

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

ELŐSZÓ (Erős Ferenc)	3	Tom Keve: Ferenczi és Ortway – „két miskolci fiú”	69
TANULMÁNYOK			
ARCHÍVUM			
Annette Simon: Keletnémet utak a pszichoanalízishez – Idealizálás és háritás között	5	Denis Silagi: Adalékok a „Pszichoanalízis – magyarországi vonatkozások” témához	79
Borgos Anna: Pszichoanalízis és ideológia találkozásai Hajdu Lilly életútjának tükrében	21	Lenkei Júlia: Egy analitikus a mozdulatművészek között. P. Liebermann Lucy pályaképehez	92
MŰHELY			
Ernst Falzeder: Ferenczi Sándor az ortodoxia és a heterodoxia között ...	47	ENGLISH SUMMARIES	102
Franco Borgogno: Ferenczi és Winnicott: A lélek „egy részben hiányzó láncszeme”	57	CONTENTS	102

E számunk megjelenését anyagi
támogatásukkal segítették:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Anoním támogatóink jövedelemadójuk
1%-ával

Thalassa 2009/1

THALASSA

PSZICHOANALÍZIS–TÁRSADALOM–KULTÚRA

2009/1

ANNETTE SIMON:
Keletnémet utak
a pszichoanalízishez

BORGOS ANNA:
Hajdu Lilly életútja

ERNST FALZEDER:
Ferenczi
az ortodoxia
és a heterodoxia
között

FRANCO BORGOGNO:
Ferenczi és Winnicott

TOM KEVE
Ortway Rudolfról

DENIS SILAGI
visszaemlékezései

LENKEI JÚLIA:
P. Liebermann Lucy
pályaképe

THALASSA görögül tengert jelent. Más nyelveken ez a címe Ferenczi Sándor egyik nevezetes írásának, a **Katasztrófák a nemi működésőfejlődésében** című könyvének. Folyóiratunk címével Ferenczi klasszikus művére, egyben az őstenger, a forrás, az anyaméh, a kezdet szimbolikájára kívánunk utalóni.

Az 1989-ben alapított és 1990 óta megjelenő **Thalassa** a huszadik század elejének ahhoz a hagyományához nyúl vissza, amelyben a pszichoanalízis a korabeli kultúrával, irodalommal, társadalomtudománnyal szoros összhangban hatott és fejlődött. A **Thalassa** ezt a hagyományt igyekszik feleleveníteni, ugyanakkor arra törekszik, hogy lépést tartson a modern társadalomtudományok és a pszichoanalízis legújabb fejleményeivel is. A **Thalassa** nem pszichoanalitikus szakfolyóirat. „Műhely” rovatunkban azonban szívesen közlünk klinikai-terápiai vagy technikai-módszertani cikkeket, esetismertetések is, különösképpen olyanokat, amelyek általánosabb, történeti vagy elméleti szempontból is figyelemreméltóak. A **Thalassa** független folyóirat, nem kötelezi el magát egyetlen lélekelemzési irányzat mellett sem, de hangsúlyozott figyelemben kívánja részesíteni a pszichoanalízis filozófiai és társadalomtudományi alapjait és alkalmazási lehetőségeit bemutató és elemző írásokat. Feladatának tekinti, hogy hírt adjon az ilyen irányú hazai és külföldi törekvésekről. Mint interdiszciplináris folyóirat, hasábjai nyitva állnak a humán tudományok minden olyan művelője számára, akinek kérdései a pszichoanalízissel érintkeznek, és ezzel kapcsolatban érdemi mondanivalója van.

2008/4. számunkban, amely „**A vágy talánya**” címmel jelent meg, többek között Szophoklészről, Salvador Dalíról, Szilágyi Gézaról és a francia pszichoanalízisről közöltünk írásokat. Tervezett további 2009-es számaink cikkei többek között a Nyugat és a pszichoanalízis kapcsolatával, Csáth Gézával, Ignatusszal és Krúdy Gyulával foglalkoznak, és tanulmányokat, dokumentumokat jelentetünk meg – a 90. évforduló alkalmából – az 1919-es év pszichoanalízist érintő eseményeiről, Ferenczi Sándor és Róheim Géza életpályájának alakulásáról.

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik az elmúlt időszakban közvetlen adományaikkal, valamint személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták az alapítvány kiadói tevékenységét. Kérjük, hogy amennyiben módja és lehetősége van rá, a jövőben is támogassa kiadványaink megjelenését, amelyet előre is köszönünk. **A Thalassa Alapítvány bankszámlaszáma: 10200902–32711015, adószáma: 18013784–1–41.**

THALASSA

Alapítva 1989-ben

Kiadja a
Thalassa Alapítvány, Budapest

20. évfolyam, 1. szám, 2009

A szerkesztőbizottság tagjai

BAKÓ TIHAMÉR, BÓKAY ANTAL, BORGOS ANNA,
ERŐS FERENC (a szerkesztőbizottság elnöke), HÁRS GYÖRGY PÉTER,
HIDAS GYÖRGY, KOVÁCS ANNA, LÉNÁRD KATA, MÉSZÁROS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

Szerkesztőségi titkár

KOVÁCS ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A Thalassa a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének közreműködésével készül.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:

Thalassa szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

Tel., fax: (36-1) 239-6043

E-mail: thalassa@mtapi.hu

Honlap: <http://thalassa.mtapi.hu>

ISSN 0865-9362

Thalassa Alapítvány, 2009

Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA

Tördelés: KOVÁCS ANNA

Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS

Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Felelős vezető: BODNÁR TAMÁS

Előszó

A Thalassa jelen számának súlyponti témája pszichoanalízis és politika, illetve történelem találkozása. Annette Simon berlini pszichoanalitikus, egykori NDK-állampolgár „Keletnémet utak a pszichoanalízishez” című, személyes tapasztalatokon alapuló tanulmányában bemutatja, hogy a politikai elnyomás ellenére, amely nem kívánatosnak minősítette Freud tanait, miként fedezték fel az NDK-ban működő pszichoterapeuták a pszichoanalízist, mi volt az a „varázserő” benne, amely látványos éhséget és idealizációs szükségletet, ugyanakkor ambivalenciát keltett iránta. Leírja azt is, milyen csalódások érték őket nyugati kollegáik részéről a német újraegyesítés után; hogyan „hárították” a nyugatnémet analitikusok a keletiek történelmi és szakmai tapasztalatait, s mindez miképpen függ össze azzal, hogy német földön kétszer – a náciizmus és a kommunizmus alatt – tiltották be a pszichoanalízist. Borgos Anna Gimesné Hajdu Lilly életútját feldolgozó írásában ugyancsak azokkal a külső és belső „elhárító mechanizmusokkal” foglalkozik, amelyek az életút tragikus végkifejletéhez vezettek. A tanulmány a pszichoanalízis és politika találkozási pontjait – Hajdu Lilly pályáját, személyiségét, szerepeit és konfliktusait elemezve – a Galilei Kör működésétől kezdve a második világháborún, a negyvenes és ötvenes éveken át az 1956-os forradalomig és a forradalom utáni megtorlások időszakáig, Hajdu Lilly 1960-ban bekövetkezett haláláig vizsgálja. Lenkei Júlia tanulmánya szintén egy jellegzetes női életpályáról és annak történelmi háttéréről szól, az elsősorban pszichoanalitikusként ismert P. Liebermann Lucy-nak a mozdulat-

művészet terén kifejtett (és háttérbe szorított) tevékenységét elemezve. Denis Silagi 1988-ban született személyes visszaemlékezése a magyarországi pszichoanalízis múltjáról ugyancsak jól érzékelteti azt a történelmi és politikai kontextust, amelyben a budapesti analitikusok tevékenykedtek.

Jelen számunkban három tanulmány foglalkozik a magyarországi pszichoanalitikus mozgalom megalapítójával. Tom Keve Ferenczinnek Ortvay Rudolf-fal, a neves fizikaprofesszorral való kapcsolatát mutatja be levélváltásaik tükrében. Franco Borgogno írása a Ferenczi és Winnicott közötti párhuzamokat és különbségeket vizsgálja, Ernst Falzeder tanulmánya pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy itt az ideje – új kutatásokra és forrásokra támaszkodva – kiegyensúlyozottabb képet festeni Ferencziről, a napjainkban terjedő idealizált Ferenczi-képpel szemben.

Erős Ferenc

TANULMÁNYOK

KELETNÉMET UTAK A PSZICHOANALÍZISHEZ¹
Idealizálás és háritás között*Annette Simon*

Előadásomban a keletnémet kollégák pszichoanalízis felé vezető útjával szeretnék foglalkozni, amely eltért magyar kollégáink tapasztalataitól. Eleve evidens módon adódik két nagy különbség. Az egyik a német nemzetiszocializmus történelmi terhe, amely felelősséget ró ránk, német pszichoanalitikusokra, a másik pedig Németország felosztása, amely a pszichoanalízis igen eltérő útjait eredményezte Kelet- és Nyugat-Németországban 1945 után. Mint egykori keletnémet állampolgár számára, a magyar kollégák leírásai jónéhány szempontból ismerősek, sok minden azonban mégis teljesen másképp volt. Magyarországról mindig úgy beszéltünk, mint a „szocialista tábor legvidámabb barakkjáról”. Ezt a Budapesten tett látogatásaink is megerősítették. Ez a város a 1970-es és ’80-as években Kelet-Berlinhez képest sokkal világvárosiasabbnak tűnt; a csodás budapesti könyvesboltok és antikváriumok révén jól el volt látva pszichoanalitikus, meg egyéb irodalommal is. Azt, hogy ennyire azért nem volt rózsás a helyzet, megtudhatuk a mostani konferencián is.

Ez az előadás újfent a pszichoanalízishez fűződő viszony belső és külső változásairól szólna, amelyet mi, NDK-ból származó idősebb tera-

¹ Az írás eredetileg előadásként hangzott el, „Ostdeutsche Wege zur Psychoanalyse – zwischen Idealisierung und Aneignungswiderstand” címmel, a Collegium Hungaricum Berlin és a Német Pszichoanalitikus Társaság közösen megrendezett „Berlin–Budapest: Pszichoanalízis a vasfüggöny mögött” című, konferenciáján (2008. november 14-15. Collegium Hungaricum Berlin). A szöveget Bottka Petrik fordította, és a fordítást Berger Ágnes lektorálta. [a szerk.]

peuták – akik most vezető funkciókban, keletnémet pszichoanalitikus intézményekben tevékenykedünk – végigjártunk. E keletnémet kollégák közül sokan, közülük a sajnos túl korán elhunyt Hans-Joachim Koraus, illetve Hans-Joachim Maaz, valamint Jochen Schade, Michael Froese, Irene Misselwitz, Margarete Meador (hogyan csak néhányukat említsem) előadásokban és publikációkban már határozottan kifejtették ezzel kapcsolatos nézeteiket, én pedig rájuk fogok hivatkozni.

„Végre szabadság, végre pszichoanalízis” – ezzel a címmel tartott előadást Ch. Seidler és M. Froese 1997-ben, a keletnémet pszichoanalitikus kiképzőintézetünk első munkaértekezletén, melynek témája a következő volt: „Keletnémet pszichoterápia – a szubverzió és az alkalmazkodás között” (Seidler, Froese, 2002). Az előadás címe valami olyasmire tapintott rá, amely az egyesítés euforikus időszakában számunkra is hasonló módon volt érzékelhető: végre megadatott a szabadság, hogy alkalmazhassuk a pszichoanalízist, terápiaként és kultúrkritikaként egyaránt.

Miféle szabadságra gondolhatunk itt? Ezzel kapcsolatban elsősorban Hannah Arendt művére hívnám fel a figyelmet, aki a *Vita activa oder Vom tätigen Leben* [Vita activa, vagy a tevékeny életről]² című művének 5. fejezetében a szabadságról is szót ejt. Megállapítja, hogy mihelyst az ember cselekszik, egy vonatkozási hálózatba szövődik bele, mivelhogy úgy tűnik, mintha „inkább saját tette áldozata és elszenvedője, mintsem alkotója és megcselekvője volna” (298.o.), majd így folytatja: „a szabadságot, úgy tűnik, csak az képes megtartani, aki a cselekvéstől tartózkodik, s a személy szuverenitásának egyedüli megmentője abban a távolságban látszik rejleni, amelyet a 'bölcsek' maguk és a személyközi tartomány közé állítanak, és itt megőriznek” (298.o.). E bölcsességnek azonban alapvető tévedése Arendt szerint, hogy a cselekvéstől való tartózkodást egyenlővé teszi a szabadsággal. „Egyetlen ember sem szuverén, mivel nem az ember, hanem emberek lakják a földet”, és a többes szám e tényének mindannyian alá vagyunk rendelve.

Hannah Arendt érdekes módon – és számomra igen nagy megvilágító erővel – a megbocsátás és az ígéret emberi képességeiben

² Arendt e műve eredetileg angolul *The human condition* címmel jelent meg 1958-ban (Chicago University Press, Chicago). [a szerk.]

lát egy utat az emberi szabadság felé. A megbocsátás és az ígéret képességei azok a modusok, „amelyek révén a cselekvő felszabadul egy olyan múlt alól, amely őt örökre meg akarná határozni, és valamelyest biztosíthatja magát egy olyan jövővel kapcsolatosan, amely előreláthatatlanságával fenyeget.” (303.o.)

A megbocsátás és ígéret olyan fogalmak, amelyek közvetlenül emberek együttlétét célozzák meg, emberi vonatkozást és kötődést előfeltételeznek. Vajon e viselkedésformákra való képesség nem áll-e nagyon közel ahhoz, amit mi „depresszív pozíciónak” nevezünk, és ezáltal nem biztosít-e ez egy darabka szabadságot is? Hogyan tudtunk és tudunk mi, keletnémet pszichoterapeuták olyan utat találni a pszichoanalízis elsajátításához, amely szabadságot ad számunkra a megbocsátáshoz és az ígérethez?

Kétségtelen tény, hogy az én generációm keleti terapeutáinál már 1989 előtt is végbement a egyfajta közeledési folyamat a pszichoanalízis felé, és erről a nyugati oldal néha kevéssé vesz tudomást. A pszichoanalízis keletnémet földön kettős megsemmisítést szenvedett el. A pszichoanalízist a náci uralom idején a Göring-intézetben³ sorvasztották el. Az NDK-ban a hagyomány újrafelvétele elmaradt, az 1953-as Pavlov-konferencián pedig a betiltással egyenértékű ideológiai határozatot hoztak ellene. (Lockot és Bernhardt, 2001). Arndt Ludwig a jelen konferencián tartott előadásában részletekbe menően foglalkozott ezzel. A pszichoanalízis e kettős megsemmisítése után legkésőbb a hatvanas évek végére éhség támadt fel a pszichoanalízis iránt – amelynek lökést adtak a '68-as nyugat-németországi fejlemények is. Jól emlékszem arra, hogy valószínűleg 1972-ben a kelet-berlini Humboldt Egyetem pszichológiai tanszékén hallottam egy előadást, melynek során egy görcsös docensnő öntelt módon, és műve összefüggéseiből teljesen kiragadva idézte Freudot. Egy tünet szexuális elfojtásból való levezetéséről volt szó – ezt az értelmezést a docensnő nagy élvezettel gyalázta. Anélkül, hogy bármiféle fogalmam lett volna a pszichoanalízisről, evidenciaként éltem meg, hogy éppen ez az, aminek köze lehet magához a docensnőhöz, és hogy mégiscsak egy igen érdekes elméletről lehet

³ A Matthias Göring pszichiáter (Hermann Göring unokaöccse) által vezetett Német Pszichoterápiás Intézet, amely egy ideig eltúrte a (nem zsidó származású) pszichoanalitikusokat. [a szerk.]

szó. Ezek után minden további nélkül meg tudtam szerezni a kulcsot a „méregszekrényhez”, amelyben egyéb „méregkönyvek” mellett megtalálhatóak voltak Freud összes művei. Ezek olvashatóak is voltak a diákok számára, ha akarták. Ebben a – Koraus által a pszichoanalitikus eszmekincs NDK-ba való „titkos beszivárgásának” nevezett – fázisban a közeledés útja a Nyugatról küldött és átcsempészett – illetve a Magyarországon is vásárolt – irodalom tanulmányozásán keresztül a nem hivatalos vitakörökig vezetett. A pszichoanalízis ennek során kezdetben tiltott, titkos, és emiatt különösen varázslatos és vonzó tárgy volt (ami tiltva van, épp az hoz minket lázba – énekelte Wolf Biermann⁴). Később a vitakörökben aztán sokszor összevissza meséltük egymásnak az élet-történeteket, és éppilyen vadul zajlott a feltételezett pszichoanalitikus értelmezés. Ez aztán a „célirányos dinamikus csoportterápiának” [intendierte dynamische Gruppentherapie] nevezett hivatalos önismereti csoportokban folytatódott, ahol részben ugyanazokkal a kollégákkal lehetett újra találkozni, de néhány magyar kolléga is részt vett ezeken a csoportokon, például Harmatta János. A csoportterápia e formája mai szóhasználattal élve mélypszichológiai orientációjú volt, atyja, Kurt Höck még a berlini fal felépítése előtt fejezte be kiképző analízisét Nyugat-Berlinben. A célirányos csoportok pedig a pszichodinamikus önismeret egyedüli lehetséges formái voltak az NDK-ban – és az újraregyesítés után minden fent említett kolléga alaposan foglalkozott vele.

A keletnémet pszichoterapeuták számszerűleg kis csoportot alkottak, akik pácienseik sorsai révén a társadalmi valósággal szükségszerűen érintkezésbe kerültek, és ennek folytán inkább egyfajta tudatos nem-alkalmazkodás volt rájuk jellemző, s emellett állandó ellenségeskedésnek voltak kitéve. A pszichoterápiának az NDK társadalmi rendszerében folyamatosan a létjogosultságát kellett bizonygatnia, illetve anyagi eszközökért és elismerésért kellett küzdenie. A pszichoterápiás ellátásban nyilvánvaló és krónikus hiány volt. Annak ellenére, hogy nem volt hiány a különböző terápiás irányzatok közötti vitákban, a terapeuták között egyfajta csoport-összetartás uralkodott, egy alap-

⁴ Az NDK egyik legnépszerűbb éneke, akit ellenzéki tartalmú dalai miatt 1976-ban megfosztottak NDK-állampolgárságától, és Nyugatra távozásra kényszerítettek. [a szerk.]

konszenzuson alapuló összefogás. Alapjában véve a keletnémet pszichoterapeuták olyan csoportot alkottak, ahol csaknem mindenki ismert mindenkit, és amelyet – hasonlóan az egész NDK-hoz – majdhogynem incesztuózus vonások jellemeztek. Mint minden zárt csoportban, itt is volt szerelem, barátság, ellenségesség, intrika és árulás. Az, hogy az árulás a hivatalos államhatalom felé történő árulás formáját is felvette, mégpedig az állambiztonság azon nem hivatalos munkatársai által, akik a mi sorainkból származtak – sajnos a rendszerből adódott. Ez az újraegyesítés előtt részleges elfojtás és tagadás alatt állt; éppen azért, hogy a félelmet és tehetetlenséget kevésbé kelljen éreznünk (Simon, 1995). Az például, hogy a rám állított kolléga a „Sigmund Freud” I. M.-nevet [Inoffizieller Mitarbeiter – Nemhivatalos Munkatárs] viselte, az árulás szomorú ténye mellett felfogható úgy is, mint a pszichoanalízis NDK-ban jelenlevő titkos vonzerejének további bizonyítéka.

Részben tudattalan maradt az is, hogy a pszichoanalízist – még ha nem is lett volna megtiltva, és ha hagyománya nem is tört volna derékba – az NDK-n belül (már amilyen akkor volt ez az ország) –, véleményem szerint nem lehetett volna gyakorolni. Mégpedig ugyanazon okoknál fogva, amelyeket Bernard Kamm említ Regine Lockotnak abban az 1980. június 3-án írt levelében, amelyben megindokolja 1935-ös emigrációját a náci Németországból. Kamm egyike volt azon kevés nem zsidó analitikusnak, akik elhagyták Németországot. „Mármost ha a környezet, amelyben az analízist végezni szeretnénk, túlságosan hasonlónak válik, durvaságát tekintve, az eredetileg is fenyegető környezethez – vagy e szempontból akár felülmúlja azt –, a szegény analizált számára lehetetlenné válik elérni azt a felszabadító felismerést, hogy az eredeti fenyegetések hatalmukat veszítették, hiszen azok még mindig a maguk brutalitásában, a régi, életet veszélyeztető módon érvényesülnek. Az analitikus megtéveszteni, és veszélyeztetni magát és az analizáltját is, ha úgy tenne, mintha mostantól mindent szabadon át lehetne gondolni, és ki lehetne fejteni” (Brecht et al., 1985) Az NDK-ban csak ritkán, bizonyos területeken volt szó életről-halálról, de a környezetet ennek ellenére a paranoia uralta. Egy „ellenzékiként” besorolt személy ellen indított intézkedések teljes tudatában egészséges reakció lett volna e személy részéről a paranoia kifejlődése, az üldözöttség és megfigyeltség jogos érzése – akár terapeutaként, akár paciensként is.

Egy kolléganő azt mondta nekem, hogy az akkori időkben sose ment volna a fent említett önismereti csoportok egyikébe sem, hiszen a csoportban részt vehetett egy STASI ügynök is. Ez a félelem teljes mértékben jogos volt, és azt, hogy a félelem elfojtása el is vakíthat, csak utólag tudtuk igazán beismerni önmagunknak.

A pszichoanalízis iránti titkos szerelmünk a nyolcvanas években viszont már nyilvánosabbá válhatott, és fokozatosan azzá is vált. A szakmai kongresszusokra meghívtunk nyugati kollégákat, előadásainkban megváltozott a gondolkodás- és beszédmódunk. Példaként, és a Bernard Kammtól származó fenti idézet illusztrációjaként Margaret Meador egyik előadásának történetét szeretném elmondani. 1982-ben Erfurtban tartották meg nemzetközi részvétellel az NDK 10. pszichoterápiás kongresszusát. Meador egy „Injekció mint büntetés” című előadással jelentkezett, melyben egy tizenkét éves, kényszerneurózisban szenvedő fiú kórházi kezelését elemezte. E kezelés keretében a fiú heves agressziójára büntetésként fájdalmas nyugtatóinjekciót alkalmaztak egy pszichiátriai osztályon. Az egyéni terápiában a fiú bábjátékban próbálta színre vinni a fenti terápiás módszerre adott reakcióját. „A fiú kitalált egy bizonyos Meier urat és egy madárkát. Mindkét szereplőt ő maga játszotta el. Meier úrnak van otthon egy madárkája egy kalitkában. El szeretne menni otthonról egy kicsit, de közben fél otthagyni egyedül a madárkát. Aggódik, hogy a madárka feltöri a kalitkát, kirepül és összetöri a berendezést. Ezért aztán zsineggel több rétegben átkötözi a kalitkát. Igenám, de alighogy elmegy, a madárka kinyitja a kalitkát, és énekelve repdes körbe-körbe a lakásban. Meier úr azonnal visszajön. Meglátja a kiszabadult madárkát, és kétségbeesve kiabál a rendőrségért. A rendőrség nem elérhető, így a madárkának még jut egy kis kegyelem. De végül Meier úrnak sikerül egy nyugtatóinjekcióval elkábítania a madárkát.” (Meador, 1982) Meador értelmezését azzal zárja, hogy a nyugtatóinjekció a kényszerneurotikus tünetek valódi javulásának útjában áll. „Ha megvizsgáljuk a terapeuták a nyugtatóinjekció az alkalmazására vonatkozó indítékait, kiderül, hogy ez az eset extrém példája annak a tipikus páciens-orvos összejátszásnak, amely a tehetetlenségtől való félelem közös elfojtásában áll.” Ez abszolút lényegre tapintó analitikus gondolatmenet volt. Hogyan fogadták ezt az előadást? 1982-ben, harminc perccel azelőtt, hogy meg akarta volna tartani előadását, indoklás nélkül közölték Meador asszonnyal, hogy előadását nem tarthatja meg – illetve

csak úgy, hogy a kongresszus vezetősége semminemű felelősséget nem vállal érte. Csak 1989 után tudta meg, hogy mindez annak az orvosigazgatónak a beavatkozása következtében történt, akinek a kórházában az említett kezelés végbement. Wendt professzor támogatásával – aki a keletnémet pszichoterápia egy másik atyja volt – Meador úgy döntött, hogy mindezek ellenére megtartja az előadást. A nagy auditóriumban mindenki osztatlan figyelemmel követte szavait, jómagam szintén a hallgatóság soraiból hallgattam feszülten NDK-beli életünk eme metaforáját: „Mi is be vagyunk zárva, mint a madárka. A világ legtermészetesebb kívánsága, az, hogy elhagyhassuk a kalitkát, a hatalmasok számára fenyegetést jelent... Mintha egy szükségszerű életmegnyilvánulás már azonnal hadüzenetté válna... Mintha a hatalmasokat, mint Meier urat is, egy nem reális és érthetetlennek tűnő szorongás kínozná.” (Meador, 1999) És ha nem maradnánk a ketrecben, injekciót kapnánk. Az előadás nagy sikert aratott, habár az NDK Pszichoterápiás Társaságának egyik funkcionáriusa nem tudta magába fojtani azt a megjegyzést, hogy mindig vannak tevék, akik a frissen nőtt füvet túl korán legelik le. Meador mindenesetre meg tudta tartani ezt az előadást 1982-ben, és voltak még ehhez hasonló további előadások is. Az előadás nem járt Meador számára negatív következményekkel, 1984-ben elhagyta az NDK-t.

Körülbelül 1986-tól kezdődően jártam egy szakmai körbe. Az egyház oltalma alatt álló szakmai körnek álcázva egy magánlakásban találkoztunk hetente, ott tartottunk közös szupervíziót. A szupervízor egy nyugat-berlini pszichoanalitikusnő volt, aki vállalta a heti rendszerességgű utazásokat a fal túlsó oldalára, és akit a keletnémet kiadóktól származó szépirodalmi könyvekkel fizettünk ki. Itt mutattunk be először folyamatosan eseteket a napi munkánkból, és megismerkedtünk például a pszichoanalitikus setting és a keret alapismereteivel. A fal leomlása után megszégyenítő volt az a felismerés számunkra, miszerint szupervízorunk nem volt kész, kiképzett pszichoanalitikus, és egyébként is hamis személyazonossággal tévesztett meg minket. A pszichoanalízis iránti éhségünkben a fal mögött ezeket a tényezőket elhanyagoltuk, de nem is tudtuk volna ellenőrizni őket. A súlyos csalódás és megbántottság ellenére mégis e kolléganőn keresztül nyertem az első bepillantást a pszichoanalitikus munkába.

Az 1989-es a pszichoterápiás kongresszuson – januárban, tehát jóval a tényleges forradalom kezdete előtt – pszichoanalitikus munkára és

kiképzésre vonatkozó követelményeket állítottak fel, melyeket kora tavasszal a lipcsei Freud-szimpoziumon még jobban megerősítettek. Emellett a keletnémet terapeuták elkezdték nyilvánosan kritizálni az NDK-t.

A '89-es szeptemberi és októberi események még inkább előre lendítették ezt a folyamatot, amely aztán a fal leomlása után az egyesületek igen gyors létrejöttében, szakmai összejövetelekben, és az *Ich* (Én) című folyóirat megjelentetésében nyilvánult meg. Egyik napról a másikra fel lehetett vállalni nyilvánosan a titkos szeretőt. A Német Szövetségi Köztársasághoz való csatlakozás és – egyebek mellett – a nyugati egészségügyi rendszer alkalmazása során egyes nyugati szakmai társaságok is érdeklődést kezdtek mutatni a keletnémet pszichoterápia iránt. Hirtelen viszont az is kiderült, hogy a titkos szerető még meglehetősen szerényen volt felszerelkezve, és igazság szerint mindenekelőtt sokat kellett volna még ahhoz tanulnia, hogy tényleg mutatós tudjon lenni. A keletnémet pszichoterapeuták számára a pszichoanalízis, mint belső tárgy – ahogyan már említettük – varázslatos, tiltott, csak nehézségek árán megközelíthető és ellenálló volt – mindezért az ember hozott némely áldozatot. S most olyan nyugati kollégákkal találkoztunk, akik számára mindig nyitva állt az út a pszichoanalízis felé. Csupán az elsajátítás volt rendszerint fáradságos és drága dolog, amelyben az intézményesítés túldifferenciáltsága is szerepet játszott. A keletnémet pszichoterapeuták közeledését a kiépített nyugatnémet pszichoanalízishez ekkor majdnem mindenhol egy tanulási folyamatként szervezték meg, melynek során a keletnémeteknek eset-szupervíziókban, tanuló-analízisekben kellett részt venniük, és valóban tanulhattak is, amiért én magam és mások mindenképpen hálásak vagyunk. Ezzel együtt azt gondolom, hogy a nyugatnémet kollégáink ismétlési kényszer hatása alatt álltak, melynek részben tudatában is lehettek – így kezdték ők, illetve kiképző analitikusaik is a háború után. És miután a háború után kirekesztették őket a nemzetközi pszichoanalízisből, másrészt igen nagy fáradsággal kellett pozíciójukat és elismertségüket újra megszerezni, a mi számunkra sem volt szabad másképp lennie. Carl Nedelmann – akinek különösen nagy érdemei voltak a keletnémet kollégák felé való közeledés terén – azt mondta nekem, úgy érezte, köteles háláját rója le így: a külföldi és az emigrációból visszatért kollégáktól annyi mindent kapott, hogy ezt most tovább akarta adni nekünk. Úgy gondolom, ennek során másfajta

minták is továbbadódtak: például az, hogy németként a pszichoanalízishez csak tiszteletteljes és büntudatos módon lehet közelíteni, s keletnémetként talán kétszeresen is büntudatosnak kellene lenni, természetesen nem ok nélkül. Herman Beland egy alkalommal, számomra igen megvilágító módon, a német pszichoanalitikusoknak a pszichoanalízis elsajátításával kapcsolatos különös mértékű ellenállásáról beszélt, miután olyan néphez tartozunk, amely száműzte és üldözte a pszichoanalízist. Ez alapján a keletnémet analitikusoknak kétszeres ellenállásuk kell, hogy legyen az elsajátítás terén, hiszen az NDK-ban újfent törvényen kívül helyezték a pszichoanalízist. Ezzel szemben azonban ott volt a fent jellemzett varázserő, és a pszichoanalízis iránti látványos éhség is, mindent összegezve tehát talán egy igen erős ambivalencia.

Eleinte több időt és érzékenységet kívántam volna az egymás felé való közeledésre, illetve arra, hogy ez az ambivalencia nagyobb mértékben tudatosulhasson. Természetesen egyfelől mindenképp tanulni akarunk, másrészt viszont azokat a történeteket is el szeretttük volna mesélni, amelyekről most beszéltem. És szeretttünk volna egy azonos szinten történő találkozást, melynek során komolyan vennék a tapasztalatainkat. Ez részben természetesen megvalósult, például a DPV [Német Pszichoanalitikus Egyesület (Deutsche Psychoanalytische Vereinigung)] Kelet-Nyugat ülészakain, továbbá némelyik DGPT-konferencián [Német Pszichoanalitikus, Pszichoterápiás, Pszichoszomatikus és Mélypszichológiai Társaság (Deutsche Gesellschaft für Psychoanalyse, Psychotherapie, Psychosomatik und Tiefenpsychologie)], de a személyes találkozások alkalmával is. Nyugati kollégáink az átmeneti szabályok megalkotása révén is kifejezték nagyrabecsülésüket irántunk, régebbi keleti terapeuták iránt, s ezek lehetővé tették számunkra a pszichoterápiás praxisok létesítését. Az NDK-ban az alávetettségből és az abból származó szégyenből kapcsolatos mélyreható és meghatározó tapasztalatok után mégis folyton felmerült a kérdés a keletnémetek számára: hogyan tanulhatok anélkül, hogy megalázkodnék?

Ebben az összefüggésben igen megvilágító volt számomra az egyik álmodom, amit csak körülbelül egy éve álmodtam. Az álomban meghívtak egy általam nagyra becsült nyugati kollégával együtt előadást tartani egy nyugat-berlini pszichoanalitikus intézetben. Eltart egy ideig, míg elkezdődik a rendezvény, néhány általam ismert kolléga is jelen van. Megpróbálom rendezni az irataimat. Aztán hirtelen idegen embe-

rek özönlenek be az utcáról, köztük sok fiatal, kék ingben (tehát olyan emberek, akik az FDJ [Freie Deutsche Jugend, az egykori keletnémet ifjúsági szervezet] – ingét viselték). Köztük középen egy számomra igen ellenszenves idős férfi (a főnökük, gondolom az álomban). Ez az ember az álomban felém tart, túlradó örömmel üdvözl, és azt mondja: „Hisz Ön is egy miközülünk!” Végigpillantok magamon, és ijedten veszem észre, hogy kék ing van rajtam.

Az álomnak nagyon sok rétege van, amelyek teljes kibontásától most megóvnám Önöket és magamat. Átgondolva számomra különösen az odatartozni akarással és ambivalenciával kapcsolatos asszociációk voltak fontosak. Szeretnék-e a német analitikusok közösségéhez tartozni úgy, ahogyan annak idején az FDJ-hoz tartoztam: nem teljesen önszántamból, míg végül ebből komoly konfliktusaim adódtak? A kék ing viselését gyűlöltem, és elkerültem, amikor csak tudtam. És talán ma is van bennem ellenállás, hogy egyáltalán újra tagja legyek egy egyesületnek, melyben szabályok és csoportkényszer érvényesülnek. Például, nagyon szívesen fogadtam, hogy a tapasztalt keletnémet terapeutáknak kialakított átmeneti szabályok révén, a kiképző analízisemet nem abban az intézetben kellett elvégeznem, ahová tartoztam, s így szabadon választhattam meg a kiképző analitikusomat. Ezzel olyan kiváltságot kaptam, amely a mostani kiképzendő analizáltjaim számára nem adatik meg. Az a körülmény, hogy mi keleti terapeuták csakis egy nyugati terapeutánál végezhetjük kiképző analízisünket, történelmileg meghatározott és elkerülhetetlen volt. Ugyanakkor néhány problémát is felvetett, amelyeket ehelyütt csak érinteni szeretnék: egy másik kultúra embereihez jártunk analízisbe, akik ezen a kultúrán belül a szakmájuk hierarchiájában érvényesültek. Magunkkal hoztuk e másik kultúrával, annak felettünk való uralmával és a benne való eredményességgel is kapcsolatos ambivalenciánkat, illetve magának a pszichoanalízisnek az idealizálását, és ugyanakkor az iránti való, jobbra nem tudatos ambivalenciát is. Ez véleményem szerint különleges feszültséget vitt a pszichoanalitikus helyzetbe: a kiképző analitikus talán idegenebb és idealizáltabb, és ezáltal vonzóbb és fenyegetőbb is volt, mint amilyen egy keleti analitikus lehetett volna. Ezzel együtt kizáródtak bizonyos társadalom-specifikus áttételi helyzetek. Így például nagyon valószínűtlen volt, hogy a kiképző analitikus azelőtt a STASI nem hivatalos munkatársaként működött volna. Manapság, keleti analitikusként

mi nem vagyunk ennyire vonzóak, és inkább bizonyos fajta leértékelésekkel kell szembenéznünk.

A nyugati oldalon fennállt az igény arra, hogy ne csak a pszichoanalízist, hanem a hosszú folyamat során kitalált és felépített intézményesítés formáit is átvigyék a keleti részre. Holott mi eleinte voltaképpen a saját formáinkat szeretnénk volna megtalálni a mi pszichoanalízishez vezető utunk számára. Lett is volna ehhez elegendő ötletünk és elköteleződésünk. Így például, az lebegett előttünk, hogy a kiképző analízist éppenhogy ne a saját intézményen belül építsük ki, vonjunk be más szakmai csoportokat és érdeklődőket is, tehát engedélyezzük a laikus analízist, és még sok minden egyébről is szó volt.

Úgy gondolom, hogy ez a fázis véget ért. Egy részben igen fájó alkalmazkodási folyamatban – amelyet a német pszichoterapeuta-törvény nyomása jelentősen meggyorsított – a keleti intézmények jellegükben és szabályaikban ma már alig különböznek a nyugati intézményektől. És néha az az érzésem, hogy az áttérők között vagyok, illetve hogy magam is az vagyok, akinek egyfelől különösen lelkesen kell képviselnie az újonnan elsajátított tanokat, hogy másrésről aztán mindig kiessen maga is a szerepéből. Így például a kelet-berlini intézet, az APB [Berlini Pszichoanalitikus és Pszichoterápiás Munkaközösség (Arbeitsgemeinschaft für Psychoanalyse und Psychotherapie Berlin)] alapító csoportjának közössége többek között annak a kérdésnek a kapcsán szakadt szét, hogy a kiképző analízis a saját intézményben történjen-e, vagy más intézmények kiképző analitikusainál menjen-e végbe. Ez természetesen a DGPT alapszabályától is függött, amelynek alá kellett vetnünk magunkat.

A nyugatnémet pszichoanalízissel találkozáskor, néha az volt a benyomásunk, hogy az analízis ott már nem észleli tudatosan a saját intézményesítését és alig foglalkozik már a társadalomban betöltött helyzetével, illetve kultúrkritikával. Ma úgy gondolom, hogy ez csak részben igaz. Épp úgy, mint a '68-as generációnál, itt is létezik a Kelet és Nyugat *időeltolódásának* jelensége. Amikor a saját társadalmi átalakulásaink közepette friss és új pillantásunkkal szemléltük a másik társadalmat és pszichoterápiás környezetet, olyan viszonyokat észleltünk, amelyekre kollégáink már tíz vagy húsz évvel korábban reflektáltak, és amelyeket kritizáltak is, mint például a Hans-Martin Lohmann által 1983-ban kiadott „Rossz közérzet a pszichoanalízisben” című vitairatban. Ami

nekünk újonnan a bőrünket égette, azt ők különböző folyamatok során már átdolgozták, illetve letörlesztették. Ha például megnézzük a DPV alapítása ötven éves évfordulóján tartott konferenciáról kiadott kötetet, nem mondhatjuk, hogy túl keveset foglalkozott volna a pszichoanalízis társadalomban betöltött helyzetével vagy a pszichoanalízis társadalmi problémáival. Decker, Rothe és Brosig a *Psyche* című folyóirat 2005-ös és 2006-os számait vizsgálta meg a Paul Parin⁵ által 1978-ban felvetett kérdés szempontjából: „Hogyan foglalnak állást az analitikusok égető korkérdésekre vonatkozóan?”. E két év közleményeinek elemzése során arra jutottak, hogy a *Psyche*-ben megjelenő szövegek 17 százaléka „égető korkérdésekkel” foglalkozik, ugyanakkor egyetlen egy vitát sem lehet találni, amelyik az NDK, vagy a Német Szövetségi Köztársaság közelmúltbeli történelmével foglalkozna (2007). Hipotézisem az, hogy az az érzésem, amely szerint a pszichoanalízis nem észleli a társadalmi problémákat, abból az érzésből fakad, hogy keletnémetként nem vagyunk észlelve. Bár a kelet-berlini intézetünk által kiadott konferencia-köteteink határozottan foglalkoznak a keletnémet történelemmel, a nyugatnémet kollégák egyszerűen nem olvassák, és csak igen kevesen találják meg az utat üléseinkre (igaz, a lipcsei és hallei kollégák sem igen jönnek el). Ebben vajon egyszerűen folytatódik Kelet-Németország észlelésének lehasítása, ami voltaképpen már a fal leomlása előtt is annyira nyilvánvaló volt? Vagy, másfelől, tanulási folyamataik révén a keletnémet pszichoterapeuták annyira be lennének épülve a nyugatnémet pszichoanalízisbe, hogy már alig beszélnek saját nyelvüket? Ez vajon a keletnémet származás tagadásának egy formája is lenne, amelyben még nem dolgozták át kellőképpen a szégyen és az ambivalencia érzéseit? Így kellene elfelejteni a kék inget, amelyet néhányunk valaha hordott?

A kérdések, melyeket itt felvetettem, abba a kérdésbe is beletorkollanak, hogy vajon én, aki épphogy nem szeretném megtagadni a származásomat, képes lehetek-e valaha is arra, hogy depresszív pozíciót vegyek fel az NDK-val, mint belső tárgygal szemben. Hogy megbocsát-

⁵ Paul Parin, szlovéniai születésű (1916) svájci pszichoanalitikus, a radikálisan társadalomkritikai beállítottságú zürichi pszichoanalitikus szeminárium vezéralakja [a szerk.]

hatok-e az NDK-nak, amit Arendt ugyebár a szabadság lehetőségeként fog fel? Ez azt jelentené, hogy egy paranoid módon képződött tárggyal szemben – amelynek üldöző oldalát kétségkívül tapasztalnom is kellett – a gyász és jóvátétel beállítódását venném fel. Ez azonban ezzel a társadalmi rendszerrel szemben véleményem szerint nem lehetséges, s így vállalom az értékítéleteimet és a gyűlöletemet is, túlságosan sok időt kellett az életemből méltatlan konfliktusok során elherdálnom. Viszont talán lehetséges megbocsátani azoknak az embereknek, akik ebben a rendszerben éltek, hiszen őket egyéni sorsukon keresztül meg lehet érteni. Azt gondolom, hogy a nyugatnémet kollégáink rajtunk keresztül túlságosan emlékezni kényszerülnek a nemzetiszocializmussal mint belső tárgyukkal való saját küzdelmeikre, és e küzdelmek esetükben és a mi esetünkben is még mindig aktuálisak. Tehermentesítő funkcióval is bírhat számukra, hogy bennünket úgy látnak, akik még inkább megmérgeztettek, diktatúrával még jobban fertőzöttek vagyunk, és a megbirkózás terén is kevésbé haladtunk előre, mint ők. Szűk körökben pedig azt mondják rólunk, hogy az NDK-terapeuták közül az a generáció, amelyhez én is tartozom, a pszichoanalízis számára elveszett, illetve hogy szégyentelen dolog, hogy most saját intézményeket merünk alapítani. Christian Pross nyugat-berlini pszichoterapeuta – aki hosszú ideig a kínzás áldozataival foglalkozó központ vezetője volt – egy 1994-es írásában az „NDK-ból származó páciensekkel való konfrontáció során működő elhárítással és projekciókkal” foglalkozott. Erős szavakat használ: „Az NDK-ból származó páciensek a saját félrenézésünkre emlékeztetnek minket, arra, hogy a falat „antifasiszta védősáncként” láttuk igazolva és fogadtuk el... A keletiek olyanok, mintha lefagyasztott nációk lennének, akiket a reálszocializmus hűtőkamrájában majdnem ötven évre konzerváltak, most pedig Gorbacsov révén kiolvasztottak... Mobilizálják öngyűlöletünket.” Velünk, keletnémetekkel való foglalkozás során a nyugatnémetek könnyen elfelejtik, vagy egyszerűen nem tudják, hogy néhányan közülünk már az újraegyesítés előtt is intenzív reflexiós folyamatokon mentek keresztül. Például, abban az ellenzéki csoportban, ahová én tartoztam, határozottan foglalkoztunk a sztálinizmussal, a totalitarizmussal, amelyet a szovjet megszállás által strukturálisan az NDK-ra kényszerítettek. És mi éppen hogy képesek voltunk arra, hogy megszabadítsuk önmagunkat az NDK-tól, mint külső totalitárius tárgytól, ellentétben azzal, ahogyan a

németek tették 1945-ben. Ezt a szabadulást természetesen megelőzték a nemzetiszocializmussal való számvetés folyamatai is. Azzal, hogy ez a számvetési folyamat másmilyen volt és másféleképpen volt hiányos, mint Nyugaton, teljesen tisztában vagyunk, és így továbbra is foglalkozunk a témával.

Hogyan lehetséges ma a terápiás helyzetben „mindent szabadon átgondolni és szabadon kifejezni”? Vagy, hogyan tudja az analitikus elérni, hogy – Freud szavaival élve – „szabadságot teremtsen a beteg énje számára, hogy az maga tudjon határozni” (1923, 317.o.)⁶ Úgy gondolom, csak akkor képes erre, ha az analitikus szabadságot jellemző sokfajta korlátot ma is tudatosítja, e korlátokra megfelelően reflektál, s aztán ezek kihatásait a Hannah Arendt-i értelemben véve magának és páciensének is megbocsátja. Ezen most nem egy mindenre kiterjedő és mindent elfedő megbocsátást értek, hanem a depresszív pozíció lehetővé tételét, ami szemben áll a grandiozitással. Mindannyian tudjuk, hogy e megbocsátásnak komolyan útjába állhatnak az analitikus túlzott éniideáljai, amelyek a saját határok tudatosulását folyton alááshatják. De a pácienseknek sem mindig bocsátunk meg teljesen, hanem időnként többé-kevésbé kifinomult módon leértékeljük őket.

Ezzel egyidejűleg azt kívánám, hogy az analitikus magának és páciensének megígérje – a jövőbeli szabadság feltételeként –, hogy mindennek ellenére megpróbál mindig újra reflektálni a pszichoanalitikus helyzetet korlátok közé szorító társadalmi körülményekre, és próbál változtatni is ezeken. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az önmagára való reflektálás folyamatában nem áll meg, de azt is, hogy legalább is érdeklődést mutat a politika és szakmapolitika iránt. Gondolkodnia kell például, hogy mit jelent az egészségbiztosítási pénztári rendszer szakértőjének benyújtott javaslat, milyen jelentősége van az ő szempontjából a tervezett telefonlehallgatásnak és az adattárolási kötelezettségnek? És vajon milyen – a Paul Parin-i értelemben vett – újfajta társadalmi alkalmazkodási mechanizmusoknak van adott esetben ő maga is alávetve?

Ezzel együtt természetesen arról is szó van, hogy a képzésben olyan feltételeket teremtsünk, amelyek révén meg lehet tanulni megbocsátani

⁶ Az *ósvalami és az én*. Hatágú Síp, Bp. 1991. 67.

saját magunknak és a pácienseiknek. A pszichoanalízis mint kultúrkritika szubverzív. Álljon itt e szöveg befejezéseként az NDK-ból származó nem konform költő, Bert Pappenfuß versének egy sora: „Amihez az ember hozzáfogott, azt meg is kell változtatnia.” (1988. 153.o.)

IRODALOM

- ARENDE, H. (2008 [1958/1967]): *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. 7. kiadás, München, Zürich (Piper) 2008.
- BRECHT, K. ET AL. (Hrsg.) (1985): *Hier geht das Leben auf eine sehr merkwürdige Weise weiter... Zur Geschichte der Psychoanalyse in Deutschland*. Hamburg (Verlag Michael Kellner).
- DECKER, O. – ROTHE, K. – BROSIG, B. (2007): Kritische Glosse. *Psyche*, Nr. 12, S. 1270-1280.
- FREUD, S. (1923): Das Ich und das Es. In: *Studienausgabe* Bd. III, Frankfurt am Main (S. Fischer) 1982. Magyarul: *Az ősvalami és az én*. Hatágú Síp, Bp. 1991.
- FREUD, S. (1930): Das Unbehagen in der Kultur. In: *Studienausgabe* Bd. IX, Frankfurt am Main, (S. Fischer) 1982. Magyarul: Rossz közérzet a kultúrában. In: Sigmund Freud: *Esszék*. Gondolat, Bp. 1982. 327-405.
- LOCKOLOCKOT, R. – BERNHARDT, H. (Hrsg.) (2001): *Mit ohne Freud*. Gießen (Psychosozial)
- LOHMANN, H.-M. (Hrsg.) (1983): *Das Unbehagen in der Psychoanalyse*. Frankfurt amMain, Paris (Qumran)
- MEADOR, M. (1982): Injektion als Bestrafung, kiadatlan előadás.
- MEADOR, M. (1999): Vom armen Vögelchen, das im Käfig bleiben mußte, kiadatlan kézirat.
- SANDLER, A-M. (2007): Psychoanalyse in Deutschland heute und morgen. In: Springer, A. und Münch, K. (Hrsg.) (2007): *Psychoanalyse heute?!*. Gießen (Psychosozial) S. 49-62.
- SEIDLER, C. – FROESE, M. J. (2002): *DDR-Psychotherapie zwischen Subversion und Anpassung*. Berlin (edition bodoni)
- PAPENFUß, B. (1988): *dreizehntanz*. Berlin und Weimar (Aufbau), S. 153.
- PROSS, CH. (1994): Abwehr und Projektionen in Konfrontation mit Patienten aus der ehem. DDR, kiadatlan kézirat.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

LACZÓ FERENC RAINER M. JÁNOSRÓL

CZAKÓ ÁGNES SZALAI JÚLIÁRÓL

GYÖRFFY DÓRA MIHÁLYI PÉTERRŐL

SZILI JÓZSEF BEZECZKY GÁBORRÓL ÉS KULCSÁR SZABÓ ERNŐRŐL

TÓZSÉR JÁNOS, KOVÁCS DÁVID MÁRK ÉS FARKAS KATALIN AZ ELMEFILOZÓFIÁRÓL

PROBLÉMA

HAVASRÉTI JÓZSEF AZ ARTPOOL LETTER ESZTÉTIKÁJÁRÓL

KEITH TRIBE MAX WEBER KÖZGAZDASÁGTANI GONDOLKODÁSÁRÓL

NÉMEDI DÉNES BRUNO LATOURRÓL

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2009. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2009. TAVASZI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.

ELHÁRÍTÓ MECHANIZMUSOK
Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdu Lilly
életútjának tükrében*

Borgos Anna

Pszichoanalízis és politika (társadalom/történelem) sokszor és sokféleképpen kapcsolódtak össze a huszadik század eleje óta. Ez a kapcsolat olykor gyümölcsöző volt, de többnyire ellentmondásos vagy kifejezetten ellenséges. A magyarországi pszichoanalízis történetén keresztül voltaképpen egy sajátos nézőpontból megírható a huszadik század magyar társadalom- és politikatörténete is. Hajdu Lilly, az egyik első magyar női pszichoanalitikus élettörténete sűrített dokumentuma ezeknek a kereszteződéseknek; élesen demonstrálja, hogyan hatja át a történelem, az aktuális ideológia a tudományos életet, és hogyan határoz meg egy személyes és szakmai életutat. A nőiség, a zsidóság és a pszichoanalízis huszadik századi „receptiója” egyaránt nehezített volt – mindegyiknek része volt elutasításban, korlátozásban, az elhallgatástól egészen a megsemmisítés veszélyéig. Feltehetőleg bármely huszadik századi analitikus pályáján megtalálhatók hasonló ütközési pontok, Hajdu Lillyt azonban különböző életszakaszaiban különösen nehéz, olykor drámai helyzetek elé állították a történelmi és (szakma)-politikai változások. A tanulmány az ő életútját rekonstruálja a szár-

* A tanulmány az OTKA K79146 számú, „A pszichoanalízis mint a humán tudományok paradigmája – Történeti és elméleti vizsgálódások” című kutatási projektjének keretében készült.

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Gimes Juditnak a munkámhoz nyújtott folyamatos segítségéért. Ugyancsak köszönöm Kende Éva, Kovai Melinda és Paneth Gábor értékes információit és kommentárjait.

mazási, nemi, szakmai és politikai identitások problematikus keresztmetszetében.

Család, szellem, szerelem

Hajdu Lilly Miskolcon született 1891-ben, alsó-középosztálybeli, erősen asszimilálódóban lévő zsidó családban, Hochmann Max (Hajdu Miksa) miskolci kereskedő és Kellner Terézia harmadik gyermekeként. Bár édesanyja még megtartotta a zsidó ünnepeket, de a gyerekek már nem kaptak vallásos nevelést. A századforduló körül magyarosították a nevüket Hochmannról Hajdura. (Az 1899-es tanévben még Hochmann Lilike, 1902-től már Hajdu Lilly néven szerepel az iskolai bizonyítványban. Lásd Révész, 1998, 427.) Az elemi iskola első két osztályát Debrecenben és a miskolci izraelita leányiskolában járta, a harmadikat, 1899-től a budapesti, Külső-Váci úti iskolában. Két nővére és két öccse volt. Az egyik öcs, Gyula, a húszas években Brazíliába vándorolt, ahol kazeingyárat alapított. A másik, László, kereskedő lett, és 1956 után szintén Brazíliába került. A szülők között még a hagyományos (nemi) szerepek érvényesültek, ugyanakkor feltűnő, hogy a gyerekek közül ketten is egyetemre kerültek, méghozzá a lányok, Margit és Lili (a harmadik nővér, Erzsébet, nem tanult tovább).

Hajdu Lilly 1909-ben kezdte meg orvosi egyetemi tanulmányait (nővére, Margit, három évvel korábban). Ekkor az egész országban összesen 326 női egyetemi hallgató volt. (Mintegy 2%-a a fiúkénak, bár ez az arány a következő években gyorsan emelkedett. Lásd Karády, 1994, 192.) A tanulás lehetősége, támogatása nyilvánvaló fontossággal bírt a család számára. Ugyanakkor a dolog szokatlanságát (nők az egyetemen) jelzi egy 1906-os apai levél (a nővérnek), mely a tanulásra való biztatás mellett „erkölcsi” aggodalmaknak is hangot ad; mintha az egyetem szabad, szellemileg nyitott és koedukált légköre – és talán maguk a stúdiók is – valamiféle fenyegetést hordoznának a lányok „ártatlanságára” nézve:

„Kezdd meg friss és újult erővel, és folytasd tanulmányaidat kedvvel, szorgalommal, kitartással, ne rettenj vissza, bármily nehezedre esnék is az. Birkózzál meg mindazon nehézséggel, mi utadba tör, küzdj le mindent, mert csak a nehéz és fáradságos munka után fogod majdan

élni annak a fáradozásnak kellemes pihenését. De egyet soha el ne felejt, és folyton szem előtt tarts, hogy csak egy nő vagy, mégpedig olyan igazi, tisztességes család sarja, akiről büszkeséggel mondhatom, hogy úgy kedves, drága anyád, mint az én részemről, családjunkban egy parányi szenny soha be nem piszkolta erkölcsösségünket.”

Hajdu Lilly az egyetemi évek alatt kerül aktív kapcsolatba a századelő egyik legjelentősebb szellemi műhelyével, a Galilei Körrel, nővére és annak későbbi férje, Kende Zsigmond révén, aki a kör egyik alapítója és első főtítkára volt (lásd Kende, 1974). A Polányi Károly által „girondista” jelzővel illetett, a kommunistáktól még távolabb álló, nagyrészt orvostanhallgatókból álló nemzedékhez tartozik; részt vesz az összejöveteleken, a programok szervezésében, egy időre jegyzőnek is megválasztják. A kör révén ismeri meg személyesen Adyt, és ez az ismeretség életreszló rajongássá válik. (Ady több kötetét is dedikálja Hajdu Lilly számára.¹)

Ekkor válik szorossá a kapcsolata későbbi férjével, Gimes Miklós orvostanhallgatóval (nővére évfolyamtársával) is, aki 1911-12 között a Galilei Kör főtítkára volt. (Egyébként távoli rokonok voltak, már gyerekkoruktól ismerték egymást: Hajdu Lilly Gimes Miklós másodnagynénje volt, de a generációk összecúsúszása miatt Gimes volt az idősebb.) Kapcsolatuk kezdetéről, az 1910 és 1913 közötti időszakból fennmaradt intenzív levelezésük Hajdu Lillytől származó fele. (Gimes Miskolcon és Pécsen körorvoskodik ez idő tájt néhány hónapot, de Pesten is gyakran váltanak leveleket, üzeneteket.) A levelekből kirajzolódik a húsz év körüli Hajdu Lilly személyisége, alakuló „világzemlélete”, önmagához és környezetéhez (leginkább persze Gimeshez) való viszonya. A levelezés, a monológ és dialógus köztes formája az önkezés, önmegfogalmazás, önprezentáció terepe is. Az érzelmileg fűtött, olykor patetikus hangú szerelmeslevelekben rendkívül (ön)tudatos, analizáló, már-már hűvös megnyilvánulások is sorakoznak; erre ő maga is reflektál, küzd benne az érzelmes és a tudatos, a „nőies” és a „fiús”. „Tudod, fiú, mi ketten azért nagyon okos emberek vagyunk, még levelezésünket illetően is. Leveleinkben intenzíven foglalkozunk a

¹ Ady Endre: *A menekülő élet* című kötetének dedikációja: „Hajdu Lilinek szeretettel Ady Endre”.

kívülünk álló s a nagyon mélyen bennünk levő dolgokkal is, nemcsak szerelmünkkel. Mert mi is egy pusztán szerelmes levél tulajdonképpen: én szeretlek téged.” (1910. aug. 7.) „Furcsa elgondolás: én az egyéniség, aki azt hittem, h. a legabszolútbb függetlenségben élek majd, úgy, mint senki, most egy valakihez oly közel vagyok... Maga elvont a szavaktól, s érzéseket adott nekem.” (É. n.)

A kapcsolat elsősorban szellemi és érzelmi szimbiózist, inspirációt, a teljes megnyílás, bizalom, őszinteség lehetőségét jelenti számára, és csak másodsorban, bár nem mellékesen az érzékiség élményét. „Azt hiszem, ez az, ami veled főleg összeköt: az abszolút őszinteség.” „S dacára mondjuk így érzékiségem kis fokának, most, hogy itt voltál, elveszettnek tartottam minden percet, amelyben nem öleltük s nem csókoltuk egymást.” (É. n.) Visszatérően felbukkan saját (illetve kettejük) külön- és fölülállásának, különlegességének kissé nárcisztikus tudata. „... akadnak magasabb intelligentiájú emberek, akik a többiek kicsinyességén felül tudnak emelkedni, akik igyekeznek egymást kiismerni, s akik nem csak szeretik, de meg is értik egymást. Ilyen a mi barátságunk, s ilyenek vannak még egy páran.”

A levelekben vissza-visszatérnek a „fiús” és „lányos” vagy „nőies” kategóriák: Hajdu Lilly használja ezeket, és társít is hozzájuk bizonyos tulajdonságokat, de nem igazán tudja magát elhelyezni bennük. A kérdés egyrészt Gimeshez való viszonyában jelenik meg: ezt a viszonyt inkább két rokonlelkű ember intim barátságaként határozza meg, mint hagyományos férfi-nő kapcsolatként. Ugyanakkor Gimes kedvéért megpróbálja „elsajátítani” a hagyományos nőiesség kellékeit is. „[R]emélem [...] meglegszel majd gyöngéd, odaadó, simulékony asszony helyett megértő, téged nagyon szerető baráttal. [...] S mivel neked is jól esnék néha egy kis nőiesség, majd igyekszem elsajátítani egy keveset. Sikerülni fog, nagyon szeretlek. S ami a többi nőknél öntudatlanul öntudatos, az nálam öntudatosan öntudatlan lesz. S mikor Mikuka úgy érzi, hogy most nem barátra van szüksége, hanem lágyságra, simulékonyásra, akkor Lilike mormol egy pár varázsszót, s a komoly tudónőből kevésbé komoly nő lesz.” A „nőiesnek” tartott érzelmvezéreltség azért időnként őt is legyőzi: „A nagy nyugodtság hirtelen eltűnik, érzem, hogy nagyon melegem lesz s ideges vagyok: nagyon asszony. Pedig azt a kevés asszonyiságot, ami még van bennem, pompásan el tudom nyomni, de hiába, néha felébred, s akkor érzelmi dolgokban

[...] majdnem olyan vagyok, mint a legtöbb szerelmes asszony vagyis lány.” (É. n.)

Ugyanakkor azt is kifejezi, hogy önmeghatározása elsősorban intellektusán, nem pedig „nőiségén” nyugszik; a hagyományos nőiség értékeivel „holnaplányként” nem tud azonosulni. Partnerétől is azt várja, hogy elsősorban ezt értékelje és találja vonzónak benne, s ez, amint utal is rá, nem tekinthető szokványos viszonyulásnak. „Én nem vagyok gyöngédtelen, de lányos sem vagyok absolute. Ez az emberek szempontjából nézve majdnem kóros. Az enyémen egészséges, okos, józan. A ma férfiai, akármilyen okosak és intelligensek, nem értek még meg a holnap asszonyaihoz. [...] Te azt mondtad, az eszemért, holnaplány voltomért szerettél meg. Ezt én tudtam, de mikor a múltkor megmondtad, olyan boldog voltam, mint eddig senki, mert ilyesmit még nem mondtak lánynak: azt hiszem, te is boldog voltál akkor.” (1910)

A férfi-nő kérdés társadalmi vetületei is begyűrűznek a levelezésbe: „Azt, hogy a férfinak okosabbnak kell lennie, mint a nőnek, akit szeret, ez csak olyanokra applicálható, akik a férfit még mindig az erősebb nemnek tartják. Köztünk ez fölösleges. Különben a differentia nem nagy.” (1910. szept.) Megjelenik egyfajta internalizált nőellenesség is: nem vállal közösséget a saját nemének tulajdonított negatív tulajdonságokkal; szeretne több, magához hasonló „holnapnőt”, ugyanakkor élvezi kivételes, „token” nő szerepét. „Egész egyszerűen álszéken volt ez, szégyen, hogy én is közéjük tartozom. [...] Igen, hihetetlenül felületesek tudnak lenni a lányok, majdnem mindenben. Ha úgy ismernéd őket, mint én, megértenéd az én elbizakodottságom, amely különben is csak önbizalom teljesség. Érdekes, megfigyeltem, hogy a fiúk, a collegák, akikkel többet vagyok együtt, valahogy fiúnak tekintenek, dacára, hogy érzik lány voltomat. [...] Én mintegy a kettő között állok: jövő, holnapnő vagyok. S én szeretném hinni, hogy a nők hozám hasonlóak lesznek majd fejlődésük magasabb stádiumaiban, s nem a férfiakhoz idomulnak. [...] Mert mindenestre jobbaknak, kevésbé önzőknek kell lenniök, kevésbé szeszélyeseknek, őszintébbeknek s valamivel erősebbeknek. De az örömet okoz nekem, hogy én egy »díszpéldány« voltam.” (É. n.) Ez a gondolatmenet feltűnően egybeesik Kaffka Margit „Az asszony ügye” című írásának szavaival (s nem is kizárható, hogy Hajdu Lilly a cikk megjelenése után, annak

ismeretében írta ezt a levelét): „Emberasszony legyen, kinek egyéniségében az asszonyi bájjal egy értékű egy sereg nemétől független kvalitás: becsületesség, szavatartás, felelősség, gavalléria és diszkrécio. Tisztességes ember legyen; ne tisztességes asszony.” (Kafka, 1913).

Egyik levelében sorra veszi az élete különböző időszakában legfontosabbnak tartott értékeket, szellemi hatásokat, személyeket: Isten, a klasszikusok, a szépség és a természettudomány után szinte párhuzamosan jelentkezett a rajongás Ady iránt és a valóságos szerelem Gimes Miklóssal. „... nekem szükségem van mindig valami nagyra, erőse. [...] Mikor egészen kicsi voltam, az Isten egészen kielégített. [...] Ez elmúlt, jöttek a klasszikusok, a nagy klasszikusok. Tudod, hogy én órákon át képes voltam Cicerot olvasni, még 16 éves koromban is, pedig akkor már volt egy másik, az előbbinél hatalmasabb istenem, a Szépség; annak keresését és feltalálását véltem az élet igazi céljának. Aztán ez is elmúlt, de legmaradandóbb nyomot ez hagyott. Majd jött a természettudomány, az emberek, sok kicsi isten, végül Ady és te. [...] Mikor tegnapelőtt a Baal versét elolvastam, a te írásodban is őt szerettem, s az ő versében is téged.” (1910. júl. 30.)

Egy könyvtári „rendelés” kapcsán betekintést nyerhetünk olvasmányaiába is; ezek sem kifejezetten „lányregények”, komoly szellemi ambíciókat tükröznek, és a paletta meglehetősen sokszínű: Nietzsche művei (részben feltehetőleg eredetiben), holland, osztrák, magyar színdarabok és francia bestseller regény. „Feljegyzek egy pár címet: Nietzsche-től valamit: »Zarathustra«; »Mensch und Übermensch«; »Jenseits durch Gut und Böse«. Schnitzlertől: »Liebelei« vagy valami más színdarabját. Pierre Louis: »Aphrodite«. Heyermans Hermann valamelyik színdarabját. Bíró Lajos: »Diadalmas asszony.«” (É. n.)

Többször felbukkannak a pszichoanalízissel való találkozás és hatás alá kerülés nyomai is. „Egy substituáló álmom is volt” – írja 1913. januárjában. Másutt „az elfojtott visszatérésére” és a szomatizáció jelenségére reflektál, és egyfajta pszichoanalitikus öngyógyítást kísérel meg: kissé paradox módon tudatosan próbál teret hagyni az érzelmeinek, és tehermentesíteni a túlzott kontroll miatt túlfeszített tudattalant. „Különben pedig érdekes változáson mentem keresztül, Freud módszere szerint gyógyítom magam. Íme hallgass ide: Beszéltem neked arról, hogy én milyen jól tudom magam kormányozni minden tekintetben. Arról azonban megfeledkeztem, hogy a hatás visszahatást vált

ki, s hogy az öntudatomból kiszorított érzések az öntudatlanomba jutnak. [...] az öntudatlanomba jutott fölösleg [...] feszíti az öntudatlan falát, s ez a feszítés különféle hatásokat vált ki. Mostanában eszembe jutott, hogy talán az örökös főfájások s gyomorégések s más egyéb bajok emiatt vannak. S most megpróbálok minden érzést [...] hatni hagyni legalább egy időre a maga teljességében, hátha lesz valami eredmény. Szóval érzem ember lettem.” (É. n.) Egy másik levelében Ferenczi Galilei-körben tartott előadását idézi fel tetszéssel: „Hugóról eszembe jut a Galilei-kör [sic], hol tegnap Ferenczy [sic] tartott az élc, komikum s humorról egy pompás analysáló előadást, sajnáltam, hogy nem voltál ott. Erről eszembe jut, hogy a Freud könyvét még mindig nem olvastam, s hogy Gergelynek megvan.” (É. n.)

Az 1918-ban feloszlott Galilei Kör tagjai megalakítják a Régi Galileisták Szabadszakszervezetét, amely a Tanácsköztársaság idején felajánlja az egyetemi és elmeügyi reform előkészítését a Forradalmi Kormányzótanácsnak. Hajdu Lilly az elmebeteg-gondozás, és a népbetegségek visszaszorítása terén vállal munkát rövid időre az Egészségügyi Népbiztosságnál. Ekkor alakul meg, a világon elsőként a pszichoanalízis (rövid életű) egyetemi tanszéke, Ferenczi Sándor vezetésével. 1920-ban, a forradalmak bukása után Hajdu Lillyék (ekkor már két gyermekkel) a kivándorlás gondolatával foglalkoznak, de brooklyni magyar orvosbarátjuk levele nem biztatja őket túlságosan. Mindenesetre 1920-ban (számos más galileistával együtt) kikeresztelkednek, és unitárius hitre térnek, feltehetőleg azért is, mert az unitárius egyház a legkevésbé dogmatikus, szabadgondolkodók számára a legelfogadhatóbb egyháznak számított ekkoriban. (Gimes Miklós már az I. világháború alatt mint orvosfőhadnagy elhagyta a zsidó vallást.) Baráti körük is nagyrészt galileistákból, tudósokból és írókból állt: a Rényi, a Polányi és a Kende család, Kertész Tivadar és első felesége, Böhm Aranka (később a második, Rotter Lillán), Karinthyk és Kosztolányiék. Kosztolányi feleségéhez írott leveleiben többször is szeretettel emlegeti. Például 1915. nov. 1.: „Hajdu Lillynek okvetlen írj (Balassa utca 6.), olyan kedves, okos, jóságos nő, úgy szeret téged és engem.” (Kosztolányi, 1996, 328). Viszonylagos jómódban, konszolidált polgári körülmények és életforma keretei között élnek; a húszas évek végétől zuglói otthonukban német Fräulein, majd magyar kisasszony, szakácsnő van a háznál, a gyerekeket zongorára és franciára taníttatják.

Kulturális-érzelmi kötődéseire nézve beszédes, hogy Hajdu Lilly iskolába menet a villamoson a Himnuszra tanította hatéves lányát. (Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, 2007.)

A gyógyító munka kezdetei

Hajdu Lilly már végzős medikaként, 1914-ben dolgozni kezdett az egyetem hat évvel korábban megnyílt Elme- és Idegkórtani Klinikáján bentlakó segédorvosként, illetve tanársegédként Moravcsik Ernő mellett, Balassa László és rövid ideig Csáth Géza kollégájaként. 1917 februárja és novembere között kezeli Juhász Gyulát is, és a költő később több műfajban megemlékezik erről a terápiáról.² A gyógyítás folyamatát sok szempontból megreformáló klinika fogékony a lélektani szempontok iránt is, de Hajdu Lilly ekkor keletkezett munkái az alapvetően organikus szemléletű intézmény hatását tükrözik.³

1918-ban átvette a Frim Jakab által alapított, értelmi fogyatékosok gondozásával foglalkozó intézet irányítását Zuglóban, „Dr. Hajdu Gyógyintézete (volt Frim) ideges és üdülő gyermekek részére” néven. 1927-től, miután ott közkórház épült, felköltöztek Óbudára, a Remetehegyre, ahol férjével együtt nagy telket és épületeket béreltek, és itt működtették saját intézetüket, „Dr. G. Hajdu Lilly Gyógypedagógiai

² Hajdu Lilly 1929-ben a Schwartzter-szanatóriumban is többször meglátogatta a költőt. Juhász Gyula hozzá írott verse: „Régi versem elé. Dr. Hajdu Lillynek”. (*Nyugat*, 1918/II. 797.) A *Hárfa* című kötet dedikációja: „Dr. Hajdu Lilinek mélységes hálával: Juhász Gyula, 1929”. „Ha nem szeretsz” című elbeszélésének orvosnőjét is róla mintázta. Egy hírlapi cikkében (név nélkül) ugyancsak megemlíti: „Mikor az egyetemeket nagy nehezen és félig-meddig megnyitották előttük, kiderült, hogy ők nemcsak tanulni tudnak, de bennünket tanítani is. [...] Az én háborútól kétségbeesett lelkemet egy okos és jószágos orvosnő kezdte meggyógyítani.” („Jönnek a nők...” *Délmagyarország*, 1918. dec. 8. Közli: József Farkas (szerk.): *Mindenki újakra készül. Az 1918/19-es forradalmak irodalma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. II. köt. 125.) Hajdu Lilly dolgozott egy Juhászról szóló tanulmányon is, de ennek nyomai nem lelhetők fel. (Gimes Judit közlése.)

³ Lásd például „Organoterápia alkalmazása a dementia praecox kezelésénél”. *Gyógyászat*, 1915.

Intézete és Gyermekeküldülő Telepe” néven (1933-ig, amikor a gazdasági válság következtében az intézet tönkrement). Beszédes, hogy az intézet az ő nevét viselte (igaz, férje nem volt pszichiáter). Itt együtt folyt orvosi, gyógypedagógiai és üdültető tevékenység (többek között Rényi Alfréd, Kosztolányi Adám és Karinthy Ferenc is nyaraltak náluk mint gyerekek). Az itt közölt fényképet Hajdu Lillyék közeli barátja, Rényi Artúrné Alexander Borka (Alexander Bernát filozófus lánya, Rényi Alfréd matematikus édesanyja, Alexander Ferenc pszichoanalitikus nővére) készítette a házaspárról az intézet kertjében.

A húszas évek újabb hivatásbeli és egzisztenciális elbizonytalanodást, nehézségeket hoz magával. A megélhetési gondokhoz képest jóval alapvetőbb problémát jelentenek a szakmai jellegű elégedetlenségek, a képességeinek nem megfelelő munka; ez a hiányérzet egyfajta vákuumot, identitásválságot idéz elő. Ezt a krízist fogalmazza meg érzékletesen egyik levele (a címzett bizonytalan, talán férje): „Monomániás lettem. Állandóan ez foglalkoztat. Mi vagyok én: semmi. Mi lehetek? Semmi. Az évek futnak fölöttem, előttem. [...] És az, hogy ilyen elégedetlen vagyok magammal, hogy valami

*Gimes Miklós és Hajdu Lilly 1927 körül
(Fotó: Alexander Borka)*

különbet szeretnék csinálni a mai semmilyen munkánál, azzal a hittel tölt el, hogy különb dolgok megcsinálására születtem. [...] Nem izgat engem a szép ruha, a szép lakás, én magammal szeretnék valamit csinálni, magam szeretnék valamit csinálni, valamit, amit csak én csinálhatok. Győzz meg engem arról, hiszen olyan jól tudsz magyarázni, hogy nem vagyok másra való, mint amit teszek, hogy csak feleség és anya vagyok, hogy ez is nagy és szép dolog. Hát nem, nem tudok beletörőd-

ni.” (idézi Révész, 1998, 31.). Ebből a krízisből nő ki a pszichoanalízis iránti érdeklődés és a gyakorlat kezdete.

Találkozás a pszichoanalízissel

Hajdu Lillyt a budapesti pszichoanalitikus iskola „másfeledik” generációjához lehet számítani. Kevés a forrás arról, milyen személyes, szellemi, szakmai hatások nyomán kezdett érdeklődni a pszichoanalízis iránt. Kézenfekvő a Galilei Kör hatása, amelynek szellemisége nyitott volt a pszichoanalízis felé, Ferenczi (úgy is, mint pártoló tag) többször is tartott előadást a körben, és a tagok között több analitikus vagy később analitikussá lett személy is volt, például Hermann Imre, Feldmann Sándor, Hárnik Jenő vagy Ripper Borbála, aki később Barbara Lantos néven lett ismert Londonban. (Harmat, 1994, 59.) Ez az érdeklődés és pályaválasztás, ha abszolút értelemben nem is volt túl gyakori a korban, az értelmiségi nők között korántsem számított kivételesnek. (Borgos, 2007.) A fiatal és sok tekintetben még csak alakuló-intézményesülő tudomány sok nőt vonzott akár az orvosok, akár a diplomával nem rendelkezők közül, akik a kiképzés után ún. laikus analitikusokként dolgozhattak. Beszédes, hogy 1919 márciusában felerészben női orvostanhallgatók kérvényezték a pszichoanalízis oktatását az orvosi kartól (amit Jendrassik Ernő többek között épp erre hivatkozva utasít el; áprilisban azután a Közoktatási Népbiztosság rendelete nyomán a tanszék néhány hónapra mégis létrejön). A húszas évek a hivatalos konzervatív kurzus („erkölcsi” alapú, olykor antiszemizmussal színezett) tartózkodása ellenére a magyar pszichoanalitikus mozgalom legtermékenyebb időszakának tekinthető. (Harmat, 1994, 109-115.) Hajdu Lilly is ekkor folytatta kiképző analízisét Kovács Vilmánál (az első, frissen praktizálni kezdett magyar női analitikusnál), és az évtized közepén megkezdte saját analitikus praxisát is, amely a harmincas évekre vált a szakmai elismertség és a biztos megélhetés forrásává. Egyfajta családfenntartói-családfői szerepet vállalt, anyagiak és attitűd tekintetében is. Domináns, tudatos egyéniségét lánya is érzékelteti: „Anyám volt az erősebb egyéniség, az apám az egy angyal volt. Szóval az apám imádkozta az anyámat, és elfogadta ezt a szerepet. [R]endkívül kedves, szeretetreméltó, okos ember volt, művelt

ember volt, de nem volt egy olyan ambiciózus, egy olyan céltudatos, egy olyan kemény legény, mint amilyen az anyám.” (Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, OHA, 1993-94.)

1933-tól a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület rendes tagja lett; a magánrendelés mellett 1933-1936 között előadásokat, szemináriumokat tartott a poliklinikán (skizofrénia, epilepszia, mazochizmus témákban). Elméleti munkásságához képest jóval kiterjedtebb volt gyógyító és gyógyítás-szervező munkája. Viszonylag keveset publikált, nincs nyoma, hogy előadott volna pszichoanalitikus kongresszusokon. Terápiás és elméleti érdeklődése elsősorban a skizofrénia pszichoanalitikus kezelésére irányult. Számos női analitikustársával szemben (például Rotter Lilián, Bálint Alice) tehát nem tipikusan „női” témát választ. Munkáján erősen érezhető Ferenczi Sándor hatása. Leginkább 1933-as, „Adatok a skizofrénia analíziséhez” című, talán legfontosabb tanulmánya mutatja ezt a hatást. A tanulmány lényege, hogy a pszichotikus betegek kezelése csak az analízis ortodox szabályainak bizonyos módosításaival, az analitikus passzivitásának oldásával, óvatos értelmezéssel lehetséges – így viszont lehetséges. Az aktív technika, a gyengédség nyelve, az interszubsjektivitás hangsúlyozása mind utalnak Ferenczire; konkrét hivatkozások is találhatók a „Felnőttek gyermekanalízise”, „A relaxáció elve és a neokatarzis”, a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között”, valamint „A valóságérzék fejlődésfokai és patológiás visszatérésük” című Ferenczi-írásokra. Hajdu Lilly felismerte, hogy skizofréneket csak úgy lehet analizálni, ha belemegyünk „szimbolikus játékaikba”. A cikk szavaival: „Az analitikusnak kell relaxszálni magát, így visszatálcálni a benne is meglevő olyan rétegekhez és rezdülésekhez, amelyek a betegben éppen manifesztáltak. Az a tény, hogy a pszichotikusok megnyilvánulásaival szemben gyakran értetlenül, sőt ijedten állunk, arra utal, hogy önmagunk hasonló tudattalan rezdüléseit nem ismerjük, illetőleg félünk azoktól. Minden analitikusnak el kell jutnia saját analízisében azokig a mélységekig, hogy a betegtől való távolságot képes legyen áthidalni. [...] Fel kell adni a felnőtt attitűdjét, másként nem tudom megérteni, nem tudok megnyilvánulásaihoz kapcsolatot találni és így nem tudom analizálni sem.” (Hajdu [1933]; 1993, 159). Ez az attitűd nyithat teret az indulatátétel kialakulására, és ezzel a realitáshoz való viszony helyreállítása előtt. (Érdekes ezt a betegekkel szembeni közvetlenséget, akár regresszív

közelséget hirdető felfogását szembesíteni saját, alapvetően távolságtartó, kontrollált személyiségével, amit a visszaemlékezők szerint általában környezete felé mutatott.) A fenti eljárás előrevetíti a „szimbolikus realizációt”, Marguerite Sechehaye svájci pszichoanalitikus majd' húsz évvel később kidolgozott terápiás módszerét a skizofrénekkel folytatott munkában. (Sechehaye, 1951)

Eközben még az orvosi-pszichiátriai megközelítés kezelési lehetőségei is érdekelték, amint erről néhány ekkor keletkezett írása tanúskodik.⁴ 1940-ben a *Psychoanalytic Review*-ban megjelenik „Contributions to the Etiology of Schizophrenia” című írása. Ebben négy eset nyomán (az egyik feltehetőleg Vágó Márta, József Attila egykori szerelme) azt a hipotézist állítja fel, hogy az okok egy részét a csecsemőkori traumatikus éhségérzetben találjuk. Emögött pedig sajátos családi szerkezet, szigorú, szadista-agresszív anya és engedékeny, passzív apa rejlik; a valódi érzelmek mindkét szülő részéről hiányoznak. A betegséget tehát összefüggésbe hozza a családi pszichés szerkezettel. Ez a gondolat a modern skizofréniakezelés előfutárának tekinthető, amely az egyéni analízis mellé helyezi a családi- és csoportterápiát, és a megbetegítő csoportdinamikát dolgozza fel.

Háború, a fordulat évei

A harmincas évek végén az erősödő antiszemitizmus és a zsidótörvények őt is érintik. 1939-ben újra felmerül a családban az emigráció gondolata és kísérlete (affidavit-kérelem az amerikai válságbizottságtól), de ez végül nem realizálódik. 1942-ben megszűnik a Mészáros utcai poliklinika, és felfüggesztik a pedagógusoknak tartott szemináriumokat is. A kiképző szemináriumokat magánlakásokon folytatják. Hajdu Lilly Hermann Imrével és Schönberger Istvánnal szociálpszichológiai tanfolyamot kezd orvosok számára, amelyen az antiszemitizmus, a demokrácia, a tömeglélektan problémáiról folynak viták. Férjét,

⁴ 1926-ban jelent meg „Migrén és konstitúció” című munkája a *Moravcsik Emlékkönyvben* (119-133.). Az 1926. február 8-án rendezett Pszichiátriai Kongresszuson egy empirikus írásról referált a „Pszichikai elváltozások a gyermekkori agyhártyagyulladás során” témájában. Munkája a *Therápia* című folyóiratban jelent meg.

az akkor kiképzés alatt álló (és 1933-tól már praktizáló) analitikust deportálják; Terezin mellett, Leitmeritz koncentrációs táborában hal meg tifuszban. Hajdu Lilly bujkálások, menekülések, svéd védlevélnek köszönhető védett házba menekítés (amely ugyan csak nevében volt „védett”) közepette éli túl a vézskorszakot lányával, unokájával és sógora, Kende Zsigmond családjával. (Kende, 2003.)

A háború cezurája után számos, a zsidóüldözésben traumatizált és a társadalomjobbítás iránt elkötelezett túlélőhöz hasonlóan, Hajdu Lilly is belép a Kommunista Pártba, bár mindvégig szkeptikusabb a rendszerrel, mint gyermekei. Fia, ifj. Gimes Miklós elkötelezett kommunista, 1946-tól a *Szabad Nép* újságírója-szerkesztője. Hajdu Lilly ekkor még szemináriumoknak ad helyet a lakásán, többek között Hermannék, Székács István, Rotter Lilián, Almásy Endre részvételével, valamint az egyesület többi tagjához hasonlóan előadásokat tart pszichoanalitikus témákban (például „Anyátlan gyermek” címmel a Pázmány Péter Tudományegyetemen – az ELTE elődjén – is).

1947-től az 1949-ig a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke, és ebben a pozíciójában (Hermann Imrével együtt) rá hárul az egyesület (ön)feloszlatajának hálátlan feladata. A feloszlataás része volt a pszichoanalízis lejáratását célzó politikai hadjáratnak, amely ezúttal balról tűnt ideológiailag veszélyesnek és tudományosan megalapozatlannak mint „burzsoá áltudomány”. Ennek a hadjáratnak, másfelől az (egykori) analitikusok alkalmazkodási kényszerének is tanulságos dokumentuma a Tariska István⁵ ideggyógyász tollából a *Fórum* című lap 1948-as számaiban megjelent támadássorozat és az erre érkező reakciók. Tariska a korszak hivatalos ideológiáját képviselve a pszichoanalízist összeférhetetlennek, politikailag veszélyesnek tartja az emberi lélek felszabadításának „valódi” útjára, a kommunista ideológiára nézve.⁶ Azt az ellentmondást, hogy léteznek kommunista pszichoanalitikusok, sőt, többségük erősen baloldali, úgy oldja fel, hogy

⁵ Tariska életútja is egy kis történelemkönyv: Illegális kommunista mozgalom, hadifogság, a háború után MKP titkár, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet igazgatóhelyettese, 1952-ben koholt vádak alapján elítélik, 1954-ben szabadul, neuropatológiai labor- és tanszékvezető, majd 1972-86 között az OIEI igazgatója.

⁶ A pszichoanalízist támadó dokumentumokhoz lásd még: Pálóczi-Horváth György: *Freud, vagy egy illúzió eredete*. Hungária, Budapest, 1948.

világnézetüket nem valódi elkötelezettségnek, hanem a „más okból származó üldözés” melléktermékének minősíti. Egyik legvonalasabb cikke („Jelszavak és tények – A freudizmus, mint az imperializmus házi pszichológiája”) szavait idézve:

„Freud alapvető életöszönök-halálöszönök költői ellentétére épített pszichológia mithologikus homályaival és atomizált társadalom-szemléletre épült világnézetével [...] eljutott követőiben oda, ahova minden antidialektikus út vezet: a nyílt politikai reakcióba. Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy Kelet-Európában – vagy éppen Magyarországon – a közös, de más okból származó üldözés a pszichoanalitikusokat hosszabb-rövidebb időre közös útra kényszerítette az emberi haladás és felszabadítás valódi harcosaival. A londoni mentálhygiénes kongresszus dokumentálta, hogy az imperializmus, amely hatalmát nemcsak a vasra, szénre, olajra, ipartelepre és közlekedésre, hanem a szellemi alkotások területére is ki akarja terjeszteni: házi pszichológiává szelídítette a pszichoanalízist.”

Legalább ilyen tanulságos azonban a „korszellem” és a szereplők szempontjából Hajdu Lilly és Hermann Imre válasza a *Fórum* főszerkesztőjének, Lukács Györgynek címezve. Hajdu Lillyék ugyan nyilvánvaló kényszerhelyzetben, de mégiscsak megtagadják, átírják szakmai identitásuk egyik legfontosabb elemét, pszichoanalitikus elkötelezettségüket. „A bíráló elvi részével számos ponton mi is egyetértünk, a pszi[c]hoanalízis további marxista-leninista bírálóatát mi magunk is feltétlenül szükségesnek tartjuk. [Azonban] meg kell állapítanunk, hogy a Fórum említett cikkének egyik mondata semmiképpen sem tekinthető elvi bírálóatnak és a legmélyebben sért bennünket mint párttagokat és becsületes embereket. [...] Ha az analitikusok a kommunistákkal együtt mentek a múltban, vagy kommunisták lettek a felszabadulás után, akkor annak csak egy magyarázata van: az, hogy zsidók, ez a magyarázat annulálni akar egy másik magyarázatot – ami a valóság –, hogy a pszi[c]hoanalitikusok mindig fasiszta ellenesek voltak a múltban, és meggyőződéses marxisták és hű párttagok a jelenben.” (Idézi Szőke, 1992, 43.)

Hajdu Lillyék nem a pszichoanalízist ért támadásokra reagálnak (ezt jóváhagyják), hanem a zsidóságra utaló mondatra – de erre sem zsidóként, hanem „párttagokként és becsületes emberekként”; voltaképp tehát megtagadják zsidóságuk jelentőségét is, és azt, hogy

ennek bármi összefüggése lenne politikai nézeteikkel. A zsidóság hasonló tabu és elfojtásokkal terhelt támadási felület, mint a pszichoanalízis. Lukács válaszában elutasítja ezt az értelmezést, amely szerinte eltereli a figyelmet a pszichoanalízis reakciós természetéről. („Nagyon kérem az elvtársakat, hogy fontos ideológiai vitákat ne tereljenek az útszéli demagógia területére.”) Külön vizsgálatot érdemelne, hogy a freudizmus elleni harc hogyan fonódott össze a „kozmpolitizmus” és a cionizmus elleni kampánnyal. A „szituatív antifasizmus” vádja csak azzal az állítással volt cáfolható, hogy minden analitikus egyben meggyőződéses marxista is volt és maradt. A sztálini orvosperek folyamánként 1953-ban Magyarországon is több orvos és pszichoanalitikus ellen indultak koncepció percek (lásd Székács Schönberger István és József (Fisch) András anyagait a Történeti Levéltárban), és csak Sztálin halála akadályozta meg, hogy ezek tragikusabb következményekhez vezessenek.

Az egyesület feloszlása után Hajdu Lilly szakmai és egzisztenciális vákuumba kerül. 1949-ben egy ideig osztályvezető főorvos a görög menekülteket ellátó Vas utcai kórházban. 1949 nyarán Debrecenben, Sántha Kálmán klinikáján neurológiát kénytelen tanulni; ezt a szemléletváltást, a hozzá legközelebb álló tevékenység elvesztését 58 évesen már nehezen viseli. Fiához írt levele erről a krízisről tanúskodik, egyszersmind a pszichoanalízishez való közel kerülése körülményeit és saját analitikusi ars poeticáját is felvillantja:

„Annak idején nagy kerülőkkel, nem egyenesen jutottam el a pszichoanalízishez. Kátyuban ültem mindenféleképp: intellektuális fejlődésben, emberekhez való viszonylatomban, szakmailag is. A hiba már szakmai választásomban volt, de ilyen messze nem érdemes menni. Az analízis sokat lendített rajtam mindenféleképp: megrepszttette narcisztikus burkomat, sok mindenre megtanított, változtatott emberi reakcióimon, és mélyen érdeklő munkát adott nekem. Nem voltam bigott, inkább heretikus, kezdettől fogva. Nem véletlen, h. főként psychotikus és határeseteim voltak már tanulásom folyamán, s már akkor lazítottam az analízis kereteit és szabályait. De dolgoztam, és nyugodtan állíthatom: nagyon jól dolgoztam. [...] Soha nem lesz belőlem jó neurológus, hiába tanulok, hiányzik a meggyőződés. [...] Volt egy terület, ahol sokat tudtam, és tudtam tenni is, ez ma nincs. [...] Ha arra gondolok, hogy 5-6 évig ezt kell csinálnom: elkeseredek, és úgy

magamnak sírok. Komikus alak vagyok így egyedül bőgve és gondolkozva 58 évemmel, hogy mit csináljak. De ha engem az ember érdekel, és ez a munka, amit csinálók absolute nem.” (Hajdu Lilly Gimes Miklóshoz, 1949. okt. 1.)

Lipótmező

Kilenc hónappal később kedvező fordulatként értékelhette, hogy átkerült az Lipótmezei Elmegyógyintézetbe, ahol a kettes férfiosztály vezető főorvosává nevezték ki. 1952-től igazgatóhelyettes, 1954-től 1957-ig pedig az intézmény igazgatója volt. Az országos elmeügyi főfelügyelő státuszát is betöltötte, fiatalabb pszichiáterkollégájával, Kun Miklóssal együtt igyekeztek javítani a betegek körülményeit, különösen a vidéki kórházak elmeosztályain, köztük az ekkor még az elmeógyógyintézethez tartozó alkoholosztályokon. Kezdeményezték a radikális módszerek, a kényszerzubbony, az elektrosokk, az inzulinkóma, a vizes pakolás, a hálós ágy visszaszorítását, új gyógyszerek, az ekkor megjelenő korszerűbb nyugtatók és antipszichotikumok bevezetését. Ekkor kezdődött a zsúfolt vidéki elmeosztályokon fekvő betegek állami gazdaságokban való foglalkoztatásának (nem egyértelműen sikeres) kísérlete. Intenzívebbé vált a kapcsolat a vidéki ideggondozókkal, megindult az elmebetegügy országos szervezése, és ennek nyomán az országos intézetté alakulás (ezt névváltoztatás is jelezte: 1952-től Országos Ideg- és Elmegyógyintézet), melynek megszervezése (az akkori igazgató, Stief Sándor betegsége miatt) Hajdu Lillyre hárult. Ő volt az 1952-ben alakuló intapuszti munkaterápiás kísérleti intézet „legfőbb patrónája” is, a „Nagyasszony”, ahogy Benedek István, az intézet vezetője nevezi *Aranyketrec* című könyve 1957-es kiadásában; a többiből ugyanis – mivel neve fián keresztül az ’56-os eseményekhez asszociálódott – kihúzták a rá vonatkozó részeket. Benedek sorai szigorú, kemény, „férfias”, szinte félelmet keltő megjelenését és lényét idézik fel, amely ugyanakkor tiszteletet parancsol, és biztonságot is nyújt a szakma bizonytalan helyzetében:

„Emlékszem arra, ahogyan bevonult Lipótmezőre. Megrettentünk szálas alakjától és férfias erejétől. Tartózkodó ellenszenv fogadta [...] De én hamar megszerettem. [...] Talán ez a katonás asszony, akitől min-

denki tart kissé, s akit még az ellenfelei is tisztelni kényszerülnek, talán rendet teremt az Augias-istállóban. [...] És nem csalódtam a Nagyaszonnyban.” (Benedek, 1957, 142.)

1952-ben Kun Miklós Kossuth-díjra való felterjesztésre javasolja; erről az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet üzemi bizottságának rendkívüli ülésén, 1952. december 8-án készült jegyzőkönyv tanúskodik.⁷ Kiderül, hogy a munkás-gondnok Thiringer elvtárs kitüntetésére vonatkozó javaslat már elkészült, és érezhető a kádernyelvbe és hivatalos fordulatokba csomagolt ellenállás Hajdu Lilly felterjesztésével kapcsolatban. Morvay Ignác ü. b. elnök szavai szerint: „Az kétségtelen, hogy Gimes elvtársnő rendkívüli nagy szorgalommal és buzgósággal igyekszik ezt a kérdést [koloniális telepek létesítése az alkoholosztály tehermentesítésére] előbbrevinni, de még olyan eredményt nem tapasztaltunk [...], ami érdemesültné tenné arra, hogy a kitüntetésre felterjesszük. [...] Nem találja helyesnek, hogy [...] Gimes elvtársnőt javaslatunkkal esetleges támadásnak tegyük ki.” Dr. Csaba József szerint „kétségtelen, hogy Gimes elvtársnő korát meghazudtoló fürgeséggel végzi a munkáját, de még nem lát olyan eredményt, ami méltóvá tenné erre a magas kitüntetésre. Szép érdemei vannak, de még korainak tartja a felterjesztést”. Valószínű, hogy Hajdu Lilly ekkor is megőrzött valamit „polgári” lényéből és értékrendjéből, ami irritálhatta az igazán vonalas pártkatonákat.

A Lipótmező alkalmanként a budapesti kényszerkitelepítettek menedékhelyéül is szolgált. Ilosvay Ferencet, a *Pester Lloyd* egykori újságíróját 1950-ben utasították ki Budapestről, attól kezdve vidéken élt, egy erdőben. Illegálisan néha a városba jött, és mivel Gimes Miklós baráti köréhez tartozott, Hajdu Lilly időnként rendelkezésére bocsátott Lipótmezőn egy magáncellát. Ilosvay bátyja, operaénekes és orvos, akit ugyancsak reakciós elemként tartottak számon, állást kapott Lipótmezőn. (Schiess, 1998, 284.)

Ezek az évek voltak a pszichológia és a pszichiátria pavlovizálásának legsűrűbb évei, és pozíciójánál fogva ez alól Hajdu Lilly sem vonhatta ki magát. 1956-tól az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-

⁷ Az Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-Elme Szakcsoportjának anyagai. Politikatörténeti Intézet Levéltára, Fond 42. 675/1952.

Elme Szakcsoportjának egyik alelnöke volt. A szakcsoport legfőbb célkitűzése (az 1952-es munkaterv alapján) „a dial. mat. érvényesítése a pavlovi tanok továbbfejlesztésében és a pszichiatriai és neurológiai kutatásban”⁸. Az 1952-es pszichiátriai nagygyűlésen ugyanakkor szekciót tartottak a posttraumás psychosisokról, amelyen Hajdu Lilly a felkért referens.

A fiatalon odakerült kolléga, Paneth Gábor visszaemlékezése szerint: „Azok az évek tényleg a terror, a félelem évei voltak, hogy úgy mondjam másodszor az életünkben. [...] A paradox az volt, hogy amíg a pszichoanalitikusok nagy része elkötelezett volt a kommunista rezsimnek, egyúttal a pszichoanalízis jelentette az egyik fő támadási területet. Ez a »polgári idealista pseidotudomány« volt a harc egyik esküdt ellensége, és a harc vezéreinek szintén Lipótmezőn volt a bázisuk.” (Schiess, 1998, 280.). Külön küzdelmet kellett folytatni a kihelezett munkás-gondnok Thiringer elvtárrsal, akinek feladata „orvosközépkáder viszony helyes utakra terelése” volt (Paneth, 1994, 265.). Ugyanakkor bizonyos jelek azt mutatták, hogy Hajdu Lilly megőrizte, „jegelte” pszichoanalitikus identitását. Közeli kollégáinak utalt pszichoanalitikus kötődésére; Paneth szavaival a „freudian gondolkodunk, pavlovian beszélünk” elvét próbálhatta meg érvényesíteni, ami voltaképp képtelen, „skizofrén” helyzetet idézett elő.

Fogadott néhány privat beteget is, 1955 nyarán rövid ideig fia későbbi szerelmét, Halda Alízt is, aki könyvében felidézi a számára meglehetősen negatív élményt jelentő alkalmakat és a nem túlzottan megnyerő analitikust (viszonyuk az utolsó két évet leszámítva később is feszült maradt). Sajátos helyzet: a kommunista újságíró fiú elküldi szerelmét anyjához analízisbe. Nehéz belátni a speciális viszony, az esetleges negatív (viszont)áttételek mögé, de a néhány sor azért érzékelteti Hajdu Lilly (nem kifejezetten ferencziánus) analitikusi attitűdjét: „Felejthetetlenül kellemetlen órák voltak. Hogy voltaképpen mit beszéltem, arra már nem emlékszem, de hogy eszem ágában sem volt kitérülközni, az tény. Egyáltalán nem éreztem, hogy külső segítségre szorulnék, de ha mégis, ezt a segítséget aligha ettől a velem szemben ülő, mosolytalan, sziklakemény asszonytól várhatom. Nem rokonszen-

⁸ Uo. Fond 42. 776/1952.

veztünk egymással. Nem értek ugyan ehhez, de azt hiszem Lili néni az analízis ortodox formáját gyakorolta; sose szólt közbe, nem kérdezett, ha kifogytam a témából, moccanatlan arccal, hallgatagon várt, s amikor a másodpercmutató kerek órára ugrott, mondat közben szakított félbe: köszönöm Alíz, legközelebb folytatjuk.” (Halda, 2002, 50.). Nem tudni, a „sziklakeményiség” vajon pusztán az ortodox analitikus attitűdje volt-e, vagy az aktuális körülmények miatt magára kényszerített magatartásmód is.

Felmerülhet a kérdés, hogy „valójában” mennyire azonosult Hajdu Lilly a kommunista pártideológiával. Nyilvánvalóan erős konfliktust éltetett át a kommunista ideológia „szellemi” előírásai és pszichoanalitikus elköteleződése között. A felelősség, hasznosság, a szakmai kontroll érzése igen fontos volt a számára, ennek lehetősége azonban csak komoly politikai kötelezettségek árán teremthető meg. (Ennek egyik epizódja 1951-es akadémiai felszólalása az orvosi osztály ülésén Sántha Kálmán ellen. Lásd Révész, 1998, 172.) A konfliktussal való megküzdésben különféle „asszimilációs stratégiákat” alkalmazott (Glynis Breakwellel [1986] szólva): a fennálló hatalmi struktúrák körülményeknek megfelelő alakítását, kompromisszumos változtatásokat, és kis mértékben feltehetőleg identitása tartalmának átértékelésére is rákényszerült. Az alkalmazkodás és az öntörvényűség e kényes egyensúlyának megtartására pedig személyes adottságain túl paradox módon épp – aktuálisan „hárítás” alatt álló – pszichoanalitikus képzettsége és sajátélményei teheték képessé. Szerencsétlen módon olyan történelmi körülmények között került a szakmai-intézményes karrierje csúcsát jelentő pozícióba, melynek tudományosmánya igen távol állt intellektuális érdeklődésétől és háttérétől.

Lánya, Gimes Judit felidéz egy jellemző párbeszédet anyjával, amely saját kritikátlan elköteleződéséhez képest Hajdu Lilly kissé ironikus tartózkodását mutatja: „Mikor meghalt Sztálin, és én ugye csináltam gyönyörű szép oltárt, fekete drapériával és sírtam... vagy lehet, hogy nem sírtam, de búsultam. [...] És akkor kérdeztem tőle, hogy nem vagy-e szomorú, hogy Sztálin meghalt? Nem szeretted? Kérdeztem. Azt mondja, hogy nem is ismertem. Hát ennél jobb választ nem adhatott.” (interjú Magos Gáborné Gimes Judittal, 2007).

Ekkori cikkei szerint nem szakadt el korábbi témájától, a skizofrénia vizsgálatától, de értelmezései kereteit a kötelező pavlovi tanok

szabják meg. „Schizophreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján” című cikkét idézve: „Ha az emóció bonyolult feltétlen reflexét ki tudjuk váltani bármely rövid időre, az a feltételes reflexek gátlását keresztültörve azokat is működésbe hozza. Említett betegünknel tehát a sch-fázia időleges megszűnése úgy jöhetett létre, hogy az emóció bonyolult feltétlen reflex időleges kiváltásával a feltételes gondolkodási láncsor is működésbe lépett.” (Gimes Miklósné, 1955, 236.). (Érdekes lehet összevetni ezt a szemléletet a mostani kognitív neuropszichológiai vagy neuropszichoanalitikus kutatásokkal.) Úgy tűnik, meglehetősen eltávolodott a ferencziánus szellemtől, de ha lehántjuk a mondatokról a pavlovi szóhasználatot, voltaképpen felfedezhetjük az eredeti gondolatot: a skizofréniás beteg emocionális rétegeinek megmozgatása közelebb vihet a realitással való kapcsolat helyreállításához.

Ötvenhat és az utolsó évek

1956-tól a tudománynak a politikához és a politikának a tudományhoz való viszonyában egyaránt mutatkoznak a változás jelei: június 27-én, a sajtóvita napján, a Lipót párttaggyűlésén Hajdu Lilly és Tariska István együttes javaslatára fogadják el a Rákosi lemondását sürgető határozatot. Freud századik születésnapja alkalmából megtörténik a pszichoanalízis részleges szakmai rehabilitációja. A Petőfi-kör orvosvitáján Hajdu Lilly is úgy véli, nincs helye a Lipóton Bálint István, egykori ÁVH-s orvosnak. (Révész, 1998, 277.)

Az ötvenhatos forradalom cezúráját jelentett nemcsak a „nagypolitikában”, hanem ezen keresztül Hajdu Lilly életében is. A Lipóton is megalakul a Forradalmi Bizottság (Tariska vezetésével), a Lipót-évkönyv szerint Hajdu Lillyt leváltják, novemberben kapja vissza állását. Fia a forradalom egyik eszmei-szellemi vezetője, Nagy Imre körének egyik legradikálisabb tagja, illegális lapot és brosúrát terjeszt, sztrájkok támogatója-szervezője. 1956 decemberében letartóztatják, a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottja lesz. (Elítélése előtt azt tervezte: ha túléli a megtorlást, kétgenerációs nagyregényt ír a polgári radikális szülőkről és forradalmi radikális gyermekeikről.) 1957 júliusában, amikor az „államelenes szervezkedés” vádjára és az ennek megfelelő ítélet már megfogal-

mazódott, Hajdu Lillyt kényszernyugdíjazzák, a dokumentumok szerint „saját kérelmére”.⁹ (Előtte, fia letartóztatása után ő maga ajánlotta fel többször is lemondását, de akkor nem fogadták el.) A Gimes név, amely kinevezésekor még jó referencia lehetett a hatalom számára, most eltávolításához járul hozzá. Ezután csak magánpraxisát folytatja, és újra megbeszéléseket tart a lakásán az egyesület újjászervezésének reményében, Rajka Tibor, Hermannék, Loránd Blanka, Székács István, Avar Pál részvételével. Az 1968-as Lipót-émlékkönyv erőteljesen szépít: „Az 1956-os ellenforradalmi események az intézetben csak átmeneti zavarokat okoztak. Az ún. »forradalmi bizottság« leváltotta igazgatófőorvosi állásából Gimes Miklósnét, aki az ellenforradalom bukása után automatikusan visszanyerte állását. 1957 közepén Gimes Miklósné véglegesen nyugalomba vonult.” (Mária, 1968, 117.)

A vasúti igazolvány dátuma: 1957 június 8.

⁹ Az Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya anyagai. Magyar Országos Levéltár, XIX-c-2-c-G: 33507/1957.

1958. június 17-én, a bécsi rádióból értesül fia egy nappal korábbi kivégzéséről, s ez soha nem feldolgozható traumát, pótolhatatlan veszteséget jelent, és megkérdőjelezi élete folytatásának értelmét is.

Életének utolsó két évét a fokozatos testi-lelki megrendülés és társas elszigetelődés határozza meg. Egyre romló és komoly fájdalmakkal járó sokizületi gyulladástól szenved. Társas kapcsolatai beszűkülnek, alig néhány ember tart vele rendszeresebb kapcsolatot (unokahúga, Gimes Ágnes, Halda Alíz, Déry Tiborné, Fekete Sándor, illetve néhány páciens és kolléga); ebben nyilván nagy szerepe van a félelemnek is. Fia kivégzése után néhány nappal valaki egy cédulát csúsztatott be az ajtaja alatt, aláírás nélkül, nyomtatott betűvel írva. A néhány soros üzenet a rettegés és az együttérzés megrendítő kordokumentuma: „Drága Lili néni, a legmélyebb megrendüléssel osztozunk fájdalmában. Nincs vigasz, tudjuk, de legalább azt érezze, hogy nincs egyedül a gyászban. Sokan, nagyon sokan őrizzük emlékezetünkben fiának felejthetetlen, ragyogó, drága alakját. Tudjuk, hogy ki volt és nem fogjuk elfeledni soha. Drága Lili néni, együtt sírunk és gyászolunk magával.” (Gimes, 1989).

Gimes Miklós fia, felesége, húga és annak családja még novemberben Bécsbe menekültek, majd Svájcban telepedtek le. Hajdu Lilly (és a család is) több kísérletet tesz a kiutazásra. Az Egészségügyi Minisztériumon keresztül meghívást kap egy 1958 novemberi bécsi konferenciára, de a minisztérium az idő rövidségére hivatkozva elutasító választ ad. Öccse, Hajdu László Brazíliából küld beutazási engedélyt az útlevélhez, hiába. 1959 tavaszán Hajdu Lilly személyesen fordul Münnich Ferenc miniszterelnökhöz, akit még a Galilei Körből ismert. Münnich kilátásba helyezi, hogy útlevelet kaphat, ha megígéri, hogy kint nem lép fel a „mártír anya” szerepében. Megígéri, de az útlevél nem érkezik meg. Egészen magas szintű szálakat is megmozgatnak: 1959 szeptemberében, Hruscsov és Eisenhower amerikai találkozájakor Gimes Judit a találkozón résztvevő elnökfeleségekhez ír levelet édesanyja kiutazása ügyében, persze eredménytelenül. 1960 januárjában Paál János Németországban élő pszichiáter segítségével Hajdu Lillyt a heidelbergi klinikára próbálják meghívni, ugyancsak sikertelenül. Ekkorra alapvetően megváltozik a státusza a hatalom szemében: már nem a rendszerrel többé-kevésbé lojális, tekintélyes pozícióban lévő pszichiáter, hanem az „ellenforradalom” egyik eszmei irányítójának anyja.

Az amnesztia újra felkavarja: „Bizonyára hallottátok v. olvastátok a nagy kegyelmi hírt ápr. 4-re. Örülök a hírnek, s úgy fáj a szívem, hogy állandóan sírok. Nehéz elviselni a változhatatlant. Hidd el, legjobb lenne nekem is elmenni.” (Hajdu Lilly levele vejéhez, Magos Gáborhoz, 1960. ápr. 1.) Miután útlevelekérelmét harmadszorra is elutasítják, jelezve, hogy a további próbálkozás fölösleges, minden szál elszakad, ami még az élethez köti. (A látszat kedvéért utoljára még azt is eljuttassák, hogy a kérelem teljesítésének feltétele, hogy Avar Pál pszichiáter albérlő költözzön ki, a lakás szabaduljon fel. Ez megtörténik, útlevél nem lesz.) Május végi levele már előrevetíti az életből való távozás szándékát: „Szomorú így az élet, vigasztaló csak Ti vagytok. Úgy érzem, h. a kör állandóan szűkül körülöttem. Sajnos az utolsó hét eseményei a kivándorlás lehetőségét nagyon lecsökkentették. Ez az egyetlen, ami az életet tartja bennem. [...] Minden egyéb, ami érdekelt, foglalkoztatott, 958 óta megfakult, elvesztette jelentőségét. [...] Legyetek nagyon jók egymáshoz, szeressétek egymást, és néha-néha gondolatok boldogtalan anyátokra.” (1960. máj. 20.)

A szándék egy héttel később valósággá válik: Hajdu Lilly 1960. május 27-én öngyilkosságot követ el.

A Lipót 1968-as centenáriumi kötetében szembeszökő (freudi?) elírás található, amely önkéntelenül is utal a politikai és személyes rétegek egymásba mosódására: „tragikus körülmények között, 1958-ban halt meg”. (Mária, 1968, 117. Kiemelés tőlem, B. A.)

A társadalmi-politikai változások Hajdu Lilly szemléletmódját, szakmai munkáját, intézményes karrierjét és személyes életét egyaránt erősen befolyásolták. Legerőteljesebben a háború, 1949 és 1956 ('58) cezúrája. Háború előtti lehetőségeinek kereteit egyfelől szakmai, szellemi kötődései, másfelől származása szabta meg, háború utáni karrierjét pedig leginkább az aktuális (tudomány)politikai ideológia követelményrendszere formálta, amely tragikus módon fia, s ezzel közvetve az ő halálát is okozta. Míg a háború előtt a (baloldali) társadalmi mozgalmak és a pszichoanalízis kölcsönösen megtermékenyítő kapcsolatban álltak, a háború után a sztálinizmus, illetve a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer politikai ideológiája és gyakorlata egyoldalúan, normatív, autoriter eszközökkel határozta meg általában a tudomány és azon belül a pszichoanalízis szerepét, amely ideológiailag különösen „terheltnek” minősült. Ezzel súlyos konfliktusokat

és változatos megküzdési módokat idézett elő a politikai és a szakmai (el)kötelezettségek között. Élete utolsó éveiben minden számára valaha fontos érték kilátástalanná, kérdésessé, terheltté vált: a pszichoanalitikus-ságtól a polgári radikális vagy kommunista alapú társadalomjobbításon át a zsidósáig/asszimilációig, az anyasáig és a „holnaplányosság”.

Avar Pál, Hajdu Lilly pszichiáter barátja felidézti Hajdu Lilly temetését, ahol élete két legjelentősebb időszakának és szférájának tanúi emlékeztek meg róla (s talán vele együtt szimbolikusan és közvetve fiáról és az '56-os mártírokról is), szorongó, ellenzéki közegben: „A temetést halála után több hónappal tartották. [...] A sír mellett Hermann Imre tartott beszédet. Neki ilyen helyzetekben kevésbé szokott lámpaláza lenni. Nyíltan beszélt Liliről, a veszteségről. Körülbelül egyidősek voltak. A munkájáról beszélt, arról, hogy mit tett a pszichiátriáért. Amikor befejezte, teljesen váratlanul Csécsy Imre állt ki, egy régi barát a Galilei-időkből, filozófus, politológus, szociológus, és mintha magában beszélne, félig monológot, félig imát mondott anélkül, hogy értettük volna, hogy mit. Nem volt magától értetődő, hogy nyilvánosan eltemethetjük. Főként a rezsim ellenségei álltak a sírjánál.” (Schiess, 1998, 444.).

Megrendítően józan hangú búcsúlevélében (címezettjei Halda Alíz, és két unokahúga, Gimes Ágnes és Kende Éva) Hajdu Lilly sorra veszi, miért nem érdemes tovább élnie, tette miatt az egyetlen lehetséges és logikus lépés. Mindent elrendez maga körül, pontokba szedi az itt-hagyottakra maradt feladatokat. Egész életére nézve is beszédes, hogy halálában sem veszítette el mérlegelőképességét és méltóságát. „Kedves Alíz, Ági és Éva, utolsó kérésimmal hozzátok fordulok. A halál gondolata jún. 17-én két éve, hogy elindult bennem. Az a halvány remény, h. Jucáékat és Luciékat láthatom – visszatartott a kivitelől. Reményem azóta megszűnt, a lélek fájdalma mélyebbé vált, a testi fájdalom csaknem elviselhetetlenné. Így nem érdemes élni: cél és értelem nélkül, csak az életért. Addig kell meghalni, míg emberhez méltóan tudok.” (1960. máj. 27.)

Tettét nem „hirtelen felindulásból” követte el, hanem teljes mértékben tudatos mérlegelés után. Nem a pszichés küzdőképesség, egyensúly vagy önismeret hiányában, hanem éppen a „realitáshoz való alkalmazkodás” jegyében. Halála *Bilanzselbstmord*, mérlegelt öngyilkosság volt, Révész Sándort idézve „egy államilag mérlegelt halál magányosan mérlegelt mellékhalála” (Révész, 1997, 90.).

IRODALOM

- BENEDEK ISTVÁN (1957): *Aranyketrec. Egy elmeosztály élete*. Bibliotheca, Budapest.
- BORGOS ANNA (2006): „Önök e szempontból kivételek...« Nők a pszichoanalízisben”. *Magyar Lettre Internationale*, 3, 21-24.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (1986): *Coping with Threatened Identities*. Methuen, London.
- „GIMES MIKLÓS VERSEI. Magos Gáborné Gimes Judit kommentárjaival” (1989): *Irodalmi Újság*, 4, 25.
- GIMES MIKLÓSNÉ (1955): „Schizopreniás gondolkozási és beszédzavarok értelmezése a pavlovi feltételes reflex elmélet útján”. *Ideggyógyászati Szemle*, 234-236.
- DR. G. HAJDU LILLY ([1933]; 1993): „Adatok a skizofrénia analíziséhez”. In: Almásy Endre et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Párbeszéd, T-Twins, Budapest, 155-167.
- HAJDU LILLY (1940): „Contributions to the Etiology of Schizophrenia”. *Psychoanalytic Review*, 421-438.
- HALDA ALÍZ (2002): *Magánügy*. Noran Kiadó, Budapest.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- KAFFKA MARGIT (1913): „Az asszony ügye”. *Világ*, április 20.
- KARÁDY VIKTOR (1994): „A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában”. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Budapest, 176-195.
- KENDE ÉVA (2003): „Az én 1944/45-ös krónikám”. *Mozgó Világ*, 12, 59-75.
- KENDE ZSIGMOND (1974): *A Galilei Kör megalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1996): *Levelek – Naplók*. S. a. r. Réz Pál. Osiris, Budapest.
- DR. MÁRIA BÉLA (1968): „Intézetünk története 1945-től napjainkig”. In: Böszörményi Zoltán (szerk.): *Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet 100 éve*. OIE, Budapest, 111-126. Különösen: 116-118.
- DR. PANETH GÁBOR (1994): „Pszichoanalízis in tempore belli”. *BUKSZ*, 3, 260-266.

- RÉVÉSZ SÁNDOR (1997): „Mellékhalál”. *Beszélő*, 2, 89-90.
- RÉVÉSZ SÁNDOR (1999): *Egyetlen élet. Gimes Miklós története. 1956-os Intézet, Sík Kiadó, Budapest.*
- SCHIESS, REGULA (1998): *Wie das Leben nach dem Fieber. In Zusammenarbeit mit Juca und Gábor Magos-Gimes.* Psychosozial-Verlag, Giessen.
- SECHEHAYE, MARGUERITE (1951): *Symbolic Realization: A New Method of Psychotherapy Applied to a Case of Schizophrenia.* International Universities Press, New York.
- SZŐKE GYÖRGY (1992): „Egy jövő illúziója”. *Köztársaság*, 31, 42-43.
- TARISKA ISTVÁN (1948): „Jelszavak és tények – A freudizmus, mint az imperIALIZMUS házi pszichológiája”. *Fórum*, október.

Dokumentumok

- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal és Magos Gáborral. Készítette Standeisky Éva, 1993-1994. 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 531.
- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal és Magos Gáborral. Készítette Hidas György. Kézirat, 1989.
- Interjú Magos Gáborné Gimes Judittal. Készítette Borgos Anna, 2007.
- Hajdu Lilly levelei id. Gimes Miklóshoz, Gimes Miklóshoz, Magos Gáborhoz és Gimes Judithoz. (Gimes Judit tulajdona)
- Hajdu Miksa levele Hajdu Margithoz (Kende Éva tulajdona)
- Hajdu Lilly egyetemi dokumentumai. SOTE Levéltára.
- Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet és az Egészségügyi Minisztérium Gyógyító-megelőző Intézmények Főosztálya anyagai. Magyar Országos Levéltár, XIX-c-2-c.
- Az Egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-Elme Szakcsoportjának anyagai. Politikátörténeti Intézet Levéltára, Fond 42.

MŰHELY

**FERENCZI SÁNDOR AZ ORTODOXIA ÉS
A HETERODOXIA KÖZÖTT ****Ernst Falzeder*

„*Valami mindig balul ütött ki körülötte*”
(Bálint, 1949, 215.)

Amikor mintegy 25 évvel ezelőtt doktori disszertációmát írtam Ferenczi Sándorról és Bálint Mihályról, még igazoltnak láttam kijelenteni: „Ma a pszichoanalízis valóban nagyon alapos tanulmányozására van szükség ahhoz, hogy megértsük, milyen fontos szerepet játszott Ferenczi annak idején, ugyanis oly ritkán idézik, és oly kevés elképzelését fogadta be saját neve alatt a pszichoanalízis” (Falzeder, 1985, 50.). Időközben teljesen megváltozott a helyzet. Fontos források jelentek meg, mint a *Klinikai napló* (1996), levelezése Freuddal (2000-2005), és az úgynevezett Bizottság körlevelei (Wittenberger és Tögel, 1999-2006), valamint a közelmúltban a Ferenczi–Jones levelezés (2008). Más közvetlen források, mint például levelezése Otto Rankkal, hozzáférhetőek a levéltárakban. Számos könyvet és tanulmányt szenteltek életének és munkásságának. Az IPA nemzetközi konferenciáin külön szekciók foglalkoztak Ferenczivel, és szép számmal rendeztek kizárólag neki szentelt nemzetközi találkozókat.

Ezzel párhuzamosan a pszichoanalízis történetírása is jelentős változásokon esett át. Egyrészt az utolsó két évtizedben sokkal több elsődleges forrás jelent meg vagy vált hozzáférhetővé, mint az azt megelőző

* A "Ferenczi hazatér" c. nemzetközi konferencián, Miskolcon, 2008. november 28-án elhangzott előadás szövege. [a szerk.]

ötven évben. Igen kevés kivétellel, gyakorlatilag Freud összes „nagy” levelezése megjelent vagy a közeljövőben jelenik meg; összességében tehát bőséges mennyiségű megbízható anyag került elő (vö. Falzeder, 2007). Kisebbségi mértékben ugyanez igaz tanítványaira és követőire, akiknek legtöbbször már megszülettek az első részletes életrajzok.

Másrészt a pszichoanalízis történetével foglalkozó munkák általános jellege is megváltozott. Freud idealizálása, majd „Freud temetése” után egyre több szerző próbál eredeti kutatásra és közvetlen dokumentumokra támaszkodva új, kiegyensúlyozott képet festeni, elkerülve egyfelől az behódoló idealizálás csapdáját, másfelől azt, hogy a pszichoanalízis a történelem szemétdombjára kerüljön. Vezető folyóirataink, mint *International Journal of Psychoanalysis* vagy a *Journal of the American Psychoanalytic Association*, csak hogy néhány kiemelkedő példát említsek, olyan cikkeket jelentetnek meg, amelyek kritikusak Freuddal és elméletének központi vonatkozásaival szemben. A teljes szellemi hangulat és e történetírás feltételei egyaránt megváltoztak. A történész John Burnham már egy új korszak eljövételéről beszél, amelyet ő „új Freud tanulmányoknak” nevez (2006).

E változások között a Ferencziről kialakított általános kép is megváltozott. A korábban megbélyegzett, kiközösített, véglegesen elhallgattatott vagy őrültként nyilvánított Ferenczi mára, legalábbis bizonyos körökben, valamiféle ikonná vált. Ha ma élne, azt hiszem, meglepődne, ha nem megrémülne, látván, hogy néhány analitikus magát ferencziánusnak hívja, vagy hogy a legfontosabb tanúként, elődként vagy védőszentként használják őt a pszichoanalízis más nézőpontjaival, vagy akár Freuddal magával vívott harcaikban. Habár magam is hozzájárultam, és ma is hozzájárulok Ferenczi ezen reneszánszához és rehabilitációjához – hiszen Freud egyik legfontosabb és legkreatívabb tanítványa, akinek a jelenkori pszichoanalízisre gyakorolt hatását nehezen lehet túlbecsülni – valamelyest vegyes érzéseim vannak azzal kapcsolatban, hogy a mérleg nyelve időnként a másik szélsőség irányába mutat. Ferenczit beteg szerepbe öltöztették, hogy egy új iskola megalapítójaként imádják. Valójában pontosan annak konfliktusa fenyegette őt összeomlással, hogy feltétel nélkül felajánlotta magát az iskolának, az Úgynek, a feltételezett Igazságnak, ugyanakkor másfelől nonkomformista, lázadó és kreatív szellem maradt. Nem a könnyebb utat választotta, mint ahogyan mások tették; vagyis, hogy egy saját

iskolát alapítson, pusztán azért, hogy másokat később kizárjon belőle, ugyanúgy, ahogyan korábban ő maga volt kirekesztve.

Ahogyan Freud maga, úgy a követői – így Ferenczi – is az „Igazságot” keresték. Intellektuális konkvisztádorként egy új paradigmát akartak létrehozni a tudományban. Mint fiatal orvos, törvényszék szakértő, prostituáltak, bűnözők és szegények gyógyítója, mint liberális újságírók, politikusok, költők és festők barátja, mint a Royal Szálloda bohémja, Ferenczi már Freuddal való megismerkedése előtt régóta érdeklődött az új és izgalmas tabu témák és mozgalmak iránt. Írt a spiritizmusról, a szerelemről a tudományban, a női szexualitásról, a szexuális átmeneti fokozatokról, a korai magömlésről, a szexuális nevelésről, a hipnózisról, a neuraszténiáról és a pszichózisokról is, amikor értesült C. G. Jung új asszociációs kísérleteiről. Ezek nagy hatást gyakoroltak rá, amelynek eredményeképpen elkezdte Freud elméleteit tanulmányozni, amelyek, ahogyan azt Freudnak szóló legelső levelében írta, attól kezdve folyamatosan – valójában élete végéig – foglalkoztatták (1908. január 18.; Freud – Ferenczi, 2000, 61.).

Freudban Ferenczi szellemi apára és testvérré talált, egy radikális modellre, az ikonoklaszta [képromboló] szinte ideális típusára, aki kész mindent megkérdőjelezni, amire korábban hagyományos bölcsességként tekintettünk. Az Ügyhöz és e szellemi *konkvisztádor* „őshordájához” (Freud – Groddeck, 1974, 14.) csatlakozván, Ferenczi maga is ikonoklaszta lett, és egyre határozottabban szembesült az ezzel együtt járó dilemmával. Amennyire Freud kész volt megkérdőjelezni mindent, oly kevéssé hajlott arra, hogy hagyja magát megkérdőjelezni és feltétlen lojalitást várt el az Igazság meghódítására irányuló hadjáratában. Hiába volt serege „őshorda”, a tekintély és a fegyelem legalább annyira fontos volt számára, mint egy valódi hadseregben.

Ferenczi sokáig feltétel nélkül behódolt e fegyelemnek, amit a Mester különleges szimpátiával és megbecsüléssel jutalmazott. Ferenczit választotta ki Freud, hogy terjessze elő az IPA megalapítását egy szinte hihetetlenül tekintélyelvű szabályzat javaslatával együtt: az Egyesület állandó ülésének Zürichbe kell költöznie, Jungnak élet-hosszig tartó elnökséget kell vállalnia, ezen felül pedig különleges hatalommal kell őt felruházni – többek között bármely pszichoanalitikus publikáció vétőjogával. Ferenczi feltétel nélkül támogatta Freudot az Adlerrel, Stekellel és Bleulerrel kialakult konfliktusaiban. Amikor

Junggal is megért a konfliktus, Ferenczi javasolta annak lehetőségét, hogy „néhányakat analizáljon ő (Freud), akik aztán máshol más kezdőket taníthatnának” (1912. augusztus 7.; Freud – Jones, 1993, 149.), így ők átláthatnák és szavatolhatnak „az oktatás tisztaságát és a technika pontosságát” (Caruso, 1975). Ő maga teljesítette elsőként e követelményt, és Bécsbe ment, hogy Freud analizálja. Egy darabig még annak reményét is dédelgethette, hogy Freud utódja és koronahercege lesz. Abrahamról írt nekrológiájában Freud ugyanis így fogalmazott: „munkatársai és barátai határtalan bizalma valószínűleg vezetővé tette volna őt (Abrahamot)” és „csupán egyetlen nevet lehet megemlíteni mellette” (Freud, 1926b, 277.). Nem kétséges, hogy Freud kire gondolt.

Ferenczi a Titkos Bizottságban a „pszichoanalitikus... propaganda” eszközét látta (1920. szeptember 20.; Wittenberger – Tögel, 1999, 47.). Kizárta a magyar társaságból Stekel egy tanítványát, Feldmannt, és ebből az alkalomból feltárta nézeteit ortodoxiáról és elszakadásról: „Abba, ... hogy ortodoxnak nevezzenek, szívesen beletörődöm; a feldmannizmus viszont mindkét előnyből részesedni akar: olcsó forradalmi babérokból, de az ortodoxia mimikrijéből is.” (1929. december 30.; Freud – Ferenczi, 2005, 237.). Ne felejtjük el, hogy Ferenczi 1918-ban az IPA megválasztott elnökeként magabiztos volt, és kész arra, hogy a hamisítatlan freudi pszichoanalízis képviselője legyen. Az elszánt követő e szerepében, ahogy Anton von Freund [Tószegi Freund Antal] írta Freudnak – és Freund kétségtelenül szimpatizált Ferenczivel – „türelmetlen is lehetett másokkal” (Library of Congress). Ahogy az köztudott, kedvenc ellensége, Ernest Jones, nem csupán pszichotikusként diagnosztizálta, hanem, „önkényeskedő, sőt zsarnoki” magatartással is jellemezte (1973, 430.).

Otto Rankkal való konfliktusában Ferenczi szerepe kettős volt. Egyfelől egyesek – Karl Abraham és Ernest Jones – őt magát gyanúsították azzal, hogy szakadár gondolatai lennének, másfelől hosszú ideig biztos lehetett Freud támogatása és elfogadása felől, mivel „egy hajszállal sem” tért el a pszichoanalitikus alapoktól (1924. január 30.; Freud – Ferenczi, 2004, 189.). Amikor Freud mégis megváltoztatta véleményét és Ferenczinek döntenie kellett Freud és Rank között, nem sokáig tétovázott, hogy újra csatlakozzon a freudi táborhoz. Ferenczi volt az, aki – a Freuddal való konzultálás után – a Bizottság körlevelének visszavonását javasolta, ezúttal Rankot zárva ki abból

(Wittenberger – Tögel, 2006, 195.). Érdekes módon szintén Ferenczi volt az, aki megalkotta a „klasszikus” technika kifejezést (uo., 170.).

Mindazonáltal korábban is voltak Freud és Ferenczi között konfliktusok – hadd említsem csak meg azokat a nehézségeket, amelyek szicíliai útjuk során merültek fel 1910-ben, és a híres Palermo esetet; Pálos Gizella, Elma és Ferenczi szerelmi háromszögét, amely során Freud beavatkozott Elma analízisébe, és kifejezte azon vágyát, hogy Ferenczi fejezze be a viszonyt Elmával és válassza Gizellát; a három befejezetlen analízist 1914-ben és 1916-ban, amelyek következményeit Ferenczi élete végéig érezte (és amelyek egyébiránt alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy megszabadítsák őt a tisztátalan és helytelen törekvésektől); a konfliktusokat a bizottságban, melyek Abraham és Jones győzelmével és a Rankkal való szakítással, valamint Ferenczi marginalizációjával végződtek; technikai kísérleteit és a Rankkal közösen írt *A pszichoanalízis fejlődési céljai* című könyvét (1924); Freud szemrehányását Ferenczi állítólagos „csók-technikájával” kapcsolatban; és végül a „Nyelvzavar felnőttek és gyermekek között” című tanulmányában kifejtett nézeteit, amelyek végleg elidegenítették Freudtól. Több mint húsz éve ismerjük *Klinikai naplóját* (1996 [1985]) is, a pszichoanalitikus irodalom ezen egyedi forrását.

Létezik egy töredék Ferenczi Freuddal való analíziséből, amelyet más bőrébe bújva írt le: „egy nappal imádván szeretett apja halála után ... nem tudott ellenállni a kísértésének, hogy kísérletezésekhez el ne vegyen egy kis üveg étert, amelyet halódó apja élesztgetésére használtak volt, bezárkózott vele egy félreeső helyre, és ott meggyújtotta az étert, amivel könnyen tüzet is okozhatott volna. Teljesen tudatában volt, hogy cselekvése tiltott és szentségtörő. Még emlékezett a szinte hallható szívdobogásra, amely tette közben elfogta. E tett után nagy megbánás töltötte el, és megfogadta, hogy apja emlékét úgy fogja megőrizni, hogy élete végéig naponta legalább egyszer gondolni fog rá. Az analízis további folyamán viselkedésének ösztönös alapját is sikerült világosan rekonstruálni. Végző fokon és teljesen tudattalanul az apával való rivalizáció volt indoka az örömtűz meggyújtásának az apa halála után.” Aztán leleplezi magát, és így folytatja: „Beismerési kényszeremnek hogy adózom, megvallom, hogy ez az orvos én voltam. És nem kétkedem benne, hogy a tulajdonságok mögött, melyekre oly büszke voltam, ösztönerők rejtőztek, melyek kedvezőtlenebb körülmények

közt bűnös irányba is terelődhetnek volna. A kegyelmes sors beérte azzal, hogy orvosá és pszichoanalitikussá tett.” (Ferenczi, 1928, in: 1982, 383-384.).

A *Klinikai napló*ban megtaláljuk ezen istenkáromló tendenciák visszhangját. Ebben Ferenczi a következőképpen jellemzi a dilemmát: észre kellett vennie, hogy aki lenyűgözte őt azzal, hogy mindent szisztematikusan megkérdőjelezett, *magát* nem volt hajlandó megkérdőjelezni. Ez egészen addig nem okozott problémát, amíg Ferenczi nem kezdett el ragaszkodni az utóbbihoz, még akkor sem, ha időről időre megjelent az ezzel kapcsolatos vágya – akár akkor, mikor Palermóban visszautasította, hogy Freud diktáljon neki – ezután az eset után Freudot meztelenül látta álmában, melyet „az abszolút kölcsönös nyíltságra irányuló” vágyként értelmezett (1910. október 3.; Freud – Ferenczi, 2000, 331.) – vagy akkor, amikor azt gondolta, hogy analízise során Freud nem értelmezte a rejtett vagy nem is annyira rejtett negatív áttételt¹, vagy amikor egy kis időre Rankhoz csatlakozott, hogy új utakat fedezzenek fel, vagy amikor majdnem egy évre elment Amerikába, aminek Freud egyáltalán nem örült. Mindezekben az esetekben Ferenczi végül visszatalált Freudhoz, és leginkább „titkos lázadó” maradt, ahogyan páciense, Clara Thompson nevezte őt (1944), anélkül, hogy bármi nyílt lázadóvá vált volna.

Végül fordulópont következett be; mind utolsó kétségbeesett próbálkozásaiban, hogy súlyos betegeken segítsen, mind vakmerő és szélsőséges technikai újításaiban, mind pedig végstádiumban lévő betegségében. Végül úgy érezte, hogy Freud soha nem értette meg igazán és teljesen, hanem csupán kihasználta. Felteszi magának a megrendítő kérdést: „... szükséges-e (ha képes vagyok rá) személyiséget is új alapokra helyezni, az eddiget pedig hamisként és megbízhatatlanként feladni? Az lenne a választásom, hogy vagy meghalok, vagy »újra berendezkedem« – és ezt 59 évesen? Másfelől: érdemes-e

¹ Valóban fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy Freud vajon miért nem ismerte fel a negatív áttételt (vagy talán szándékosan nem interpretálta azt)? A negatív áttétel könnyen azonosítható, nem csupán a fent idézett analízis töredékében, hanem a teljes levezésükben is. Máshol megpróbáltam bemutatni, hogy Ferenczi jóval az analízis kezdete előtt egy kifejlett áttételi neurózist fejlesztett ki – annak minden negatív aspektusával együtt (Falzeder, 1996).

mindig csak egy másik személy életét (akaratát) élni – az ilyen élet nem egyenlő-e már-már a halállal? Nagyon sokat veszíték, ha egy ilyen életet kockára teszek?” (Ferenczi, 1996, 214.).

Freud magyarázata szerint Ferenczi soha nem tette túl magát azon, hogy túl kevés szeretet kapott az anyjától, és ezért a pácienseitől próbálta azt megszerezni. Lehet valami igazság ebben. De Freud még csak nem is gondolt arra, hogy ezt a szeretet *ő maga* adja meg Ferenczinek. Nem, Ferenczinek erőt kell vennie magán, abba kell hagynia, hogy úgy viselkedjen, mint egy utálatos gyermek, és „el kellene hagynia az álomszigetét, amelyen képzeletének gyermekeivel lakozik, s ismét el kellene vegyülni a férfias harcban.” (1932 május 12.; Freud – Ferenczi, 2005, 304.).

Ez a mozgalmak, az „izmusok”, a szocializmus és a kommunizmus, a cionizmus, később pedig a nemzeti szocializmus, a leninizmus stb. korszaka volt. Ferenczi azok közé tartozott, akik készek voltak életüket e nagy és tiszteletreméltó dolgoknak szentelni, csak azért, hogy végül egyre jobban kiábránduljanak és kijózanodjanak. Gondoljunk csak Arthur Koestlerre és a kommunizmussal való végső leszámolására a *Sötétség délben* című regényében (1988 [1940]).

E mozgalmak vezetői megszállottjai voltak ideáljaiknak és készek voltak igen sokat, akár embereket is feláldozni ezen ideálok elérése érdekében. Freud természetesen nem volt Lenin, és másokat is csak jóval mérsékeltebb módokon áldozott fel, ám nem tétovázott bárkivel szakítani, aki eltérni látszott az általa felfogott „Igazságtól”. Nem volt visszaút. Az árulók nevét többé megemlíteni sem lehetett Freud közelében... De hogy méltányosak legyünk vele, ne feledjük el, hogy Ferenczi és Freud is kényszerhelyzetbe került. Igaz, hogy Jung előtt Freud elveszítette tekintélyét abban a pillanatban, mikor kijelentette, hogy nem kockáztathatja annak elvesztését azáltal, hogy feltárja legbenső titkait a Junggal való analízisben. De ugyanennyire világos, hogy Freud meglehetősen igazolhatóan vonakodott attól, hogy elfogadja tanítványai (Jung mellett például Groddeck és Ferenczi) különböző ajánlatait analizálására, és azért küzdött, amiről azt gondolta, hogy fontos és igaz felfedezés.

Ferenczi megőrizte a játék és felfedezés örömeiben elmerült gyermek lázadását és gyengédségét, de – ahogy ő nevezte néha – a „bölcse cse-csemő” néhány komorabb sajátosságát is (Ferenczi, 1923). Emlékszem,

hogy láttam egy filmet az IPA wiesbadeni kongresszusáról, ahol a súlyos beteg Ferenczi is részt vett. Vannak felvételek Ernest Jonesról, ahogyan kifogástalan öltözékében igen megfontolt és kimért módon viselkedik, Melanie Kleinről az új kalapjában, a még gazdag Max Eitingonról, ahogyan nagyon komolyan veszi magát, és más igen tiszteletreméltó résztvevőkről, akik mindannyian a kamera előtt pózolnak, és el vannak telve saját fontosságuktól. Ferenczi egy padon ül és mély beszélgetést folytat egy kislíval. Hirtelen észreveszi, hogy filmezik, egy pillanatra felnéz, aztán nevet és tovább beszélget a kislíval.

Ferenczi nem tudta megoldani a dilemmát. Megtagadta a választást a halál és az új utak között. Hatalmas árat fizetett ezért. Konfliktusba került Freuddal és kívülállóvá vált a pszichoanalitikus közösségben. Még analitikusa, Groddeck is elpártolt tőle utolsó harcában (Ferenczi – Groddeck, 2006). Sőt, felesége, Gizella is úgy találta egy ponton, hogy „már nem olyan, mint volt” (uo., 169.), valamint, hogy „szellemileg beteg” (uo., 161.).

Véleményem szerint itt az ideje annak, hogy ne *patologizáljuk tovább egzisztenciális krízisét* egy pszichotikus hajlam megnyilvánulásaként könyvelve el azt (és ne tekintsük késői munkáit egy őrült elme szüleményének), de ne is *trivializáljuk* azzal, hogy ellenségei rosszindulatú koholmányának tekintjük (trivializálva ezzel Ferenczit is, mint kék szemű kedves fickót). Jung már idézte Nietzschét Freudnak: „Rosszul fizeti meg a tanárt az, aki csupán tanítvány marad... Ön tisztel engem, de mi lesz, ha egy napon a tisztelete elvész? Vigyázzon, hogy az összeomló szobor ne sújtsa agyon Önt!” (Freud – Jung, 303.). Jobb lenne ezt emlékezetünkben tartani mind Freud, mind pedig Ferenczi megítélése során.

Gyimesi Júlia fordítása

IRODALOM

- BÁLINT MIHÁLY (1949): Sándor Ferenczi, obiit 1933. *International Journal of Psycho-Analysis*, 30: 215-219.
- BURNHAM, JOHN (2006). The “New Freud Studies”: A historiographical shift. *The Journal of The Historical Society*, 6: 213-233.
- CARUSO, IGOR A. (1975). “Reine Lehre und exakte Technik?” *Zeitschrift für Klinische Psychologie und Psychotherapie*, 23: 196-205.
- DUPONT, JUDITH (1994). Freud’s analysis of Ferenczi as revealed by their correspondence. *International Journal of Psycho-Analysis*, 75: 301-320.
- FALZEDER, ERNST (1985). *Die “Sprachverwirrung” und die “Grundstörung“. Die Untersuchungen Michael Balints und Sándor Ferenczis über Entstehung und Auswirkungen früher Objektbeziehungen*. Salzburg: Salzburger Sozialisationsstudien, 1986.
- FALZEDER, ERNST (1996). Von Freud träumen: Ferenczi, Freud und eine Analyse ohne Ende. *Jahrbuch der Psychoanalyse*, 1999, 41: 176-190. Dreaming of Freud: Ferenczi, Freud, and an analysis without end. *International Forum of Psychoanalysis*, 5: 265-270.
- FALZEDER, ERNST (2007). Is there still an unknown Freud? A note on the publications of Freud’s texts, and on unpublished documents. *Psychoanalysis and History*, 9: 201-232.
- FERENCZI, SÁNDOR (1923). Der Traum vom “gelehrten Säugling”. In *Schriften zur Psychoanalyse II*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 1972, S. 137.
- FERENCZI, SÁNDOR (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiából*. (Szerk.: Linczényi Adorján), Budapest: Magvető, 1982, 360-384.
- FERENCZI, SÁNDOR (1932). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. (Szerk.: Buda Béla), Budapest: Gondolat, 1971, 215-226.
- FERENCZI, SÁNDOR (1996). *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FERENCZI, SÁNDOR – GEORG GRODDECK (2006). *Briefwechsel*. Hg. von Michael Giefer. Frankfurt am Main: Stroemfeld/Roter Stern.
- FERENCZI, SÁNDOR — ERNEST JONES (2008): Briefe – Letters – Levelek. *Thalassa*, 19. évf., 2008/2. rendkívüli szám.
- FERENCZI, SÁNDOR – OTTO RANK (1924). *Entwicklungsziele der Psychoanalyse*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

- Magyarul: A pszichoanalízis fejlődési céljai (V-VI. rész), in: Erős Ferenc (szerk.) *Ferenczi Sándor*. Budapest: Új Mandátum, 2000, 105-111.
- FREUD, SIGMUND (1926b). Karl Abraham †. GW XIV, S. 564.
- FREUD, SIGMUND–FERENCZI SÁNDOR (2000-2005): *Levelezés*. I-III. kötet. (Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant) Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Bp. A szövegben idézett kötetek: (2000): *Levelezés. 1908–1911*. I/1.; (2004): *Levelezés. 1920–1924*. III/1.; (2005): *Levelezés. 1925–1933*. III/2.
- FREUD, SIGMUND – GEORG GRODDECK (1974). *Briefe über das Es*. München: Kindler.
- FREUD, SIGMUND – ERNEST JONES (1993). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones 1908-1939*. Hg. von Andrew Paskauskas. Cambridge: Harvard University Press.
- FREUD, SIGMUND – C. G. JUNG (1974). *Briefwechsel*. Hg. von William McGuire. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- JONES, ERNEST (1973). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa, 1973.
- KOESTLER, ARTHUR (1988 [1940]). *Sötétség délben*. Budapest: Európa Kiadó.
- MAY, ULRIKE (2006). Freuds Patientenkalender: Siebzehn Analytiker in Analyse bei Freud (1910-1920). *Luzifer-Amor, Zeitschrift zur Geschichte der Psychoanalyse*, 19 (37): 43.97.
- THOMPSON, CLARA (1944). Ferenczi's contribution to psychoanalysis. *Psychiatry*, 7: 245-252.
- WITTENBERGER, GERHARD – CHRISTFRIED TÖGEL (Hg.) (1999). *Die Rundbriefe des "Geheimen Komitees", Band 1: 1913-1920*. Tübingen: edition diskord.
- WITTENBERGER, GERHARD – CHRISTFRIED TÖGEL (Hg.) (2001). *Die Rundbriefe des "Geheimen Komitees", Band 2: 1921*. Tübingen: edition diskord.
- WITTENBERGER, GERHARD – CHRISTFRIED TÖGEL (Hg.) (2003). *Die Rundbriefe des "Geheimen Komitees", Band 3: 1922*. Tübingen: edition diskord.
- WITTENBERGER, GERHARD – CHRISTFRIED TÖGEL (Hg.) (2006). *Die Rundbriefe des "Geheimen Komitees", Band 4: 1923-1927*. Tübingen: edition diskord.

FERENCZI ÉS WINNICOTT: A LÉLEK „EGY RÉSZBEN HIÁNYZÓ LÁNC SZEME”*

Franco Borgogno

Egy részben hiányzó láncszem

A tanulmány célja, hogy megvilágítsa a Ferenczi és Winnicott gondolkodásában felfedezhető a hasonlóságokat, amelyekről már régóta nem vesz tudomást a pszichoanalitikus közösség. Számos oka van annak, hogy e láncszem hiányzik¹, ám csupán azt a három okot fogom itt megnevezni, amelyek a másság téves felismerésének és a pszichoanalízis alapvető narcisztikus pozíciójának köszönhetően szorosan összefonódni látszanak (Ferenczi, 1919; 1924).

Az első ok Ferenczi munkájának cenzúrázása, amely több mint ötven évig, a *Klinikai napló* (Ferenczi, 1932b) 1988-as, és a *Freud–Ferenczi Levelezés* (Freud, Ferenczi, 1908-14, 1914-19, 1920-33) megjelenéséig tartott.

A második ok Winnicott sajátos személyiségével függ össze, mivelhogy igen büszke és féltékeny volt saját eszére és eredetiségére. Saját bevallása szerint a büszkeség és a féltékenységek valamiféle „tudattalan kriptamnéziához” vezetett nála (Winnicott, 1967b, 1984).

A harmadik ok azzal a ténnyel állhat összefüggésben, hogy a gyermekek és az édesanyák iránti érdeklődés meglehetősen későn jelent meg mind a nyugati kultúrában, mind pedig a pszichoanalízisben. Ahogyan korábban kifejtettem (Borgogno, 1999ab; 2007ab; Borgogno, Vigna-Taglianti, 2008), míg mi, pszichoanalitikusok könnyedén elfogadtuk, hogy meg-

* A tanulmány, melynek előadás változata 2008. november 28-án hangzott el a „Ferenczi hazatér” c. nemzetközi konferencián, Miskolcon, kisebb eltéréssel a *The American Journal of Psychoanalysis* (2007, 67, 221-234) című folyóiratban jelent meg.

¹ A „hiányzó láncszem” fogalmát az *újkleinánusok* (pl.: Britton) használták, hogy ezzel jelöljék a másság és ennek megfelelően az apa és az ödipális helyzet harmadik alkotóeleme iránti elfogadás képtelenségét, mely számos páciensnél tapasztalható.

személyesítsük a terápiás üléseken a „jó szülőt” (a „jó anyamellet” és a „jó péniszt”), és – valamivel kevésbé könnyedén azt, hogy – a „rossz szülőt”² is, csupán az utóbbi időben tanultuk meg magunkba fogadni számos lelki-
leg zavart páciensünk „szerepmegfordítását”, amely gyermeki lelkük erő-
teljes disszociációjával függ össze.³

***Egy közös elméleti diskurzus közvetítői és befogadói:
„Ki beszél kihez?”***

Most, hogy eljutottam előadásom lényegi témájához (a Ferenczi és Winnicott közötti hasonlóságokhoz), a „Ki beszél kihez?” kérdésre fogok összpontosítani. Ferenczi és Winnicott ugyanazon befogadónak szánják elgondolásaikat. Winnicottnál az anyához, pontosabban „a jelenléte ellenére részben hiányzó”, depressziós és sok szempontból pszichésen elérhetetlen anyához; Ferenczinél pedig egy nárcisztikus anyához, aki csak saját magának és a „családi vállalkozásnak” él. Lényegében olyan anyákról van szó, akik nem tudták magukat teljes egészében annak szentelni, hogy meghallják gyermekeik nyilvánvaló szükségleteinek szavát. Lássuk csak Ferenczit, hogyan rója fel Freudnak az indulatáttételén keresztül a figyelem és az analitikus részvétel hiányát (Freud, Ferenczi, 1908-14; 1914-19; 1920-33; Ferenczi, 1920-1932; 1932b; és mindenekelőtt: Ferenczi, 1915; Ferenczi, Groddeck, 1921-1933). Vagy nézzük Winnicottot, aki maga bevallotta, hogy „szakmai elhivatottságának érzése” abból az ösztönzésből származott, „hogy találjon és becsüljön egy jó anyát”, és, hogy „az anyák” voltak azok, akikhez mindig is „oly mélyen szükségét érezte, hogy beszéljen” (Winnicott, 1957; 1986). Az anya ugyanis sohasem volt számára kielégítő,

² „Rossz” alatt azt értem, hogy a páciens projekciói és tudattalan fantáziái túlságosan átalakultak, vagy egyszerűen csak azt, hogy valamilyen módon analitikus viselkedésünk nem volt megfelelő ahhoz, hogy megbízható anyai vagy apai funkciókat lásson el.

³ Ferenczi tanulmánya az „agresszonnal való azonosulásról”, valamint annak a pszichoanalitikus folyamatban és a fejlődési folyamatban való megjelenéséről igen tanulságos számunkra ebből a szempontból (Ferenczi, 1929b; 1931; 1932ab; 1920-32). Ferenczi tárta fel először a „szerepmegfordítás” inter- és intrapszichés tényezőit, és figyelte meg annak – a pszichoanalízis hosszú folyamatában előforduló – összetett és bonyolult áttételes és viszontáttételes helyzetait. Ezzel feltárta számunkra a páciens felismeréséből és megértéséből fakadó defenzív, ám ugyanakkor fejlődési következményeket is, amelyek akkor állnak elő, mikor az analitikus leleplezi azokat, majd pedig az alapos feldolgozást szorgalmazza, amely alkalmas arra, hogy összekapcsolja a páciens gyermekkori történetét és a belső világ analizisének történetét.

sem gyermekkorában, sem pedig a Strachey-vel és Riviere-rel folytatott analízisekben (Winnicott, 1987; Philips, 1988; Rodman, 2003).

Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy Ferenczi és Winnicott egyaránt *enfant terrible* volt diszciplínánkban, és sok tekintetben mindkettő megelőzte korát. Mi több, mindkettő lehetett volna akár „bölcscsecsemő” is, – ahogy Ferenczi írja (Ferenczi, 31-IX-1932 in: 1920-1932) –, akik alapot nyújthattak volna a „bölcscsecsemő”⁴ és hamis szelf”⁵ kulcsfogalmaiban gyökerező fejlődésméleteknek, rámutatva a test és a lélek, a gondolat és az érzés disszociációján alapuló „traumatikus fejlődés” nem szokatlan lehetőségére. E traumát valami olyasmi okozta, ami hiányzott a külvilágból – elsősorban „az anyai oldalról”⁶. Ezt a tipikus defenzív szerveződést (a „bölcscsecsemő” és a „hamis szelf”) mindkettőjük egyaránt erőteljesen ragadta meg, sok olyan gyermekben azonosítva „a felnőtt világhoz való korai alkalmazkodást és megfelelést”, akik gondozóik, elsősorban az anya elérhetetlensége és megbízhatatlansága miatt – a „szerepmegfordítás” útján –, végül feláldozták gyermekkorukat és autochton valódi szelfjüket. Mindezt azért tették, hogy csillapítsák a szenvedést, és enyhítsék azt a tompaságot és fájdalmat, amely tudattalanul kínozza azt, aki a világra hozta őket. Az efféle szülők tűnhetnek elég jónak, de valójában alapvetően zavaradottak, gondatlanok maradnak, és alkalmatlanok arra a kapcsolati „kölcsonösszegré”, amelyre legalább gyermekük életének korai időszakában szükség volna. A szülőknek késznek kell lenniük arra,

⁴ A „bölcscsecsemő” fogalma először 1923-ban jelenik meg Ferenczinél egy rövid írásában „A bölcscsecsemő álma” címmel (Ferenczi, 1923), de csak élete vége felé tárta fel annak különböző aspektusait (lásd elsősorban Ferenczi, 1928b, 1929ab, 1931, 1932ab), valamint a *Notes and Fragments* [Jegyzetek és töredékek]-ben [Ferenczi, 1920-32] és a *Klinikai naplóban* [Ferenczi, 1932b]). E fogalom modern megfelelője a „reziliens gyermek” lehetne, ám ezen új fogalom kedvelőinek nem szabad elfeledniük, hogy a „reziliencia” mindig egy „halálos ugrás az alkalmazkodás érdekében” és nem csupán az egyén „fontos forrásaira mutat rá”

⁵ Winnicott hamis szelf fogalma – csakúgy, mint Ferenczinél a „bölcscsecsemő” – teljes életművét fedi le. Lásd Winnicott következő írásait: 1949, 1952, 1960, 1964b, 1967e, 1968, 1986.

⁶ Ferenczi – előrevetítve a szakadékot a „tudattalan érzés” és a „nem érzett megértés” között az efféle páciensnél (22-III-1931 in 1920-32) – már 1919-ben hangsúlyozza, hogy ezek azok a páciensek, akik „éreznek, de nem értenek, akik értenek, és egy keveset vagy egyáltalán semmit sem éreznek, aki a másik minden lelkiállapotát követik, de nem látják saját magukat, vagy akik látják magukat, de nem látnak másokat” (Ferenczi, 1919). Megpróbálja ezért az analitikus kezelést alkalmassá tenni arra, hogy az abban rejlő érzelmi feltételek felébredjenek és integrálják „a megfagyott, disszociált és halott lelkiállapotokat (Ferenczi, 1920-32, 1932b; Borgogno, 1999b).

hogy a megfelelő időben feladják személyes céljaikat és terveiket, hogy teljes egészében a gyermeküknek szentelhessék magukat, és kibontakoztassák gyermekeik lehetőségeit, mégpedig olyan hozzáállással, amely nem énközpontú, és nem a szülő saját lelkiállapotaival és gondjaival van megtömve.⁷

Ferenczire és Winnicottra tehát tekinthetünk úgy is, mint „megnyomóított gyermekre” (Borgogno, 1999a). Ez az a belső világukból fakadó sajátosság, amely megmutatkozik analitikusi stílusukban, továbbá azokban a termékeny következtetésekben, amelyeket a lelki szenvedés fenomenológiájának gyökereihez és azok differenciált megértéséhez felkínálnak. Ugyanakkor hangnemük bizonyos *nüanszokban* eltér, abban a tekintetben, ahogyan az elszenvedett hiány különböző formáiról számot adnak Ferenczi időnként szinte egyáltalán nem szégyellte, hogy – akár nyilvános, akár személyes szinten, fenntartások nélkül – szembenézzen a ténnyel, míg Winnicott – talán megalkuvóbb módon – arra hajlott, hogy játékosabb természetével elfedje a kérdést⁸. Ez egyébként olykor Ferenczinél is megjelenik, amikor – az átmeneti tér ismeretlen úttörőjeként (Ferenczi, 1931) – a játékot „két lélek között közvetítő” dimenzióként értelmezi.

Noha Winnicott valószínűleg „szerette” leplezni személyes sérülését „pajkos-kisfiús megjelenésével”, nem becsülte alá a nem megfelelő érzelmi-kognitív környezet lehetséges pusztítását. Nem kisebb erővel és eltökéltséggel mutatta meg, mint Ferenczi, hogy mire van szükségük a gyermekeknek az egészséges fejlődéshez. Belélte magát helyzetükbe, finoman rájuk tudott hangolódni. Mindezt az olyan kikötések és gyanakvások nélkül tette, amelyek a „gyermekivel” vagy a „primitívvel” való találkozás során számos pszichoanalitikust – így Freudot és sok más pszichoanalitikust, köztük Melanie Kleint is – eltöltöttek (Winnicott, 1958, 1963bcd, 1963-1974, 1965, 1971ab).

Hadd fejezzem be vizsgálódásaim első részét a Melanie Kleinnel való rövid összehasonlítással. Modern és posztmodern perspektívából szemlélve, a csecsemőkről és kisgyermekről alkotott elképzelései – miszerint

⁷ Ferenczi és Winnicott – mind elméleti mind klinikai – munkájában kiemelkednek a gondozók és az analitikusok nárcizmusával összefüggő megállapítások. Annak a hajlamnak – az egyéni fejlődésben és a pszichoanalízis fejlődésében gyakorolt – a hatását vizsgálják, amely inkább a konformizmust, az utánzást és a másikkal való azonosulást hozza létre, mint saját maga felismerését és belső világának, valamint az egyéni karakter különböző sajátos aspektusainak integrációját.

⁸ Kivételt képez levele Riviere-nek, Kleinek és Bionnak (Winnicott, 1987), melyekben nyíltan kifejti aziránti igényét, hogy ismerjék fel elutasítottságát.

azok „örültek” és nem „kisbabák” – azt a benyomást keltik, mintha Klein részéről nem állt volna megfelelő azonosulás a háttérben. Időnként sajnos úgy tűnik, mintha – talán az élettörténetével kapcsolatos titokzatos okokból fakadóan – figyelmen kívül hagyná⁹ „a gyermekek érzéseivel folytatott munkában” rejlő kongruencia nagy lehetőségét. Mindazonáltal Klein Ferenczihez és Winnicotthoz hasonlóan rendelkezett egy fontos képességgel: a terápiás feladat iránti odaadó lelkesedéssel (valamiféle lelkesült *elragadtatással*, még ha ő azt másként is nevezte: nem annyira „gyógyításnak”, mint inkább „analizálásnak”). Azt hiszem, hogy pontosan ennek a tehetségének köszönhető, hogy képes volt megeleveníteni és újraélni azt, amit Freud a „a gyermek sugárzó intelligenciájának” nevezett (Freud, 1909).

Ugyanakkor a lelkesedés és a vitalitás, a gondozó feszültségének helyettesítőjeként és jóvátételeként is működhet (Ferenczi, 1920-32, 1932ab; Winnicott, 1948, 1949, 1954a, 1969a, 1989). Éppen ezért a viszonzás sürgető követelését is magába rejtheti, mivelhogy a „bölcscsecsemők” mindig „csecsemők” maradnak. Ezért időnként egy „csipetnyi hamiskás” eufórikus mánia jelenik meg e három úttörő (Ferenczi, Klein és Winnicott) állásfoglalásaiban, ahogy az minden kreatív géniusznál megtörténik (Speziale-Bagliazza, 2002).

„Teljes elmerülés az édesanyákban”: az anyai fontossága

A család az, amelynek „alkalmazkodnia kell a gyermekhez, és nem fordítva”, írja Ferenczi (1927, 1932b). Ezt a feltételezést erőteljesen alátámasztja Winnicott is, aki ugyancsak egy nem nárcisztikus, odaadó anyát helyezett előtérbe. Az ilyen anya „aktívan alkalmazkodik” a gyermek kommunikációs és kapcsolati szükségleteihez, hozzásegítve ezzel őt, hogy „érezze magát valóságosnak” (vagyis, hogy egyediségében fogadják el és szeressék őt), és érezze azt, hogy „eredeti életpályáját” felismerik, és nem értik félre (Winnicott, 1963a, 1967ce, 1969b, 1970).

Mindketten tétovázás nélkül emelnek szót amellett, hogy a lelki zavar gyakran „az elfogadás elutasításából” származik, amikor is a kisgyermek sérülékenységét, gyengeségét és az emberi környezettől való szélsőséges

⁹ Életrajzát olvasva világossá válik, hogy édesanyja nem volt kevésbé nárcisztikus és depressziós, mint Ferenczié és Winnicotté; noha talán „beavatkozó” természete nyíltabb volt (Grosskurth, 1987).

függőségét tovább súlyosbítja a másik fél „betolakodása” és „kivonulása”; Ferenczi szavaival élve az „introjekció” és „projekció”, Winnicottot idézve az „összeütközés” (Winnicott, 1958, Rodman, 2003). A lelki zavar tehát a gyermek személyes lényegének aktuális megsértéséből származik, ami akkor áll elő, ha a szülők nem értik meg a gyermek pszichológiai világának jelentését, ám „teljesítik kötelességeiket” utódjuk iránt. Következésképpen, a gyermek teljes vagy részleges elhanyagolásban és pszichés bizonytalanságban fog szenvedni. A hibából, amely gyakran a „túl sok” és a „túl kevés” iránti fogékonyság hiányára valamint a szülők nem megfelelő vagy törekeny átalakító hajlamára vezethető vissza, leginkább pedig annak projektív, semmint introjektív természetére, mely utóbbi a létezés kezdetén elvárt lenne.¹⁰

Valójában igen hasonló nézőpontjuk szerint a létezés kezdetén az efféle lét könnyedén az „egyéni nemlét” állapotában és a „lelki halálban” végződhet, hacsak nem biztosít segítséget és védelmet a környezet, előidézve „az alapvető fizikai és lelki sérülésekkel szembeni fokozatos immunizálást”, hogy megvédje az életet (Ferenczi, 1929a) a „nemlét és a szomorúság” konkrét haldoklásával szemben – amelyet később Spitz a szüleiiktől elválasztott újszülöttekkel kapcsolatos megfigyeléseiben írt le – és az érzelmi magány csüggedésével szemben, amelyről Klein oly drámaian beszélt halála előtt.¹¹

Összefoglalva tehát: Ferenczi és Winnicott fejlődéelméletében nem az ösztön a növekedés legfőbb motorja, ahogyan Freud és Klein állította. Amikor – bizonyos körülmények között (Ferenczi, 1929a, Winnicott, 1967d, 1971b) – mégis az ösztön látszik uralni a jelenetet, akkor „az anyai gondozás hibáinak láthatatlan történetét” kell feltárni, ami elfojtott és diszszociált. Ezt kell tehát keresnünk amögött, ami – tévesen – első látásra az ösztön alkatilag adott abnormalis megjelenésének tűnik. Mindez világosan megjelenik klinikai munkájukban.

Az elméletek ilyen mértékű hasonlóságát tapasztalva nem csodálkozhatunk azon, hogy a pszichoanalízis történetében e két szerző a hajlékony-

¹⁰ Ferenczi szerint az anyának – annak érdekében, hogy ilyenné váljon – késznek kell lennie arra, hogy „időlegesen befogadja az élsődit” (23 Feb. 1932 in 1932b), meglepő módon előrevetítve ezzel azt, amit Winnicott írt le az „elsődleges anyai elmélyülés” lényegi sajátosságaként.

¹¹ Az 1959-ban előadott és 1963-ban megjelent *A magány érzéséről (On the sense of loneliness)* című írása (Klein, 1963) és fia, Erich beszámolója alapján úgy tűnik, hogy halála előtt nem sokkal nagyon szenvedett a szomszéd szobában lévő csecsemő vigasztalan sírásától a kórházban (Grosskurth, 1987).

ságon és rugalmasságon alapuló terápiás beavatkozás mellett tör lándzsát (lásd Ferenczi [1928a] *A pszichoanalitikus technika rugalmassága*), amely lehetővé teszi a páciens regresszióját (Ferenczi, 1929b, 1931, 1932ab; Winnicott 1954b, 1955, 1967a, 1989), elkerülve ezzel az „idegen tényezőt” (érzetet, szót vagy érzést) a páciens személyes fejlődésében. Ennek megfelelően megmutatták, hogy miért szükséges olyan „pszichés teret felépíteni” amely erősíti a reprezentálhatóságot, és hogy az introjekció, leginkább annak inkorporatív formája, hogyan válhat maga is jatrogén ártalomná. Véleményük szerint az elsődleges introjekció nem csupán jótékony hatású, hanem a tettek (és hozzátéhetjük, a rossz cselekedetek) olvasztótégelye is. Mivel ez utóbbiakat nehéz megkülönböztetni, hosszú időn keresztül nem vett tudomást róluk a szakirodalom, amely kétségtelenül jobban kedvelte ellentétének, vagyis a projektív jelenségek területének feltárását, a „testi körforgás”¹² még mindig szimbolizálatlan regiszteréhez kapcsolódó megközeleltetések hátrányára.

Felhívják figyelmünket arra, hogy az „újszülöttekben”, páciensekben és csecsemőkben, mindig erős a szolgálatkészség és az engedelmes elfogadása annak, hogy „mások formáiban létezzenek”. Ebből ered a szelf „élő szubsztanciájának elvesztése”, amellyel párhuzamosan hasonlóan erős törekvés van jelen a „diád legkiváltságosabb tagjában”; az a törekvés, hogy bevesse nyelvét és erejét (vagyis a szükségleteit és ideológiáját) a kevésbé kiváltságosba annak érdekében, hogy kihasználja őt. A számos felbukkanó kép közül elegendő megemlítenünk Ferenczi képét a „madár vagy rovar dézsmálta zsenge és édes gyümölcsök korai éréséről”. Vagy említsük meg, hasonlóképpen (a szülők gyűlölet-betöréséből eredő lelki kimerülésre és nélkülözésre gondolva, amely a „nemlét érzéséhez” vezet) Winnicott látószólag szokatlan analógiáját: e gyermekek olyanok, mint a Danaidák a görög mítoszban, akik arra vannak kárhóztatva, hogy lyukas korsókban hordjanak vizet (Winnicott, 1969a).

Most, végére érve mondandóm második részének, elérkeztünk a trauma problémájához: egy központi témához, amely az elméletet és a gyakorlatot egyaránt átfogja. A trauma, amely véleményük szerint – szemben

¹² Ferenczi, Winnicott, Paula Heimann (1939-1980) és Ronald Fairbairn (1952) szintén igen figyelemreméltó módon járultak hozzá írásaikban az introjekció különböző formáinak megkülönböztetéséhez: ám e hozzájárulás nagyrészt ismeretlen maradt számunkra. Megkülönböztették ugyanis a szubjektum aktív introjekcióit és a másik oldal azon introjekcióit, melyeket passzívan szenvedett el, amikor a szubjektumnak nem volt elég eszköze ahhoz, hogy valóban ellenálljon és megakadályozza asszimilációjukat.

koruk alapvető irányzatával – nem a fantázia terméke, hanem olyan valódi élmények fokozatos felhalmozódása, amelyek „nyomot hagytak a húsban”, ám nem lettek megfelelően integrálva és átalakítva¹³. A trauma, amely az analízisben¹⁴ elkerülhetetlenül és újra meg újra összekapcsolódik a „gyógyulással” (Ferenczi, 1924), mert lényegében „az ellentét összetevőit hordozó válaszokra” vár, amelyek szemben állnak a múltban megélt válaszokkal (Ferenczi, 1929b, 1932ab). A trauma, amely új kezdetre vár: új ösztönzésre, hogy „végül a páciens élje át, és gondolja el a trauma által megszakított mentális élményeket” (Ferenczi, 26-III-1931 in 1920-32) annak érdekében, hogy véget vessen egy soha nem reprezentált élmény egy részének.

Végül, a trauma az, amely nem tartozik a valóban megtörtént események birodalmába, hanem azon eseményekéhez, amelyeknek a fiziológiai fejlődés során kellett volna megjeleníteniük, ám elmaradtak. Ez utóbbi esetben a trauma arra késztet minket, hogy figyeljünk a „támogatás elmaradására”, ami részünkről teljes átgondolását kívánja meg a lelki egészség és szenvedés tényezőinek. Mindezt nem tárgyalhatjuk a frusztráció és a kielégülés hiányának terminusaiban, anélkül hogy ugyanúgy számításba ne vennénk az identitást fenyegető apró, rejtett sérüléseket és támadásokat (Ferenczi, 1920-32, 1932b; Winnicott, 1963-1974, 1969c, 1989; Borgogno, 2005).

E következtetés azt sejteti, hogy Ferenczi és Winnicott számára a cél a gyermekek és páciensek analízisében a „valóságra való törekvés”, nem pedig az az elől való menekülés vagy annak eltorzítása volt (Winnicott, 1944). Ha a valóság nem fejeződik ki a megfelelő pillanatban és a megfelelő mértékben, akkor a szubjektummal együtt eltűnik. Mivel a szubjektumok nem kapják meg e valóságot, így átalakítani, sajátjukká tenni sem tudják, ezért egy olyan létezőként élnek meg, amelyet nem tudnak eltávolítani a fantáziájukból.

Összefoglalva tehát, úgy tűnik, hogy az interperszonális és a perszonális dimenzió az, amely lehetővé teszi vagy megtiltja a „valóságérzékelést”, és

¹³ A trauma, amelyre céloznak, megragadható megfelelőjében, a „reaktív sebekben” (Freud levele Ferenczinek, 1930, szeptember 16., (Freud, Ferenczi, 1919-1933)) és az abból eredő „annihilációban”, „apátiában”, „agóniában”, „összeomlásban” és „katasztrófában” (Winnicott, 1963-1974).

¹⁴ A regresszió re-vízió, állapítja meg Winnicott teljes egyetértésben Ferenczivel, aki szerint az ismétlés lehetőség az asszimilálatlan „valós életesemények” és nem csupán a „megélt események” más szempontból való „újraírására” (Ferenczi, 26-III-1931 in 1920-32).

amelyet a gyermekek és a szülők fáradhatatlanul próbálnak elérni. Winnicott szavaival éve:

“Ha nézek, látnak, tehát létezem.

Most megengedhetem magamnak, hogy nézzek és lássak.

Most kreatívan látok, és amit észreveszek, azt fel is fogom.

Valójában vigyázok arra, hogy ne lássam, ami nem látható

(Hacsak nem vagyok fáradt).” (Winnicott, 1967c).

Ferenczi és Winnicott, alapítók és a jövő diszkurzivitása

Ferenczi és Winnicott – inspiráló újítók, ragyogó költők és a jövő diszkurzivitásának megalapozói – mindketten saját elképzeléseikkel harcoltak a bennünk lakó képmutatás és moralizálás, a „normalizáló gondolkodás és viselkedés”, valamint „a kapcsolatiság és érzések iránti félelem” ellen. Etikai elképzeléseiknek, valamint annak köszönhetően, hogy kiálltak amellett, hogy a „múltbéli és jelenlegi kapcsolati környezet az, ami érthetővé teszi a dolgokat”, mintegy a „gyógyítás gyógyításához” járultak hozzá (Winnicott, 1964a), kitágítva a pszichoanalízis által szabott integráció lehetőségét.

Mi több, személyes és szubjektív igazságkeresésükben nem csupán mestereikkel voltak képesek szembeállni (Freuddal és Kleinnel) őszinte és megértő partnerekként vagy egyszerű tanítványokként, hanem nyitottak voltak arra is, hogy pácienseik javaslataiból és tanításaiból tanuljanak.

Mivel egyikük sem vált apává életükben (ez volt létük fájdalmas titka), feltehetően számos esetben egy „helyettesítő gyermeket” hoztak létre abból a személyből, akiről gondoskodtak, mégpedig az efféle „speciális” kezelés összes elkerülhetetlen következményével együtt. Mindazonáltal kétségtelenül kitágították szerepeinket abban a tekintetben, hogy fiak és lányok vagyunk egyfelől, másfelől pedig szakmabeliként és felnőttként szülők. És azt hiszem, hogy ez az egyik oka annak, hogy szívesebben tekintünk rájuk elődjeinként, mint családánk más szereplőire.

Hogy tudatosabban helyezték magukat kisgyermekek és korlátozott, ám kompetens felnőttek szerepébe, magukra vették a „szenvedés rémuralmát”, amely kérlelhetetlenül együtt jár mindennapi gyakorlatunkban a „szenvedéstől való félelemmel” is. Ily módon megnyitották a pszichoanalízist az olyan személyiségek (például borderline és pszichotikus páciensek) tanulmányozása felé, akik próbára teszik a páciens határait fenyegető analitikust. Ezért valóban megelőzték korukat (Borgogno, 1999a, 2002).

Gyimesi Júlia fordítása

IRODALOM

- BORGOGNO, F. (1999a): *Psychoanalysis as a journey*. London: Open Gate Press, 2007.
- (1999b): La “lunga onda” della catastrofe e le “condizioni” del cambiamento psichico nel pensiero clinico di Ferenczi. In: C. Bonomi & F. Borgogno (a cura di), *La catastrofe e i suoi simboli*. Torino: UTET, 2001.
- (2002): Why Ferenczi today? The contribution of Sándor Ferenczi to the understanding and healing of the psychic suffering. *Int. Forum Psychoanal.*, 13, 1-2, 2004.
- (2005): Ferenczi’s clinical and theoretical conception of trauma: a brief introductory map. *Am. J. Psychoanal.*, 67 (2), 141-149, 2007.
- (2007a): Notes and fragments of a psychoanalytic vocation. *The American Journal of Psychoanalysis*, 68 (1), 69-99.
- (2007b): The relevance of “role reversal” in today’s psychoanalytic work. *Int. Forum Psicoanal.*, 17 (4), 213-220, 2008.
- BORGOGNO, F., VIGNA-TAGLIANTI, M. (2008): Il rovesciamento dei ruoli: un “riflesso” dell’eredità del passato piuttosto trascurato. *Rivista di Psicoanalisi*, 54 (3), 591-603 (paper selected to be included in the *Annual of the Società Psicoanalitica Italiana*) [English version: Role-reversal: A some what neglected mirror of heritages of the past. *The American Journal of Psychoanalysis*, in press].
- ERŐS F. (szerk.) (2000): *Ferenczi Sándor*. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) Budapest: Új Mandátum.
- FAIRBAIRN, W. R. D. (1952): *Psychoanalytic studies of the personality*. London: Tavistock Publications.
- FERENCZI, S. (1915): Egy szexuál-szimbolikus álom. In: *A pszichoanalízis haladása*. Budapest: Dick Manó, 1919; 1920, 53-58.
- (1919): A pszichoanalízis technikájához. In: *A pszichoanalízis haladása*. Budapest: Dick Manó, 1919; 1920, 101-111.
- (1920-1932): Notes and fragments. In: *Final contributions to the problems and methods of psycho-analysis*. (Ed. Michael Bálint) London: Karnac Books, 1955; 2000, 216-278.
- (1923): The dream of the clever baby. *Further contributions to the theory and technique of psycho-analysis*. (Ed. John Rickman) London: Karnac Books, 1926; 2000, 349.
- (1924): *The development of psycho-analysis*. New York, Washington: Nervous and Mental Disease Pub. Co., 1925.
- (1927): A család alkalmazkodása a gyermekhez. In: Erős F. (szerk.) 2000, 117-121.
- (1928a): A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: Ferenczi S. 1997, 57-70.
- (1929a): A nemkívánt gyermek és halálösztöne. In: Erős F. (szerk.) 2000, 121-124.
- (1929b): A relaxáció elve és a neokatarzis. In: Ferenczi S. 1997, 71-86.
- (1931): Felnöttek “gyermekanalízise” In: T. Ferenczi S. 1997, 87-101.

- FERENCZI, S. (1932a). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi S. 1997, 102-112.
- (1932b): *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- (1997): *Technikai írások (1921-33)*. Budapest: Animula.
- FERENCZI, S.– GRODDECK, G. (1921-1933): *Correspondence*. C. Fortune (Ed.). London: Open Gate Press, 2002.
- FREUD, S. (1909): Egy öt éves kisfiú fóbiájának analízise. A „kis Hans”. In: *Sigmund Freud Művei. II*. Budapest: Cserépfalvi, 1993, 111-212.
- FREUD, S. – FERENCZI, S. (1908-1933): *Sigmund Freud és Ferenczi Sándor – Levelezés*. I-III. kötetei. (Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant. A magyar kiadást a német kiadás alapján s.a.r. és szerk.: Erős Ferenc és Kovács Anna. Ford.: Berényi G., Schulcz K. és mások) Budapest: Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, 2000-2005.
- GROSSKURTH, P. (1987): *Melanie Klein*. London: Hodder & Stoughton.
- HEIMANN, P. (1939-80): *About children and children-no-longer*. M. Tonnesmann (Ed.). London/New York: Tavistock/Routledge, 1989.
- KLEIN, M. (1935): A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. *International Journal of Psycho-Analysis*, 16:145-174.
- (1963): On the sense of loneliness. In: *Our Adult World*. London: Heinemann.
- PHILLIPS, A. (1988): *Winnicott*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- RODMAN, F. R. (2003): *Winnicott. Life and Work*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- SPEZIALE-BAGLIACCA, R. (2002): Freud messo a fuoco. Passando dai padri alle madri. Bollati Boringhieri, Torino.
- WINNICOTT, D. W. (1944): The problem of homeless children (written with Claire Britton). *New Era in Home and School*, 25, 155-161.
- (1948): Reparation in respect of mother's organized defense against depression. In: Winnicott, 1958.
- (1949): Mind and its relation to the Psyche-Soma. In: Winnicott, 1958.
- (1952): Psychoses and child care. In: Winnicott, 1958. Magyarul: Pszichózis és gyermekgondozás. In: Péley B. (szerk.): *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest: Új Mandátum, 2004. 104-114.
- (1954a): The depressive position in normal emotional development. In: Winnicott, 1958.
- (1954b): Metapsychological and clinical aspects of regression within the psycho-analytical set-up. In: Winnicott, 1958.
- (1955): Clinical varieties of transference. In: Winnicott, 1958.
- (1957): The mother's contribution to society. In: Winnicott, 1986.
- (1958): *Collected papers: Through pediatrics to psycho-analysis*. London: Tavistock.
- (1960): Ego distortion in terms of true and false self. In: Winnicott, 1965.
- (1963a): Communicating and not communicating leading to a study of certain opposites. In: Winnicott, 1965.

- WINNICOTT, D. W. (1963b): Psychiatric disorder in terms of infantile maturational processes. In: Winnicott, 1965.
- (1963c): From dependence towards independence in the development of the individual. In: Winnicott, 1989. Magyarul: A függőségtől a függetlenség felé az egyéni fejlődés során. In: Péley Bernadette (szerk.): *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest: Új Mandátum, 2004. 133-141.
- (1963d): Dependence in infant-care, in child-care and in the psycho-analytic setting. In: Winnicott, 1965.
- (1963-1974): Fear of breakdown. In: Winnicott, 1989.
- (1964a): “Memories, dreams, reflections”, by C. G. Jung (review). In: Winnicott, 1989.
- (1964b): The concept of the false self. In: Winnicott, 1986.
- (1965): *The maturational processes and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*. London: Hogarth Press & The Institute of Psycho-Analysis, 1965; Karnac Books, 1990.
- (1967a): The concept of clinical regression compared with that of defense organization. In: D. W. Winnicott, 1989.
- (1967b): D. W. W. on D. W. W. In: Winnicott, 1989.
- (1967c): Mirror-role of mother and family in child development. In: Winnicott, 1971b.
- (1967d): The location of cultural experience. In: Winnicott, 1971b.
- (1967e): Healthy individual (the concept of a). In: Winnicott, 1986.
- (1968): Sum, I am. In: Winnicott, 1986.
- (1969a): Development of the theme of the mother’s unconscious as discovered in psycho-analytic practice. In: Winnicott, 1989.
- (1969b): The Mother-infant experience of mutuality. In: Winnicott, 1989.
- (1969c): Mother madness appearing in the clinical material as an ego-alien factor. In: Winnicott, 1989.
- (1970): Cure. In: Winnicott, 1986.
- (1971a): The use of an object and relating through identifications. In: Winnicott, 1971b.
- (1971b): *Playing and reality*. Magyarul: *Játsszás és valóság*. Budapest: Animula, 1999.
- (1984): *Deprivation and delinquency*, C. Winnicott, R. Shepherd, M. Davis (Eds.). London: Tavistock.
- (1986): *Home is where we start from*, C. Winnicott, R. Shepherd, M. Davis. London: Penguin.
- (1987): *The spontaneous gesture (selected letters)*. F. R. Rodman (Ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (1989): *Psycho-analytic explorations*. C. Winnicott, R. Shepherd, M. Davis (Eds.). London: Karnac Books.

FERENCZI ÉS ORTVAY – „KÉT MISKOLCI FIÚ”*

Tom Keve

A miskolci konferencia jó alkalom arra, hogy felelevenítsük Ferenczinek a város egy másik híres fiával, Ortvay Rudolffal való barátságát.

Ki volt Ortvay Rudolf?

Ortvay Rudolf Miskolcon született, 1885-ben, a tizenkét Ferenczi után. Ortvay kiváló tudós volt, a fizika professzora először Szegeden, majd Budapesten. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, és még ma is megemlékeznek róla: rendszeresen működik az *Ortvay Kollokvium* Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, és létezik egy *Ortvay Rudolf nemzetközi fizikai feladatmegoldó verseny* is a felsőoktatásban részt vevő diákok számára.

Miután a nagy tudósok, mint Wigner Leó, Neumann János, Kármán Tódor, Hevesy György, Lánosz Kornél és Gábor Dénes a húszas és harmincas években elhagyták Magyarországot, vetélytárs híján Ortvay lett az ország első számú fizikusa. Sohasem szerzett olyan nemzetközi hírt, mint a többiek, azonban szoros kapcsolatban állt kora vezető fizikusaival, az emigráns magyarokkal, különösen Neumann-nal, Wignerrel és Hevesyvel, de másokkal is, mint Wolfgang Paulival és

* A "Ferenczi hazatér" című nemzetközi konferencián, Miskolcon, 2008. november 28-án elhangzott előadás szövege. [a szerk.]

Werner Heisenberggel. Ortvy velük folytatott levelezése számos témában mély, belátással teli gondolatokat vet föl Ortvy részéről, míg a válaszok, amelyek ezekről a fiatalabb emberektől érkeztek, noha tisztelettudóak, barátiak, és némi személyes információval is szolgálnak, a szakmai tartalmakat illetően szűkszavúak. Egészen valószínű, hogy Ortvy csalódott ember volt, mert noha Magyarországon az első számú helyre került, fiatalabb, emigráns kollégái kétségtelenül fölülmúlták mind az eredeti, publikált munkák, mind pedig a nemzetközi hír és elismertség terén.

Térjünk azonban vissza Ortvy gyökereihez. Családját eredetileg Orthmayrnek hívták, német katolikus származásúak voltak.¹ Apja, Miksa, ügyvéd volt Miskolcon, és a város egyik jelentős figurájának számított. Miksa anyja, azaz Ortvy nagyanyja, Jendrassik-lány volt. A Jendrassik-dinasztiát kitűnő orvosok és mérnökök alkották. Idézzük emlékezetünkbe, hogy Jendrassik Ernő a pszichoanalízis egyik ellenlábasa volt az, aki megpróbálta megakadályozni, hogy Ferenczit kinevezzék a pszichoanalízis tanszék vezetőjének (lásd Ferenczi leveleit Freudhoz, 295. levél, 1912. április 23. és 802. levél, 1919. április 4.*) Míg egy forrás szerint ugyanez a Jendrassik Ernő Ortvy unokatestvére volt², egy másik szerint Jendrassik Ernő Ortvy nagybátyja³. (Lévén, hogy Füstöss László azt állítja, hogy Ortvy nagyanyja egy Jendrassik volt, a legvalószínűbb viszonynak az tűnik, hogy Ortvy anyja és Jendrassik Ernő unokatestvérek voltak.)

Ortvy Rudolf Miskolcon járt elemibe, majd Budapesten a Jezsuita Gimnáziumba. 1906-ban iratkozott be a budapesti egyetemre; nem fizikusként, hanem orvostanhallgatóként – mindamellet két év múlva átnyergelt a fizikára és a matematikára. 1909 és 1912 között Kolozsvárott adott elő fizikát. Később világhírű fizikusok keze alatt dolgozott, Debye mellett Zürichben és Sommerfeldnél Münchenben.

¹ Az életrajzi adatok forrása: Füstöss László: *Ortvy Rudolf*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; A Neumann-Ortvy levelezés, in: Nagy Ferenc szerk.): *Neumann János és a „Magyar Titok” a dokumentumok tükrében*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1987, 79. skk.

² <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00020/adat002.htm>

* *Freud-Ferenczi levelezés*, I/2. köt., 85., 7. jegyz., és II/2. köt., 228. [a szerk.]

³ http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/40_41_42/adattar2.html

Ferenczi és Ortway kapcsolata

Kétségtelen, hogy a Ferenczi és az Ortway családoknak Miskolcon tudniuk kellett egymásról. Egyrészt, van egy közismert ügyvéd a felső-középosztálybeli értelmiségi miliőből, másrészt ott van a városközpontban a legnagyobb és legismertebb könyvesboltok egyike. Hogy vajon Sándor és Rudolf ismerték-e egymást miskolci éveik alatt, nem tudjuk, de valószínűtlennek tűnik. A tizenkét évnyi korkülönbség gyermekkorban természetesen óriási.

Abban az időben azonban, amikor Ortway a harmincas éveinek közepén járó fiatalember volt, nyilvánvalóan ismerték egymást, hiszen levelezésben álltak. Ferenczinek két Ortwayhoz írott levele maradt fenn a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában.⁴ Az első levél keltezés nélküli, bár a kontextus világossá teszi⁵, hogy 1910 júliusának második felében íródott. A második levél július 22-i.

A levelek a következők:*

Dr FERENCZI SÁNDOR Budapest, VII, Erzsébet Körút 54

Kedves Ortway Ur!

Örültem hogy levelével felkeresett. Magam is úgy hiszem, hogy a nyári szünidő nem alkalmas a psychoanalitikus kúra megkezdésére, mert minden valószínűséggel nagy megszakításokkal járna.

Örömmel vettem tudomást arról is hogy kísérletei annyi nehézség leküzdése után kedvezőbb stádiumba jutot-

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ortway K785/331 és K875/332.

⁵ Említésre kerül a budapesti repülőverseny, ami 1910-ben zajlott. Ferenczi azt is írja, hogy Freud éppen elutazott Hollandiába – tudjuk, hogy Freud 1910. július 17-én érkezett Hágába, mivel ez a dátum áll a Ferenczihez küldött képeslapján (148. levél). Ez a Ferenczi által leírt út megegyezik a Freudhoz 1910. július 14-i javaslatában foglaltakkal (147. levél).

* A leveleket betűhíven közöljük [a szerk.]

tak. – Kolozsvár talán nem is rossz nyári tartozkodási hely.

A repülőversenyen én is jelen voltam egyszer – a Frey bukását követő vasárnapon.

A munka most már csak félgőzzel megy. Freud elutazott Hollandiába. Nincs kizárva hogy aug. végén ott találkozunk és Antwerpenben hajóra szállva, a csatornán, Lizabonon és a Gibraltáron át Afrika érintésével Sziciliába utazunk néhány hétre. De ez még csak terv és kivitele attól függ, milyen lesz a Freud egészségi állapota.

A Freud nevéhez fűződő irányzat ellen az ellenállás egyre erősödik és sokszor kellemetlen alakban nyilvánul meg. Egyes orvosok megvetéstől és dühtől tajtékozó cikkeket írnak és előadásokat tartanak róla ily értelemben. Olvassa el a Berliner Klinik (Klinische Rundschau) újság egyik utolsó számában Hoche prof cikkét „Eine psychische Epidemie unter Angsten” cím alatt. Freudnak szerinte csak kortörténelmi jelentősége van, t.i. annyiban hogy ilyen absurdumokat hogy lehetett manapság elhinni.

Szívelyessen üdvözli igaz hive,

Ferenczi Sándor

Tehetünk néhány észrevételt.

1. Úgy tűnik, hogy ezt a dátumot (1910. július) megelőzően már létezett egy előzetes, szoros kapcsolat. Erre bizonyítékul szolgál a levél hangneme, amely baráti, sokkal kevésbé formális, mint az abban az időben megszokott volt. Emellett éppúgy tartalmaz olyan személyes, mint szakmai információkat is Freudról, olyanokat, amelyek csak egy baráttal vagy közeli, közös ismerőssel voltak megoszthatók.
2. Az is kitűnik, hogy egy megelőző levélben Ortway fölvetette, hogy analízisbe megy Ferenczihez. Talán azt javasolta, hogy ezt az ősz folyamán tenné, minthogy Ferenczi egyetért vele abban, hogy a nyár nem megfelelő időszak az analízis megkezdésére.
3. Szintén érdeklődésre tarthat számot, hogy mennyire erős elem levélváltásukban a Freuddal szembeni ellenállás, lévén, hogy Ortway unokatestvére, Jendrassik Ernő volt az, aki Magyarországon a pszichoanalízis legfőbb szakmai ellenségének bizonyult.

A második levélben ez áll:

Dr FERENCZI SÁNDOR Budapest, VII, Erzsébet Körút 54

Jul 22

Kedves Ortway Ur,

Megörvendezettett levelével, melynek tartalma elárulja milyen mélyen behatott a psychoanalytikus eszme körbe – valószínűleg beható auto-analysis segítségével.

A Freud elleni támadások egyelőre a summaris grombaságok jegyében mozognak; – fűszerezve néhány hizelgő, (de általános és így semmitmondó) megjegyzéssel. Az objektív kritika kora még nem jött el.

Kétségtelen (rég tudjuk!) hogy a beati poszidentesk közül kerül ki az ellenzők, az elégületlenek közül a támogatók túlnyomó többsége. De ez mindig, minden revucliónál így volt –, az elégületlenség éleslátóvá teszi az embereket. – Maga Freud ellenben beatus poszidens volt, míg teoriáival ki nem lépett – azután 10 évig anyagilag és erkölcsileg izolálva maradt.

Jung-nak igaza van. Gyakorlatban az analysis csak annál jár eredménnyel, aki maga már túl van a kételkedés és ellentállás időszakán. Aki magamagával nem kész, vak és süket lesz a patiensek komoly complexumainak felismerésénél. A „meggyőződés” tulajdonképen szintén gyógyulás. Gyógyításra csak az alkalmas, ki maga már gyógyult. – Ez nem egészen azonos a spiritisták és a katolikus vallás hívési kényszerével. –

Az antisemitizmus egyik gyökere kétségkívül a Freudtól feltételezett castratió (circumcisio) complex. Egy másik a következő (: N.B. ezért már nem Freud felelős :)

A zsidó ~~vallás~~ ritus bizonyos törvények betartására (imák, tízparancsolat, böjtölés) reducálja, vagyis „kényszer-cselekedetek” formájába önti a vallásosságot – de azonfelül teljes gondolati és cselekvési szabadságot enged. Ezt a zsidók alapossan ki is használják és főleg anyagi, de erkölcsi téren is merészebbek, szemérmetlenebbek, önzőbbek.

Ellenben a buddhizmus és keresztény vallás óriási „verdrangung”-al jár (: nem belátás hanem infantil elfojtás és önletagadás útján uralkodik az ösztönökön. :). A zsidók reprezentálják a keresztény előtt az ő saját öntudatlan „bűnös” és merész velleitárait. Már pedig az ember „gyűlöli a bűneit” [gyűlölöm mint a bűnömet – mondja a magyar közmondás]. Tehát gyűlöli a zsidót.

A megoldás szerintem 1.) a zsidó szabadosság korlátozása belátással, 2.) a keresztény „verdrangung” analitikus átváltoztatása célszerűségi belátássá, a tiltások kiküszöbölése. Ez a jövő pedagógia feladata lesz.

Antisemitizmus = antiniggerizmus amerikában ugyan-ezen alapon. A „finom”, „tisza”, „becsületes” absztinens amerikai gyűlöli a durva, piszkos, tolvaj és libidinosus négert.

Minden Angst neurotikus, vagyis kielégítetlen unbewust libidinozus tendenciák reakciója. Az ideálisan önmagán uralkodó ember minden – még a legfélelmesebb situációba is – mint változtathatatlanba – filozófikusan belenyugod-nék. Az analysis (bár asymptotikusan) ezen ideál felé vezet.

Ha a sex szó ebben a kapcsolatban még shockirozza – maradjon egyelőre a „lust – unlust” szó mellett. Idővel meg fog győződni a sexualitás alapvető fontosságáról.

Rég tudjuk a suicidiumok erotikus gyökerét. Még a suicidium formái is sex[uálisan] determináltak. Mérgezés álomban úgy mint neurotikus nyelven = conceptio = (nők suicidium módja).

Lövés álomban, neurozisban = sex[uális] agresszió folk-lore-ban). Igen szépek az Öntől idézett példák!

Szívélyessen üdvözli hiva,

Ferenczi

u.i. Analyzisznél sokszor téved az ember, illetve kiegészíteni, korigálni kénytelen egy előbbi felvételt. Freud sohasem volt „consequens”; változtatott, kiegészített, elejtett dolgokat. Ez a fejlődés útja.

Ennek a rendkívül érdekes levélnek a hangvétele közeli kapcsolatra és a két férfi közötti bizalom mélységére utal. Ferenczi mind értelmiségiként, mind pedig a pszichoanalízis tanulmányozójaként eléggé megbecsüli Ortwayt ahhoz, hogy egyenrangúként bánják vele – egy nála sokkal fiatalabb emberrel.

1. A közbeeső levélben Ortway minden bizonnyal olyan megjegyzéseket tett a pszichoanalízisről, amelyek pozitív választ váltottak ki Ferencziből. Világos, hogy Ortway tanulmányozta a pszichoanalitikus eszméket, és nyilvánvalóan elmélyedt az önanalízisben. Ismét megbeszéljük a Freud eszméivel szembeni ellenállás-hullámot.
2. Ferenczi nem csupán forrásként idézi Jungot, hanem egyet is ért Jung azon elképzelésével, hogy mielőtt egy analitikus másokat gyógyítana, először túl kell jutnia az önmagával szembeni kétségeken és ellenálláson. A szakadás után a freudisták általában nem voltak ilyen nagylelkűek abban, hogy Jungnak hitelt adjanak.
3. Ferenczi a római katolikus Ortwayval nem csupán megvitatja az antiszemitizmust, hanem annak bizonyos okaira vonatkozóan előterjeszti a saját elméletét, és összeveti azt a „négerék” elleni érzésekkel. Még megoldást is javasol.
4. Ferenczi ezután az öngyilkosság különféle módozatainak pszichoanalitikus szimbolikáját tárgyalja. Emellett említ két példát az öngyilkossági álmok szexuális szimbolikájára. Érdekes, hogy az álmok szexuális motívuma képezi Ferenczi annak a Freudnak címzett, 155. számú levelének a súlypontját is, amit éppen két héttel később írt, azaz 1910. augusztus 10-én.
5. Ferenczi utal Ortway kitűnő példáira (nyilvánvalóan „a szexualitás az álmokban” tárgyában), s ez azt igazolja, hogy ez a levélváltás a két férfi közti folyamatos párbeszéd részét képezi. Ortway talán küldött Ferenczinek egy kéziratot a megjegyzéseire. Vagy egyszerűen egy korábbi levélben magyarázta el az elgondolásait. A hangnem megintcsak inkább egy kollégák közti értekezést jellemez, mintsem egy szakértő beszédét egy laikushoz.
6. És végül, itt van az utóirat. Nekem úgy tűnik – és ez nyitott kérdés az értelmezés számára –, hogy amikor Ferenczi azzal vádolja Freudot, hogy nem konzekvens, akkor a tudománytalanság vádjával illeti. Lehetséges-e, hogy Freud megváltoztatja az esettörténeteket, hogy illeszkedjenek az elméleteihez? „Ez a fejlődés útja” – írja

Ferenczi. Egyetért-e ezzel, és kijelentése támogató jellegű-e? Vagy pedig kritikus Freuddal szemben, hovatovább szarkasztikus? Önöknek kell eldöntenie. Számomra úgy tűnik, hogy valójában kritizálja mesterét, ami annál is inkább figyelemre méltó, ha fölidézik, hogy ez 1910-ben íródott – abban az időben, amikor a Ferenczi és Freud közti viszony messzemenően pozitív.

Tudjuk, hogy Ferenczi továbbra is kapcsolaban állt Ortvyval, mint-hogy név szerint említi őt a Freuddal folytatott levelezésében. A 423. levél valójában képeslap, „*Intérieur d'un temple*” képaláírással. Szövege a következő:

11. X. 1913. Budapest

Kedves Professzor Úr,

Ezt a képeslapot egy Dr. v. Ortway nevű úr adta nekem, aki a szeptembert (egész túrhető!) Egyiptomban töltötte. Szerinte ez a hónap fölöttébb alkalmas egyiptomi utazásra. Talán jövőre megejtjük!!

F.*

Ortway pszichoanalízis iránti érdeklődése továbbra is fönmaradt. Körülbelül ebben az időben megjelentetett egy tudományos értekezést az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*-ben, „*Eine biologische Parallele zum Verdrängnisvorgang*” (Az elfojtás folyamatának egy biológiai párhuzama) címmel.⁶ Ebben az írásában Ortway kapcsolatot tételez fel egyrészt a homoszexualitás és/vagy biszexualitás kifejlődése vagy elfojtása, másrészt az recesszív és domináns öröklődés mendeli eszméi között. Ezek az elgondolások bizonyára ismerősek voltak Ferenczi számára, minthogy a *Thalassában* a következő lábjegyzetet olvashatjuk:

„Ortway utal arra, hogy a pszichoanalitikus elfojtástan képes magya-

* Sigmund Freud – Ferenczi Sándor: *Levelezés I/2.* kötet. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2002., 254. [a ford.]

⁶ *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse* 1914 (2): 25–26.

rázatát adni az öröklés-egységek Mendel-féle »domináns« és »latens« megnyilvánulásainak.”⁷

Úgy tűnik, a későbbiekben nincs nyoma Ortway és a pszichoanalízis egymásra találásának, noha a társadalmi kapcsolatokat valószínűleg továbbra is ápolták Ferenczivel. Valóban, erre a társadalmi kötelékre rendelkezésünkre áll egy érdekes bizonyíték. Neumann János öccse, Miklós írt egy megemlékezést *John von Neumann, fivére szemével* címmel, amelyben leírja, miként is folytak a dolgok otthon. Ezt írja:

„A vacsorára vagy egyébként is meghívott gyakori vendégek között olyan családi barátok [voltak], mint ... Ortway Rudolf ...”

És másutt ezt írja: „Ortway Rudolf ... gyakori látogató és a család barátja ... volt. És az volt Ferenczi Sándor is, Freud öt kiemelkedő munkatársának egyike ...”⁸

Ferenczi valójában több volt, mint családi barát. Ferenczi sógora, Gizella fivére, Alcsúti Aladár (eredetileg Altschulnak hívták), Neumann Miksának, Neumann János és Miklós apjának is a sógora volt. Neumann Miksa és Alcsúti Aladár régi barátok voltak, akik nővéreket vettek feleségül. A Neumannok és az Alcsútiak ugyanazon épületben laktak Budapesten, a Vilmos császár körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 62-ben, ami a családfő birtokában állt. Ferenczi a szélesebb család tagja volt, így természetes volt, hogy meghívják. Hogy Ortway pontos viszonya mi volt ehhez a háztartáshoz, az nem világos. Azt kell feltételeznünk, hogy Ortway az apa, Neumann Miksa egyik barátja volt.

Ortway rendkívül széleskörű levelezésben állott Neumann Jánossal, amikor ez utóbbi az Egyesült Államokban élt. Ezek a levelek is nagyon barátiak, és a témák széles körét fedik le. 1939. szeptember 26-án Ortway egy hosszú levelet írt Neumann-nak.⁹ Egy, a háború kitörését

⁷ Ferenczi: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997, 118.

⁸ Nicholas Vonneumann: *John von Neumann as seen by his brother*. Library of Congress Cat 87-91777, 1987., 16 és 36. Lásd még: Neumann János általános emberi vonásai. *Fizikai Szemle*, 1990/1.;

<http://www.kfki.hu/fszemle/archivum/fsz9001/vneum9001.html>

⁹ In: Nagy Ferenc: *Neumann János és a "Magyar Titok" a dokumentumok tükrében*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest 1987.

fájlaló rövid bekezdés után így ír: „Meg kell emlékezmem egy másik időszakról – Freud haláláról”. Ebben a levélben Ortvy azt állítja, hogy buzgó bűvára volt Freud munkáinak, és hogy Freud számos tanítványával kapcsolatban állt. Ezután egy Freud-kritikával folytatja; Ortvy nagyon pozitívan ítéli meg Freudot, mint a tudattalan első felfedezőjét, és némi fenntartással, de értékeli a szexualitás jelentőségét, kevert érzései vannak azonban a pszichoanalízissel mint terápiával kapcsolatban, amit Ortvy szuggesztívnek minősít. Sajnos, nem tudjuk, volt-e vajon valaha analízisben Ferenczinél – vagy egyáltalán bárki másnál.

Az 1930-as években Ortvy a fizikára összpontosított; inkább tanárként és a kvantumfizika evangéliumának hittérítőjeként, mintsem kutatóként. Levelezésben maradt az emigráns magyarokkal és más fizikusokkal is, mint Pauli és Heisenberg. Állandó kollokviumot létesített az egyetemen, és arra használta nemzetközi kapcsolatait, hogy elsőrangú előadókat hozasson Budapestre – köztük Heisenberget, Diracot, Sommerfeldet, Wignert, Neumann, Hevesyt és Lánoszt.

Életrajzírója szerint Ortvy merev ember volt, zárkózott személyiség, aki a személyes kapcsolatnál jobban kedvelte a levélírást. Leveleiből nyilvánvaló, hogy Ortvy vágyott kollégái és a vele szellemileg azonos szinten lévők társaságára, akik akkor mind külföldön voltak. Azt hiszem, csalódott és magányos ember volt. Agglegényéletet élt Budapesten, otthonát csupán egy idős nagynénivel osztotta meg. A háborús évek hatalmas veszteséggel sújtották. Létezik egy irat, miszerint személyesen megpróbált közbenjárni a németeknél – valószínűleg Eichmannnál – hogy megmentsen egy zsidó kollégát, akit Auschwitzba küldtek. Felesleges mondanunk, hogy a közbenjárás sikertelenül végződött.

Ortvy története meglehetősen szomorú véget ért. 1945. január 1-én, Budapest ostromának kellős közepén, Ortvy öngyilkosságot követett el. Ezen a napon volt a 60. születésnapja.

Hárs György Péter fordítása

ARCHÍVUM

ADALÉKOK

A „PSZICHOANALÍZIS – MAGYARORSZÁGI
VONATKOZÁSOK” TÉMÁHOZ*Denis Silagi*¹

A pszichoanalízis magyarországi „telepítése” elsősorban Ferenczi Sándor tevékenységének eredménye. Ferenczi 1908-ban ismerkedett meg személyesen Freuddal. Már előbb is foglalkoztak magyar folyóiratok az új diszciplínával, de Freud és Ferenczi találkozása az igazi kezdet. Erre Stein Fülöp és C. G. Jung útján került sor.

Az évszázad első éveiben a zürichi Lipótmezőn, a Burghölzli-kórházban hatalmas visszhangot keltettek Freud publikációi. Eugen Bleuer professzor és C. G. Jung doktor érdeme szerint értékelte a pszichoanalízis újdonságát. Junggal kapcsolatban állt Stein Fülöp, aki Magyarországon is kísérletezett a svájci kolléga Hipp-kronoszko-pos módszerével, benne is érdeklődés támadt a pszichoanalízis iránt, és megkérte az akkor Freud belső munkatársaként szereplő Jungot: közvetítsen számára találkozókat a bécsi professzorral. A kérést nem csupán a maga számára terjesztette elő, hanem egy Ferenczi Sándor nevű ideg orvos számára is. Jung erre 1907. június 27-i levelében kérte Freudot: fogadja a magyarországi érdeklődőket. Részletesen és melegen beajánlotta Stein Fülöpöt; Ferenczit, akiről nyilvánvaló nem tudott közelebbit, csak megemlítette. A látogatás 1908. február 2-án megtörtént. A szkeptikus Stein ezután nem vált freudistává, Freud és Ferenczi között azonban rögtön forró emberi és szakmai rokonszenv támadt. Ferenczi 1908 augusztusában két hétig Freud vendége volt és már részt vett

¹ E visszaemlékezés szerzője, Denis Silagi (Szilágyi Dénes), Szilágyi Géza költőnek, újságírónak, pszichoanalitikus témájú tanulmányok szerzőjének fia (1912–2007) jeles újságíró, történész és eszperantista volt. Húgával, Szilágyi Lillával a *Thalassa* 1994/1–2. számában (323–333.) közöltünk interjút. A második világháború után Németországba emigrált, és 1992-ig az Amerika Hangja rádióállomás munkatársaként dolgozott. Emlékiratát 1988-as müncheni találkozásunk alkalmából készítette. Írását életében nem szánta publikálásra, mivel jórészt csupán emlékezetére támaszkodott. 2007-ben Denis Silagi elhunyt, e forrásértékű visszaemlékezés közreadásával emlékezünk rá. A visszaemlékezést szó szerint adjuk közre, csupán a nyilvánvaló elírásokat, gépelési hibákat javítottuk ki. (Erős Ferenc).

az ezévi első „nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson” Salzburgban. A gyülekezet csak kismértékben volt nemzetközi, főképp azon a révén volt nem csupán osztrák-svájci, hogy Londonból eljött Ernest Jones, Budapest-ről pedig Ferenczi.

Ferenczi Freud elvitte magával 1909-es amerikai útjára. A húszas években pesti pszichoanalitikus körökben az járta, hogy Ferenczi sosem esett át igazi analízisen, hanem mindössze az 1908. augusztusi nyaralás két hete és az amerikai áthajózás alatt volt Freudnál valami gyorsanalízisben, azontúl csak önmagát elemezte, akár maga Freud. Irregularis analízist folytatott Ferenczivel 1921-től Georg Groddeck. (v.ö. Sándor Ferenczi – Georg Groddeck: Briefwechsel 1921-1933, Fischer – Taschenbuch 6786, Frankfurt am Main 1986)

Freud a pszichoanalízis-kutatást szélesebb alapokra akarta helyezni és nemzetközi pszichoanalitikus szervezet létesítését vette tervbe. Az erre vonatkozó javaslatot azonban nem maga tette meg, hanem Ferenczit küldte előre. Ferenczi az 1910-ben Nürnbergben üléselő második nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson elő is terjesztette a javaslatot, ezt elfogadták és megalakították az Internationale Psychoanalytische Vereinigung nevű organizációt. Freud – bécsi törzsgárdájának szinte egyöntetű heves tiltakozásával szemben – kiereszkolta, hogy a Vereinigung elnökévé Jungot választották meg. Pedig akkor már nyilvánvaló volt, hogy Jung elkanyarodik Freud természettudományos racionalizmusától. De a professzor, bár egyébként roppant féltékenyen őrködött a pszichoanalízis tudományos vonala fölött, oly fontosnak tartotta (s Fritz Wittels szerint nyíltan ki is mondta ezt), hogy cáfolják a pszichoanalízis specifikus zsidó jellegének „vádját”, hogy vállalta az „elhajló” Jungot s az ő elnökségének azt a velejáróját, hogy a Vereinigung székhelye (az elnök lakóhelyének megfelelően) nem Bécs, hanem Zürich lett, ahol a helyi csoport zsidómentes volt.

A később szenvedélyes nácibaráttá vált Jungot még az 1913-ban Münchenben megtartott negyedik kongresszuson is megerősítették tisztviselésében, pedig ekkor már bekövetkezett a teljes „tudományos” szakítás. Az 1913-as választási aktus azonban szappanbuborék volt – Jung útja radikálisan elvált Freudétól (és, mint említettem, végül a fenntartás nélküli nácibarátságba torkollott).

A bázis földrajzi kiszélesítése nehezen haladt. Csak 1913-ban alakult meg az angliai, londoni és budapesti tagszervezet, akkor még mint „helyi csoport”, Ortsgruppe. A budapesti alakuló ülés dátuma: 1913. május 19. Az alapító tagok: Ferenczi, akit elnökké választottak, Dr. Hollós István, Ignotus Hugó, Dr. Lévy Lajos (a zseniális belgyógyász, később a zsidókórház igazgató főorvosa) és dr. Radó Sándor, aki a titkári teendőket látta el. Ebben az

időben a csoport nem volt még az a nagytekintélyű, elzárkózó akadémia, amivé a húszas években fejlődött. Ferenczi vadászott tagokra és bár igényesen válogató volt, felvett olyan orvosokat is, akik nem voltak – még nem voltak – kiképzett analitikusok, és toborzott olyan nem-orvos prominenseket, akiket csak az kvalifikált, hogy komolyan érdeklődtek a pszichoanalízis iránt. 1914 elején csatlakozott a csoporthoz Dr. Hárnik Jenő ideg orvos, és Ferenczinek ekkor sikerült rábeszélnie Szilágyi Gézát, hogy lépjen be ő is. Szilágyi abban az időben „nagy név” volt, Tisza István lapjának (Az újság) politikai és kulturális rovatvezetője, aki már évekkal előbb publikált hozzáértő és fenntartás nélkül helyeslő cikkeket Freud tanításáról. Ferenczivel, épp a „freudista egyetértés” révén, régóta kapcsolatban volt, és engedett a hívásnak, hogy a maga publicisztikai súlyával öregbítse a fiatal tömörülés tekintélyét. Ugyancsak 1914-ben jelentek meg a pszichoanalízist népszerűsítő könyvek Ferenczitől, és pedig annak a Dick Manó könyvkereskedőnek kiadásában, aki a „száműzött Rákóczi” miatt támadott és szinte osztracizált [kiközösített] Szekfű Gyulának is hű embere és kiadója volt.

Az értelmiség köreiből és az író-társadalomból meglehetősen visszhangot keltett a pszichoanalízis, már csak Ignótus idetartozása révén is. Babits Mihály állítólag teljesen Freud bűvöletébe került, de nyilvánvalóan csak a pszichoanalízis egyes fozslányai faszcinálták. Tény, hogy szelvében pszichoanalitikus regénynek tartották a „Gólyakalifát”, meg azt a novelláját is, melynek hőse attól lelkibeteg, hogy röntgenszeme van, s amint ránéz egy kívánatos nőre, a csontvázat látja benne. De a „Psychopathologie des Alltagslebens” felismerései is elszivárogtak Magyarországra, bár magyar fordításban csak 1923-ban jelent meg. Balázs Béla Naplójában 1915. március 31-én egy kávéházi asztalon felejtett könyvvel kapcsolatban egészen magától értetődően jegyzi meg: „... valami kadét. Hallom, a könyvet ott-felejtette. Amiből Freud egyet-mást következtethetne.”

Az első világháború kitörése után a budapesti helyi csoport tevékenysége átmenetileg megszűnt a protagonisták katonai szolgálata miatt. A pszichoanalízis iránti érdeklődés azonban ezalatt is növekedett. 1918. március 17-én évi közgyűlést tartottak és újból felvették az aktivitást. A csoport ekkor már nem mint „Ortsgruppe” szerepel, hanem mint „Magyar” Pszichoanalitikai Egyesülés, és az említett közgyűlésen elhatározták, hogy – Jung és Adler iskolájától való különbözősége hangsúlyozása céljából – hozzáfűzik, hogy „(Freud-egylet)”. 1920 után – egészen a „végig” – így szolt a hivatalos, alapszabályszerű elnevezés: [„] Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület (Freud-Társaság) [”]

Szóval a „Magyar” helyett – a la szociáldemokrata párt – „Magyarországi” és „Freud-Egylet” helyett „Freud-Társaság” került a cégtáblára.

A háború utolsó napjaiban Ferenczi megújította toborzó tevékenységét és a Galilei-Kör stb. atmoszférájában a toborzás viszonylag sikeres volt. De még mindig úgy tűnik, hogy Ferenczi örült minden komoly szimpatizánsnak és nem alkalmazott szigorú mércét. 1918. szeptember végén mintegy tetőzött a pszichoanalízis magyarországi népszerűsége és tekintélye: ekkor Budapesten ült össze, teljes hatósági és kormányzati segédlettel, az ötödik nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus. Nem volt túlságosan nemzetközi, a háború még tartott és a résztvevők egy hágai és egy varsói analitikus kivételével mind Magyarországról, meg Ausztriából és a Német Birodalomból jöttek. De a kongresszus igen eredményes volt. A hivatalos beszámoló nemcsak a tudományos tanácskozásokban közreműködő tagok névsorát közli, hanem a „vendégeket” is. Ezek sorában nem csupán Freud családtagjai és a tagok feleségei találhatók, hanem többek között Berény Róbert, Dénes Zsófia, Dr. Goldziher Károly, Honti Nándor (festőművész, Honti Rezső nyelvész fivére, Honti János folklorista nagybátyja), Oláh Gusztáv, Polányi Cecil, Rényi Artúr és felesége (Alexander Bernát leánya), Révész Géza professzor, Vámbéry Ruzstem és Varjas Sándor (aki már 1911-ben publikált a pszichoanalízisről és akit rövidesen felvettek a tagok sorába). A legkülönösebb név az, amely az ábécé-rend szerint első helyen áll a vendéglajstromban: „Dr. Alcsúti Ágost és felesége”. Habsburg Ágostról (József Ágostról) van szó. Az őszirozás forradalom után a dinasztia magyar ága, élén a későbbi Akadémia-elnök József főherceggel, Égalité Fülöp távoli analógiájára felvette a polgári „Alcsúti” nevet – nincs magyarázatom rá, hogyan volt lehetséges, hogy már 1918 szeptemberének végén ez a név szerepelt.

1918 december 31-én 19 tagot számlált a „Freud-Egylet”. Ezek sorában több – nem is csupán tudományosan kvalifikált – nemorvos volt, mint orvosdoktor. A nemorvosok lajstroma: Dick Manó könyvkereskedő, Dr. Eisner Manó szegedi ügyvéd, Dr. Felszeghy Béla miniszterelnökségi főtisztviselő, Dr. Tószegi Freund Antal nagyiparos, Ignotus-Veigelsberg Hugó író, Dr. Jellinek Morton miniszteri titkár, Dr. Róheim Géza etnológus, Dr. Szilágyi Géza író, Dr. Varjas Sándor tanár, filozófus és „Prof. J. Varga, Sándor tér 4” – Varga Jenő, később nagytekintélyű szovjet közigazdász.

1919 Ferenczi-központú pszichoanalitikai eseményei ismertek. Az év folyamán új tagként felvettek három orvost (Dr. Hermann Imre, Dr. Eisler Mihály József, Dr. Feldmann Sándor) és három „laikust” (Klein Melanie, Szabó Sándor ügyvéd, Adolf Josef Storfer). Viszont az 1918 végi lajstromban felsorolt nevek közül 1919 végére eltűnt négy: Dr. A Fazekas (róla nem tudok közelebbit), tószegi Freund Antal, Varjas Sándor és Varga Jenő (a két utóbbi érthető politikai okokból).

A. J. Storfer az 1918 végi lajstromban még nem, az 1919 végiben már nem szerepel, mert 1919 folyamán Bécsbe költözött. Így hát csak rövid vendéglátéka volt a budapesti egyesületben, de azután is élénk kapcsolatot tartott fenn Ferencziékkel és egyébként is megilleti néhány sornyi megemlékezés. 1888-ban született [a romániai] Botosániban. Zürichben diákoskodott, 1914-ben könyve jelent meg Berlinben „Marias jungfräuliche Mutterschaft – Ein völkerpsychologisches Fragment über Sexualsymbole” címmel², intenzíven foglalkozott nyelvtörténeti és nyelvlélektani kérdésekkel és alaposan megismerkedett a pszichoanalízis irodalmával. A háború végén Budapestre, majd innen Bécsbe költözött. A pszichoanalitikus „mozgalom” fellendítésére irányuló tervei a bécsi Freud-társaság köreiben erős visszhangot keltettek és a húszas évek elején rábízták az Internationaler Psychoanalytischer Verlag vezetését. Részt vett Freud összegyűjtött műveinek kiadásában, a nagy folyóiratok (Internat. Zeitschrift für Psa. és Imago), valamint az ő kezdeményezésére megindított „Zeitschrift für Psa. Pädagogik” szerkesztésében és 1929-ben megalapította a „Die psychoanalytische Bewegung” nevű kéthavi folyóiratot, melynek főszerkesztője volt. A világgazdasági válság és – a náci hatalomátvétel következtében – a német birodalmi piac elvesztése után az általa talán túlzottan nagyszabású tett kiadványállalat súlyos válságba került és ő megvált a végtől. Ezután visszatért a nyelvészkedéshez, két nagysikerű könyve jelent meg.³ Ausztria náci bekebelezése után menekülnie kellett és Sanghájig vergődött el. Ott 1939 májusában „Gelbe Post” címen német nyelvű hetiújságot indított, mely később állítólag napilappá alakult és 1940 őszeig jelent meg.⁴ Túlélte a japáni megszállást és a háborút, 1945-ben Ausztráliába vándorolt s ott még ebben az évben meghalt.⁵ (Két nyelvkönyvének reprintje mostanában „Dauer-Seller” az NSZK-ban...)

² Ezt megelőzően is megjelent egy jogtudományi munkája az apagyilkosságról: „Zur Sonderstellung des Vatermordes. Eine rechtsgeschichtliche und völkerpsychologische Studie” címmel, a S. Freud által szerkesztett *Schriften zur angewandten Seelenkunde* 12. füzeteként (Leipzig/Wien, F. Deuticke, 1911). Vö. *Sigmund Freud és Ferenczi Sándor – Levelezés*, I/1. kötet, 362. o. 7. jegyz. [a szerk.]

³ *Wörter und ihre Schicksale* (Berlin/Zürich 1935) és *Im Dickicht der Sprache* (Wien/Leipzig/Prag 1937). A két könyv reprintje egy kötetben 2005-ben jelent meg (Verlag Vorwerk 8, Berlin). [a szerk.]

⁴ *A Gelbe Post* 1939 és 1941 között jelent meg. Lásd: Paul Rosdy: *Adolf Josef Storfer, Shanghai und die Gelbe Post*. Dokumentation zum Reprint der Gelben Post, Turia+Kant, Wien, 1999. [a szerk.]

⁵ Adolf Josef Storfer Melbourne-ben, 1944. december 2-án halt meg. Életéről lásd még: www.answers.com/topic/storfer-adolf-josef [a szerk.]

Az 1919 folyamán felvett Dr. Eisler Mihály Józsefről⁶ is volna mondanivaló. Valóságos polihisztor volt, 1914 előtt bensőséges kapcsolatban állt Paul Ernst költő körével és Németországban, német nyelven, két verseskötvet tett közzé⁷ – ha jól emlékszem, szonettek voltak. Könyveket és képeket gyűjtött. Könyvgyűjtésében német költők és szépírók első kiadású műveire specializálta magát. A húszas évek elején az infláció elvitte Eislerék vagyonát és az orvos kénytelen volt megválni editio-princeps gyűjteményétől. Olyan roppant értéket képviseltek a könyvek, hogy Svájcban konzorcium-féle alakult megvásárlásukra, és Eislerék így „szanálták” magukat. Eisler dr. utóbb a Magánalkalmazottak Biztosító-Intézetének ideggyógyász főorvosa lett. Kínos frusztrációt jelentett számára, hogy az ambulancián nem alkalmazhatta a klasszikus analízist. A harmincas évek elején megismerkedett egy varázslatos képességű hipnotizőrrel (polgári foglalkozására nézve mérnök volt – nevét elfelejtettem) és vele kidolgozott egy „hipnoanalízisnek” elnevezett gyorsított analitikus kezelési eljárást: egy-két bevezető tájékoztató beszélgetés után a mérnök hipnotikus álomba altatta a páciens, az orvos ebben az állapotban kikérdezte, feltárt olyan mozzanatokat, amelyekhez a klasszikus metódussal hónapok után juthatott volna el, s az éber páciens, aki a hipnózis alatt tett közléseire nem emlékezett, a szabad, illetve már nem igazán szabad asszociációs folyamat „forszírozásával” szorította az elfojtott patogén elemek élményszerű tudatosítására. Bár maga Ferenczi aktív-analitikai törekvéseket képviselt (s ezért élete végén bizonyos ellentétbe került Freuddal), a budapesti egyesületben nem nézték jó szemmel Eisler újítását. Elszigetelődése és elidegenedése oly mérvű volt, hogy amikor Hermann Imre összeállította nagy beszámolóját az egyesület háború alatti tevékenységéről és a háború utáni újrakezdésről (megjelent az *International Journal* 1946-os kötetében /87-92. lap/), Eisler felsorolta az egyesület halotta között, de míg valamennyi többi áldozatról részletes méltatást írt, Eisler munkásságáról nem tett említést. Eisler dr. különben a harmincas évek végén egy vagy két német nyelvű aforizma-kötetet publikált (a Vajna-könyvkereskedés kiadásában⁸), és tragikomikus tény, hogy

⁶ Eisler Balázs Béla és Lukács György személyes ismerőse, később József Attila egyik orvosa és támogatója, a *Pester Lloyd* egyik legjelentősebb irodalomkritikusa volt. Lásd, Bognár Zsuzsa: Eisler Mihály József és társai – Lukács György szellemi vonzasköre a *Pester Lloyd*-ban (1907–1914). *Magyar Könyvszemle*, 115. évf. 1999. 1. szám. [a szerk.]

⁷ Eisler, Michael Josef: *Elfenbeinturm. Der Sonette erster Teil* (1910) és *Narciss an der Quelle. Sonette und andere Gedichte* (1911), mindkettő Otto von Holten kiadásában, Berlinben jelent meg. [a szerk.]

⁸ Eisler Michael Josef: *Unerlöste Welt. Gedanken und Sprüche*. Budapest, Vajna, 1935. [a szerk.]

aforizmáit – félreismerhetetlen freudi felhangjaik ellenére – melegen méltatták a náci-német sajtóban (nyilvánvalóan azt képzelte, hogy egy „Michael Josef Eisler”, akitől németül jelenik meg könyv Budapesten, csak valami disszimiláns sváb lehet). Eislert és feleségét 1944 nyarán téglagyárba internálták és ott feleségének és magának halálos injekciót adott. – Az orvosnak öccse volt az egy-két éve meghalt Egri Viktor [1898-1982] szlovákiai magyar író.

A tagok névsora 1922-ig alig változik. Eltűnik a lajstromból Jellinek Morton neve – ha jól emlékszem, valami botrányba keveredett és elmenekült Magyarországról – és Hárnik Jenő doktoré, aki – erre nagyon halványan emlékszem – Berlinbe költözött, vagy súlyos betegség miatt vonult vissza. Viszont gyarapodik a tagság Kolnai Aurél szociológus és filozófus felvételével. Kolnai aktív közreműködése azonban rövid tartalmú, mert hamarosan Bécsbe költözik, de ottani lakcímével egyelőre a magyarországi egyesület tagjaként tartják számon (mint az 1919 után Zürichbe költözött Szabó Sándor ügyvédet is).

1922-től azonban Ferenczi és munkatársi köre új alapokra helyezi a tag-szervezetet. Elejtik a „perifer” tagokat (amilyen pl. Dick Manó, a könyvkereskedő és kiadó, meg Ignotus) s új tagok felvételét a sikeres analízis-kritériumához kötik. Ezzel egy időben megteremtik a „rendkívüli tag” kategóriáját; ide sorolják azokat, akik az elméletnek alapos ismerői és tananalízisnek is alávetették magukat, de akiknek analízisét Ferenczi még nem minősítette befejezettnek. Ekkor robbant ki a viszály Ferenczi és Feldmann Sándor között – a részletekre már nem emlékszem, de a lényeg az volt, hogy Feldmann tökéletesen analizálnak és analitikus aktivistának alkalmasnak tartotta magát, Ferenczi azonban ragaszkodott volna ahhoz, folytasson további tananalízist. Feldmann kénytelen volt kiválni az egyesületből. Ettől kezdve harcot folytatott Freudnak laikusok analitikus tevékenységét illető irányelvei ellen, a Laienanalyse-t megengedhetetlennek nyilvánította és a maga elnöklete alatt létrehozta a Független Orvosanalitikusok Egyesületét. Annyira elvált Ferencziéktől, hogy az Adler-féle un. individuálpszichológia módszereinek alkalmazását is legitimnek hirdette – a freudi módszereké mellett. Az 1924-es lajstrom már csupán 12 rendes és egy rendkívüli tagot számlál – de voltaképpen csak tíz az aktív rendes tagok száma, mert, mint említettem, Kolnai Aurél Bécsben és Szabó Sándor Zürichben élt. Kolnai egyébként 1925 végén kivált az egyesületből (azt hiszem, Párizsba költözött).

Ebben az időben kezdődött meg a pszichoanalitikus tan-analízis (Lehranalyse) rendszeresítése. S ekkor „toborozta” Ferenczi azt a rendkívül tehetséges családi triász, amely fontos szerephez jutott mind a magyaror-

szági, mind a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalomban: Kovács Vilmát, Alice leányát és ennek férjét Bálint Mihályt.

A Freud-Társaság szociográfiájának szempontjából megemlíthető, hogy a magyarországi analitikusok törzsgárdája a zsidó közép- és nagypolgárságból verbuválódott, és reprezentánsai között közelebbi-távolabbi családi kapcsolatok is adódtak. Pl. Lévy Lajos másodunokatestvére volt Szilágyi Géának (és, bár ez nem tartozik a Freud-tematikához, de a szociográfiához igen: Kármán Tódornak is). Hollós István felesége Szilágyi Géza feleségének volt a rokona. Ami a vagyon tekintetében elemet illeti, Róheim Géza családja dúsgazdag volt (pesti villájukban 1918-ig bérlő volt Tisza István, ott gyilkolták meg) és dúsgazdag volt Kovács Frigyes műépítész, kormányfőtanácsos (vagyis „méltóságos úr”), Kovács Vilma férje. (K. Frigyes MÁV-főember testvérének – keresztnevét elfelejtettem – Balogh Vilma volt a felesége, a Kék Madár nevű folyóirat spiritus rectora, 19. századi stílusban „vezetett” irodalmi és művészeti szalon úrnője, aki válása és elszegényedése után is tartott „szalont” mindenkor hotelszállásán – ott találkoztak, többek között, Polányi Cecillel és József Attila Juditjával.⁹) Kovácsék ajándékozták a Freud-Társaságnak a Mészáros u. 12 alatti házat, ahol berendezték a pszichoanalitikai intézetet.

1924 táján ötlötte fel az egyesület zártkörű, eliter akadémiai jellegét. Ezt követően csak mutatóba maradt olyan tag, akit csupán tudományos és irodalmi tevékenysége kvalifikált (Felszeghy, akit nem tartanak nagyra, de ragaszkodnak hozzá, mert „dísz árja” volt a szinte szín-zsidó társaságban, meg Róheim és Szilágyi, valamint a Zürichben élő Szabó ügyvéd, akinek neve mintegy pietásból maradt a listán). A 16-18 létszámú csoport tagjainak többsége most már gyakorló analitikus, részben orvos, részben Laienanalytiker – Ferencziék etekintetben nem diszkrimináltak.

Ugyancsak megemlítenéd, hogy ebben az időben s ebben a rétegben tökéletesen magától értetődik: mindenki anyanyelvi szinten tud németül. Enélkül nem is lehetett volna létezni. Jellemző erre pl. a „Korrespondenzblatt der Internat. Psz. Vereinigung” 1922. évi 8. kötetének 532. lapján olvasható bejelentés, amely szerint Ferenczi a húsvéti ünnepek után pszichoanalitikai privatiszimum rendezését tervezi haladók számára. „Teilnehmerzahl beschränkt. Vortragssprache deutsch. Anmeldungen bei Dr. S. Ferenczi, Budapest VII., Nagydiófa u. 3/II.”

A húszas évek vége felé Ferenczi és barátai úgy látják. Ki kellene lépni a nagy nyilvánosság elé, tájékoztatni kellene az értelmiséget, elsősorban a

⁹ Balogh Vilma első férje Kovács Adolf banktisztviselő, második férje pedig Bánóczy László színházrendező volt. A *Kékmadár*-ban jelent meg többek között József Attila *Lázadó Krisztus* című verse. [a szerk.]

pedagógusokat, de a nagyközönséget is a pszichoanalízisről, népszerűsíteni kellene Freud alapvető felfedezéseit. Halványan emlékszem népszerű előadásokra, amelyeket egy belvárosi magániskolában (Sajó-féle magánlelemi) tartottak – sajnos, csak az maradt meg emlékezetemben, hogy eljárt ide a gyógypedagógiai főiskolán tanuló (s harmadéves korában, fiatalon elhunyt) édesanyjával együtt Hevesy Iván felesége, meg Rényi Artúrné is. Azt hiszem, időrendben ez után rendeztek több előadásból álló bevezető-sorozatot a Mária Terézia téri pedagógiai szemináriumban. A tanterem zsúfolásig megtelt, az érdeklődők egy része kívül rekedt, mire az előadássorozatot másodszor is meghirdették, de most már a Zeneakadémia kistermébe. Az érdeklődés azonban egyre növekedett, úgyhogy az utolsó (vagy a két utolsó) előadás színhelyét áttették a nagyterembe. Úgy emlékszem, hogy valamennyi előadást maga Ferenczi tartotta. Az idő. 1928 első fele lehetett.

Ezeknek az előadásoknak a hallgatóságából kiszűrtek egy „elitet” és ennek részére szemináriumszerű összejöveteleket szerveztek a szemináriumvezetésre kizemelt analitikusok magánlakásán, azt hiszem, az 1929/30 tanulmányi évben. A résztvevők száma tucatnyi lehetett. Én a Bálint Mihálynál és a Hollós Istvánnál volt ülésekre emlékszem. A tárgy Freud és Ferenczi műveinek tanulmányozása, elemzése és referálása volt. A „tanulók” a „leckeóra” után személyes rokonszenv alakította kis csoportokra oszolva rendszerint együtt maradtak, többnyire kávéházban, néhányszor azonban a különösen vendégszerető (és igen nagy lakással rendelkező) Hirsch Margit otthonában is.

Hirsch Margit özvegy volt, bankigazgató férje hirtelen meghalt és az asszony magára maradt egy tíz év körüli kislánnyal. Azzal a szándékkal kezdte látogatni a szemináriumokat, hogy analitikusnak képeztesse ki magát – pszichoterápiás tevékenységgel akarta elárvult önmagát pszichoterápiázni. A szándékot azonban feladta, mert a freudi út abszurdmód hosszadalmasnak és fáradságosnak ígérkezett s valami olyat keresett, ami gyorsabban viszi célhoz. Meg is találta Adler individuálszociológiájában, oda pártolt át és hamarosan a budapesti adlerista korifeusa lett.

Bálint vagy Hollós szemináriumán ismerkedtem meg Pátzayné Liebermann Lucie-val, Amár Renée-vel, Vértés Györggyel és Vértésné Neuwirth Annával. „Együttmaradó” csoport voltunk, ezért emlékszem rájuk viszonylag jól.

A Pátzaytól akkor már elvált, de nevét még viselő Liebermann Lucie-t illető visszaemlékezéseim nincsenek összhangban a Magyar Életrajzi Lexikonban lévő adatokkal. Foglalkozását akkor nem úgy adta meg, hogy „gyógypedagógus” vagy „gyógypedagógiai tanár” – gyógytorna-tanárként szerepelt és bár sokat beszélgettünk és sokat mesélt magáról, szó sem esett arról, hogy a főiskolát elvégezte és pláne Szondi Lipótnál dolgozott volna.

Teljesen híján volt még a megalapozott tudományos felkészültségnek; szakismereteit csak ezután szerezhetette.¹⁰

Barátnője volt Amár Renée, a Schwartzter-szanatórium orvosa. Amár dr. Lehranalyse-ba kezdett és később azt hallottam róla, hogy analizise „kiskilott”, egy kritikus ponton abba is hagyta, feladta szanatóriumi állását is, valami „társadalmilag lehetetlen” szerelmi ügybe bonyolódott, majd öngyilkos lett. Lehet, hogy ez kiszínezett pletyka, de ha az, akkor is jellemző az akkori légkörre.

Akik később ismerték Vértés Györgyöt¹¹, alig fogják elképzelni tudni, hogy a pszichoanalitikai szemináriumokon kedves, szelíd és szerény fiatalember hatását keltette. Úgy emlékszem, azt mesélte, hogy Bécsbe járt műszaki egyetemre, vegyészmérnöknek készült (vagy talán meg is szerezte a képesítést), de – ez félig viccnek hangzott – nem vállalhatta a pályát, mert nem tudta elviselni a vegyszer-palackok üvegdugójának ki- és becsavarását kísérő csikorgó hangot.

Neuwirth Anna ekkor még Vértés menyasszonya volt. Később ő nyitotta meg az első pesti Montessori-óvodát.

A Freud-Társaság tagjai rendszeresen találkoztak egyesületi üléseken, egy ideig intézményesítetten feleségestől, ill. férjestől, és szüleim egyszer – igen kiskoromban – engem is magukkal vittek Hollós István munkahelyén, a Lipótmezőn megrendezett ülésre. A tudományos ülésen persze nem voltam jelen, valami ápolószemélyzet gondoskodott szórakoztatásomról az intézmény szép parkjában. Ugyancsak kiskoromban ismerkedtem meg Hermann Imrével, aki – feltehetően gyermekanalitikai tapasztalatgyűjtés céljából is – szívesen beszélgetett velem. A húszas évek elején több vasárnapon találkoztam vele (és Cziner Alice-szal, akkor még menyasszonyával) véletlenül a nekem kedves Petőfi-házban. Hermann dr. akkor azt tervezte, hogy pszichoanalitikus tanulmányt ír Petőfiről, de aztán letett erről,¹² mert belátta, hogy alkotó művészek analizise csak a triviálist, a minden filiszterrel közöst ragadhatja meg és csődöt mond a páratlan egyéniség, a zseni Einmaligkeit-ja (egyszeri volta) előtt. – Azt hiszem, nem köztudomású, hogy Hermann Alice a reklámpszichológia legelső pionírja volt Magyarországon.

Később, a szemináriumok idején, sokat beszélgettem Bálint Mihállyal arról a vesszőparipámról, hogy a pszichoanalízis tudományos jellege megkívánná a terminológia és a következtetésmód olyan szimbolikus jelölését, amilyent Frege, Peano, meg Russell intézményesített a logikában. Ennek az

¹⁰ P. Liebermann Lucyról lásd jelen számunkban Lenkei Júlia cikkét. [a szerk.]

¹¹ Vértés György (1902-1976) író, irodalomtörténész, az illegális kommunista párt tagja. 1952-től haláláig az Országgyűlési Könyvtár főigazgatója. *A József Attila és az illegális kommunista párt* című könyv szerzője. [a szerk.]

elgondolásnak – mely egyébként nem ébresztett különösebb helyeslést Bálintban – mintegy előkészítését szolgálta volna egy rövid írásom, mely „De psychoanalytische sive Freudismo theses doudeviginiti” címmel jelent meg a Schola et Vita nevű milánói folyóiratban 1932-ben. Ezzel függött össze egyetlen hosszabb beszélgetésem Ferenczivel (akivel korábban csak röviden váltottam szót). Elolvasta a kis tanulmányt és ajánlotta, hogy mint a Budapesti Psychoanalitikai Intézetben készült munkát publikáljam. Így is jelent meg. – A „szimbolikus notáció” ötletével csak egy analitikusnál volt sikerem, Philip Sarasin-nál, a svájci pszichoanalitikai egyesület elnökénél, akivel 1931-ben, bázeli egyetemi tanulmányaim idején, ismerkedtem meg. Ő azt mondta, hogy maga is régóta gondol ilyesmire. De azután egyikünk sem vágta fejszéjét ebbe az óriásfába. – A Schola et Vitában vázolt gondolatmenetet, kevésbé sematikus formában, megírtam németül is. „Grundsatzliches zur Psychoanalyse” címmel közölte Storfer a „Die psychoanalytische Bewegung”-ban 1932-ben. Naiv írás. Vaskos kötetre való gondolat van kifejtetlenül összezsúfolva valamivel több mint hat oldalon, félreértésből eredő szerkesztői simításokkal és sajtóhibákkal, amik akkoriban igen mérgesítettek. A pszichoanalízis tárgyának egyéb tudományosnak mondható írásom nem jelent meg.

Szilágyi Géza a freudi mű kitűnő ismerője lett, a professzor minden írását rögtön megjelenése után megvásárolta, az Internationale Zeitschrift és az Imago előfizetője volt, de abszurd mese az, hogy rendes analízisen esett át és maga is jogosult volt analízálásra. 1910 körül voltak szórványos protoanalitikus szeánszai barátjával, Ferenczivel, és a húszas években egy ideig – egy-két évig – rendszeresen járt Décsi Imréhez. Décsi azonban nem volt „ortodox” freudista, az egyesületet is elkerülte, a Freud által eltaszított Stekelnek volt nem-dogmatikus híve. Sz. G. már a budapesti „Ortsgruppe” alakulása előtt is publikált népszerűsítő jellegű cikkeket a pszichoanalízisről és a pszichoanalízis védelmében. Azt hiszem, hogy abban az esszé-kötetében, amely „Könyvek és emberek” címen jelent meg 1912-ben a Gömöri Jenő szerkesztette Modern Könyvtár sorozatban, szintén van Freud-cikk, mely már korábban folyóiratban is megjelent. Az első világháború alatt Tisza István újságában (Az újság) tett közzé két részes bírálatot, megsemmisítő kritikát Apáthy István professzornak, Tisza barátjának,

¹² A feljegyzéseket átnéztem és a 14. lapon Hermann Imréről írottakat félreérthetőnek látom. Hermann dr. nem adta fel a Petőfi-jelenség pszichoanalitikus megközelítését (bár nem tudom, hogy erről szóló eredményeit publikálta-e), csak nagy, átfogó pszichoanalitikus Petőfi-monográfia megírásáról mondott le. [E szöveg Denis Silagi hozzáfűzése, a gépirat utolsó lapjáról. Hermann Imrének tudomásunk szerint nincs önálló publikációja Patőfiről. (a szerk.)]

Freud-ellenes tanulmányáról. Szilágyi Géznak az a két írása, amely szorosan vett pszichoanalitikai tanulmány, Ferenczi tiszteletére készült. Az egyik – „Der junge Spiritist” – az Internationale Zeitschrift für Psa. Ferenczi ötvenedik születésnapjára, 1923-ban, kiadott különszámban olvasható, a másik – „Vajda János pokla” – a hatvanadik születésnapra Festschriftnek szánt, de hirtelen halála miatt évkönyvvé lett kötetben.

Décsi Imre a gyógyító gyakorlat embere volt, a tudományos teóriákat alaposan tanulmányozta, de praxisában lazán kezelte az elméleti elveket. Az említett Gömöri Jenő-féle sorozatban – azt hiszem, 1918 előtt – megjelent egy pszichológiai felvilágosítást szolgáló könyve („A nagyságos aszszony idegei”) s ebben, úgy rémlik, még nem adta tanuságát a pszichoanalízis melletti elkötelezettségének. De azok a hetenként közölt és a lap igényes közönségének körében igen népszerű Világ-beli (szerintem túl hosszú, túl szószaporító, bár szuggesztív) cikkei, amelyek 1919 után jelentek meg (A Világ betiltása után az utód Magyar Hírlapban is), teljességgel pszichoanalitikus szellemben íródtak. Én azonban nem pszichoanalitikai, hanem amatőrfényképész vonalon voltam csak kapcsolatban Décsivel, néhányszor találkoztam a tőle kezelési idő után távozó Füst Milánnal (kit jól ismertem – gyakori vendégünk volt feleségével). Nem ismerem alaposabban a Füst-biográfiákat és nem tudom, ismert tény-e, hogy analízisben volt. Naplójában említi Szilágyi Gézát illető ambivalenciáját, Hassliebe-jét, de nem emlékszem szól-e Décsiről is.

Valószínűleg sehol sincs dokumentáris nyoma, de, amint a bécsinek, a budapesti csoportnak is állandó „tyúkszeme” volt a nem zsidók hiánya. Felszeghy Bélát nagyon portálta a társaság keresztény magyar fügefalevélváltát igen becsülték. Maga Felszeghy abban az időben lelkesült a pszichoanalízisért, amikor – 1919 előtt – úgy tűnhetett, hogy a Huszadik század világáé a magyar jövő. 1919 után azonban egyre rosszabbul érezte magát a közigazgatási bírói méltóságra emelkedett magyar úr a destruktív elemek között és 1927-ben kilépett az egyesületből. A két világháború közti Magyarországon félhivatalosan olyan ellenérzésekkel viseltettek a pszichoanalízis iránt, mint, mondjuk, a szabadkőművesség irányában, és a nem zsidó orvosokat semmi sem ösztönözte a freudizmussal való foglalkozásra. Fehér holló volt Almásy Endre dr. (azt hiszem, az angyalföldi elmegyógyintézetnek volt orvosa), akinek, mint utóbb hallottam, döntő része volt abban, hogy az egyesület, enyhén árjásítva, átvészelhette a háborús éveket – egészen a német megszállásig.

Az előbbieket tessék hevenyészett feljegyzésnek, impurumnak tekinteni, amelyből mint forrásból lehet ugyan meríteni, de a szöveg ebben a formájában nem publikálható – már csak azért sem, mert akad benne olyan megállapítás, amely bizonytalan visszaemlékezésen alapul, bár a

korabeli kiadványok, folyóiratok útján ellenőrizhető lenne. Ezt az ellenőrzést sok esetben nem tudtam elvégezni, márpedig a szöveg a lehetséges, de el nem végzett ellenőrzések nélkül nem tekinthető véglegesnek.

Az előadottak ismeretéhez úgy jutottam, hogy apám, Szilágyi Géza, ott-honában messzemenő „glasznosztj” uralkodott és az, hogy úgy mondjam, freudi kisugárzástól telített légkörben egyfelől automatikusan „rám ragadt” igen sok információ, másfelől később, amikor – más érdeklődési területeim mellett – tudatosan fordultam a pszichológia és a pszichoanalízis felé, érdeklődésemet könnyen kielégítettem. 1931 ősztől 1934 tavaszáig Lehranalyse-ben voltam Révész Lászlónál, ezt követően azonban politikai aktivitásom annyira igénybe vett, hogy az analitikusokkal való kontaktusom ritka társasági találkozásokra korlátozódott (különösen Eisler doktorral, s szórványosan Hermann doktorral is, kivel még 1951-ben volt rövid levélváltásom).

1988. január, München

Dr. Denis Silagi

E számunk szerzői

Annette Simon, pszichológus, kiképző pszichoanalitikus (A.P.B. / DGPT),
Kavalierstr. 17 A, 13187 Berlin, e-mail: faktor.simon@t-online.de

Borgos Anna, pszichológus, MTA Pszichológiai Kutatóintézet, 1132 Budapest,
Victor Hugo u. 18-22., e-mail: borgos@mtapi.hu

Ernst Falzeder, pszichoterapeuta, pszichoanalízis-történész, Innsbrucki
Egyetem, Alberto Susat-Strasse 4, A-5026 Salzburg, Austria,
e-mail: falzeder@gmail.com

Franco Borgogno, pszichoanalitikus, egyetemi tanár, Torinói Egyetem,
Psicologia Clinica, Via Po 14, Torino 10123, Italy,
e-mail: borgogno@psych.unito.it

Tom Keve, fizikus, pszichoanalízis-történész., Imago International, London.
e-mail: t_keve@hotmail.com

Lenkei Júlia, irodalomtörténész, szerkesztő, e-mail: lenkeijuli@gmail.com

EGY ANALITIKUS A MOZDULATMŰVÉSZEK KÖZÖTT **P. Liebermann Lucy pályaképe**

Lenkei Júlia

Mészáros Judit magyar analitikusok emigrációjáról szóló könyvét¹ olvasva az amerikai affidavitre váró magyar szakemberek névsorában bukkantam egy névre, amelynek karakteres formája visszhangzott valahonnan, egészen más kontextusból. Liebermann Lucy neve nekem mozdulatművészeti kutatásaimból volt ismerős.

Ír róla az *Életrajzi lexikon*, életútját ismerteti Borgos Anna Nyugat-feleiségekről szóló könyvének² magyar analitikusnőket bemutató fejezete. Emlékezetének fő ébrentartója természetesen Popper Péter, aki gyakran ejti szerét, hogy megemlékezzen egykori mesteréről-főnökéről.³ Vannak szórványos utalások a képzőművészeti életet érintő kapcsolatairól is, és pedig nem kizárólag szobrász férje révén, hanem saját joga is; kapcsolódott az Európai Iskola baráti köréhez (feltehetőleg Gegesi Kiss Pál orvos, a művészcsoport egyik alapító tagja révén), ahol előadást is tartott.⁴ Liebermann Lucy mozdulatművészettel kapcsolatos tevékenysége ékes illusztrációja annak, hogy amit Magyarországon mozdulatművészetnek neveztek, az nem kizárólag, de még csak (legalábbis egyes művelőinél) nem is elsősorban a táncra irányuló tevékenység volt, a fogalom sokkal szélesebb területet ölelt fel a tornatanítástól egészen az életreform-utópiáig, és sokkal jobban benne volt a (polgári-értelmiségi) köztudatban, mint ma gondolnánk. A húszas–negyvenes években bizonyos értelemben éppen úgy divatcikk volt, mint az analízis, de a sznobérián túl éppen úgy volt értelmes

¹ Mészáros Judit: „Az Önök bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

² Borgos Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Noran, Budapest, 2007.

³ Popper Péter sok helyen emlegeti, kifejezett Liebermann-portróját lásd, a több kiadásban is megjelent, *Holdidő* című könyvének „Boszorkányok” című fejezetét.

⁴ <http://mek.oszk.hu/01400/01475/01475.pdf>

alapja, létjogosultsága, mint amannak. Annyira, hogy még akár össze is fonódhattak, mint majd erre mutatunk példát. Liebermann Lucy persze elsősorban eredeti foglalkozása jegyében, mozgásterapeutaként működött a mozdulatművészek köreiben, de nyilván ezt a tevékenységét is befolyásolta időközben szerzett analitikusi képesítése.

A Mozdulatkultúra Egyesületben

1928. május 7-én gróf Zichy Géza Lipót elnökletével megtartotta alakuló közgyűlést a Mozdulatkultúra Egyesület. Létrehozására alapvetően azért volt szükség, mert a Testnevelési Főiskola 1925-ös megalapításával a belügyminiszter mindennemű tornatanítást és tornatanárképzést a TF hatáskörébe utalt. A század elején indult mozdulatművészeti mozgalom teljesen más elvi alapokon képzelte el a testképzést és a mozgástanítást, külföldön tanult fő képviselői teoretikusan is megfogalmazták eszméiket, a szaporodó mozdulatművészeti iskolák pedig hitelesen igazolták vissza törekvéseiket. A testnevelő tanárokat inkompetensnek érezték működésük megítélésére, ezért összefogva egyesületet alapítottak, hogy hatékonyabban küzd-hessenek függetlenségükért. Céljaikat jeles értelmiségiék tették a magukévá, a 37 alapító tag között hivatalnok, zeneszerző, művészettörténész, jogász, orvos egyaránt volt található. És harmincegyediként Pátzay Pálné, két évvel korábban végzett gyógypedagógus, akkoriban valószínűleg Szondi Lipót munkatársa, egyébként, Popper Pétertől tudjuk, diplomás zeneszerző, azonkívül Szentpál Olga mozgásművészeti növendéke. Későbbi pályáján, melynek során többek között a beszéd- és mozgászavarok okait vizsgálta és összekapcsolta az orvosi és a pszichológusi-analitikusi kezelést, jól ötvözhetette az előbbi tudomány- és műveltségterületek eredményeit. A húszas–harmincas években éppen ezek az átfogó elképzelések, áthajlások és összefonódások jellemezték a mozdulatművészek törekvéseit kollektíve és személyes jelenlétüket a „társaságban” egyenként. Nem lehet véletlen, hogy Pátzayné Liebermann Lucynek két recenziója is megjelent a *Korunkban*, az egyik egy kifejezett szakmai témáról, dr. Crokshank angol antropológus *The Mongol in Our Midst* című könyvéről „Testtalk és leszármazás” címmel 1927-ben, a másik A. W. Hutchinson *Az asszony, aki pénzt keres* című regényéről 1928-ban. Utóbbiban nem annyira irodalmi, mint inkább szociálpszichológiai szempontból ítéli meg a recenzeált kötetet. Ha valaki zene, irodalom, képzőművészet, orvostudomány, tánc, pedagógia, pszichoanalízis, esetleg még szociológia iránt is érdeklődött, előbb-utóbb kikötött

valahol a mozdulatművészet környékén. Ezt a hangulatot jellemzi londoni élményével kapcsolatban unokatestvérének írt levelében Szerb Antal: „A társaság szellemi tartalma a pszichoanalízisnek, egy orosz mániásnak és a Dalercze-nak az a sajátos keveréke, ami odahaza Sönzáké, Páczainé vagy Strikter Évi atmoszféráját olyan vonzóvá teszi.”⁵ Az idézett mondat a könyvben nem kapott jegyzetet. A szöveget a megjelölt forrás alapján betűhíven közöltem, ahogy betűhíven hivatkozta a szakirodalom is,⁶ de sürgősen meg kell jegyezmem, hogy bár nem láttam a kézzel írt eredeti levelet, bizonyos vagyok benne, hogy a Dalercze betűsor hibás kiolvasás eredménye: feltétlenül Émile Jaques-Dalcroze-ról van szó, a mozdulatművészetnek nevezett tánc- és pedagógiai irányzat egyik ősről, forrásáról és alapítójáról, a zeneoktatáshoz a mozgást, a testérzékelést a ritmusélményen keresztül segítségül hívó pedagógus-teoretikusról, akinek helleraui, majd laxenburgi intézetébe magyar mozdulatművészek tucatjai látogattak, s akinek neve a két világháború között a tornatanítás egyik ágát jelentő köznévvé vált.⁷ Strikter Éva, valószínűleg hibásan már az eredetiben, nem más, mint Stricker Éva, Polányi Laura leánya, Szentpál Olga tanítványa, avantgárd színpadi estek résztvevője és díszlettervezője, Eva Zeisel néven 102 évesen is aktív keramikus művész. (Sönzákékat én sem tudom megmagyarázni.) Mindezek alapján valószínű, hogy a Szerb Antal naplójában hét évvel korábban emlegetett Lucy, akivel szép beszélgetéseket folytatott, ugyancsak Liebermann – talán már ott ébredezett benne a leendő analitikus.⁸

Az egyesületi és egyéb dokumentumokból mintegy a valóságot falra vagy földre vetítő árnyékként rajzolódik ki Liebermann mozdulatművészettel kapcsolatos tevékenysége. Csak másodlagos nyomaink vannak, de azok hitelesek és bizonyító erejűek. Primér dokumentum, talán egyetlen hivatalos értekezleten tett hozzászólásának rögzítését kivéve, nem áll rendelkezésre. De fel tudjuk térképezni, mikor hol volt jelen, milyen hatást gyakorolt, adott esetben a dokumentumokból való hiányása is sokatmondó lehet.

⁵ Szerb Antal *válogatott levelei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Nagy Csaba. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001, 47.

⁶ <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1249>

⁷ Nem tudok ellenállni, hogy ennek illusztrációjául ne idézzem Vanek úr mondatát *A 14 karátos autóból*. A mai olvasó már nem is érti, mi volt ebben a vicces: „... én értek ehhez valamit, mert az unokatestvéremnek testmozgásiskolája volt, és növendékeivel együtt Dalcroze nevű mozdulatokat végzett a szabadban, amíg egy tisztiorvos közbelépése véget nem vetett ennek az állapotnak...”.

⁸ Szerb Antal: *Naplójegyzetek*. Sajtó alá rendezte és a jegyzetek írta, Tompa Mária. Magvető, Budapest, 2001, 109–110.

Az egyesület, amely tárgyánál és vezető egyéniségeinél fogva, ha nem is kifejezetten a feminizmus, de mindenesetre a szabadságharcát vívó asszonyi önállóság terepe lehetett, jól megfeleltethető Liebermann személyiségének, akit Bernáth Aurél így jellemez: „Lucy lányos alkatú, éles eszű asszony, később pszichológus, amilyen törekeny, oly szívósan féltékeny volt önállóságára”.⁹ Már első alkalommal az „ellenőrök” közé választották az egyesületben. Mert mint minden rendes egyesületnek, ennek is volt választmánya (sőt első és második választmánya) és tisztikara. A megválasztott tagok és tisztségviselők névsora agilitásukon kívül minden bizonynyal tekintélyüket is tükrözi. A következő évek folyamán három olyan választmányi ülésről tudunk,¹⁰ konkrétan az 1930. december 15-i, az 1931. április 8-i, valamint az 1931. május 15-i választmányi ülések, ahol jelen van Pátzay Pálné. Az 1934-es közgyűlésen már az alelnökök egyikévé választják, az ezt követő választmányi ülés pedig a gazdasági, művészi, propaganda-, sajtó- és társadalmi bizottság mellett felállítandó pedagógiai bizottság elnökévé jelöli.

A két utóbbi adat a *Mozdulat-Kultúra* című folyóiratból származik. Az egyesület három éven keresztül saját lapot tudott fenntartani, amely az alapító eszmének megfelelően az iskolai és egyesületi hírektől a legelvontabb elméleti cikkekig, mozdulatművészeti estek kritikáitól külföldi művészek és szakemberek írásaiig sok mindent közölt, a laikus mozgástanítástól a néptáncon át a balettig a mozgás minden területét felölelve. Gyakran közöltek orvosi cikkeket is, és néhány alkalommal a pszichoanalízis is teret kapott. Így jelent meg az 1934/2. számban dr. Szinetár Ernő „A mozdulatművészet analitikus jelentősége”, az 1934/5. számban Forray Zoltán „A lámpaláz analízise” című cikke, valamint az 1935/1. számban ugyancsak Forray Zoltántól „A siker analízise” című „vázlat”.

Legközelebb egy 1937-es dokumentumban találkozunk Liebermann Lucy nevével. A március 17-i közgyűlésnek a *Mozdulatkultúra Egyesület Hivatalos Közleményei* mellékleteként kinyomtatott jegyzőkönyve rögzíti, hogy titkos szavazásos tisztújításon ismét az alelnökök közé választották Pátzay Pálnét.

⁹ Bernáth Aurél: *A Múzsza udvarában*. Szépirodalmi, Budapest, 1967, 37.

¹⁰ A Mozdulatkultúra Egyesület jegyzőkönyvei az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Táncarchívumában, elsősorban Kállai Lili hagyatékában található. Részben közölve: Fuchs Lívia: Egy elfelejtett egyesület dokumentumaiból. *Táncművészeti Dokumentumok*, 1990; illetve in: *Mozdulatművészet. Dokumentumok egy letűnt mozgalom életéből*. Magvető–T-Twins, Budapest, 1993.

Az 1939. december 11-én megtartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve szerint az „alelnökök” funkció „betöltetlen”, az 1943. február 25-i közgyűlés alkalmából viszont, amikor a mozdulatművészeti iskolák közös művészképzőjének létrehozásáról tárgyalnak, ismét az első választmány tagja Pátzayné Liebermann Lucy. A ’44-es, ’45-ös és egyetlen későbbi egyesületi dokumentumban aztán már nem szerepel a jelenlévők, sőt a magukat kimentők között sem. Viszont a ’45. őszi választmányi tisztújító közgyűlés távollétében ismét az első választmány tagjává választja, ’48-ban pedig, amikor Pálffy György a belső és külső harcok, a mozdulatművészet elháríthatatlanul közeledő ellehetetlenülése miatt lemond főtitkári tisztéről, azok között sorolja fel, akiknek köszönetet mond a közös munkáért. Az egyesületi dokumentumokban többet nem szerepel Liebermann Lucy neve. Nem így a tanárképzéssel kapcsolatban.

A mozdulatművészeti tanárképzésben

Azok a mozdulatművészeti iskolák, amelyeknek tanárképzési joguk volt, nagyon nívós, széles alapokra helyezett oktatási tevékenységet folytattak. Anatómiától pszichológiáig, rajztól és művészettörténettől zeneelméletig és mozdulatkísérésig számtalan tárgyat bevontak a képzésbe. A Mozdulat-kultúra Egyesület tagjai közül többen oktattak ezekben az iskolákban. Egyik interjúalanyom, aki Nagy Etellel, Vas István feleségével egy időben Ritter Mária növendéke volt, elmesélte, hogy Káldorné mellett, aki egyebek között testtechnikát, ritmikát és rajtot tanított, anatómiára Kovács György, zeneelméletre Jemnitz Sándor, pszichológiára „a Lucy, a Pátzayné” tanította őket. Egy 1942-es Dienes-bizonyítvány fotóján is ott látom Pátzayné Liebermann L. nevét az aláírók között. Ennek azért van jelentősége, mert, legalábbis a szaktárgyakat és főleg a szorosan vett tánc tárgyakat illetően az egyes iskolák komolyan rivalizáltak egymással, követőik egyértelműen besorolódtak egyik vagy másik irányzathoz. Azzal, hogy egy Szentpál-tanítvány Káldorné Ritter Mária vagy Dienes Valéria iskolájában tanított, demonstratívan hangsúlyozta a közös hátteret, az azonos célt és szándékokat.

Amikor 1940 tavaszán a mozdulatművészeti iskolák közös tanárképzőjének terveit készítik el az egyesületben, a dokumentum dr. Pátzay Pálnét, „a gyermekklinika nevelési tanácsadójának vezetőjét”, két éven át heti két órában az anatómia, fiziológia és elsősegély oktatójával s egyben a felügyelőbizottság tagjával jelöli, utóbbi minőségében hangsúlyozva, hogy ő „Pálffy György volt helyettese az állami tanfolyamon”. Az „állami tan-

folym” a táncmesterképzőhöz csatolt mozdulatművészettanár-képző volt, aminek felállítását a TF megalakulása után harcolták ki maguknak a mozdulatművészek. Ezt voltak kötelesek a leendő mozdulatművész-tanárok saját iskolájuk tanárképzőjének elvégzése után abszolválni. 1940-re annyira megcsappant az egyes iskolák tanerő-előkészítő aktivitása, hogy az egyesület a tanárképzési alapozást is össze szándékozott vonni, ebben adott szerepet Liebermann-nak, aki ezek szerint már korábban, a táncmesterképző mellett működő mozdulatművészeti tanárképzőben is felelősségteljes munkát végzett.

A közös mozdulatművészeti tanárképzés egy rövid időre a háború után valósulhatott meg, amikor Erdei Ferenc 1945 szeptemberében rendeletileg megalapította a hároméves Mozdulatművészeti Tanítóképző Tanfolyamot. Ennek igazgatója 1948-as lemondásáig Pálffy György, az egyesület főtitkára, majd a tanfolyam 1949-es megszüntetéséig Hirschberg Erzsébet mozdulatművész volt.¹¹ Az 1946/47-es tanév május 28–29-én tartott záróvizsgájának jegyzőkönyve rögzíti, hogy a minisztérium és a szakszervezet képviselőin, valamint a tanfolyam szakelődőin kívül a vizsgán részt vesznek „P. Liebermann Lucy, dr. Gaul Gézáné, Jármái Edit, Rózsa Magda előadók”.

A tanfolyam későbbi munkájáról és vizsgáiról nincs olyan dokumentum, amely megnevezné Liebermann Lucyt, aki ezek szerint tanított a Mozdulatművészeti Tanítóképzőn. A magyarországi mozdulatművészet történetének azonban a közeledő teljes felszámolódás mellett van még egy olyan leágazása, ahol ismét felbukkan a neve.

A Testnevelési Főiskolán

A háború után volt egy rövid időszak, amikor a speciális női testnevelés századeleji eszméjét jó eséllyel próbálták a mozdulatművészek főiskolai szintre emelni. 1947-ben, Szentpál Olga neves tanítványa, Kemény Zsuzsa férjének, Ortutay Gyulának a kultuszministersége idején a testnevelő tanárral egyenrangú képesítést ígérő táncnevelési szak nyílt a Testnevelési Főiskolán. A szak létrehozását a testnevelőkkel és más mozgásművészeti csoportokkal vívott csúnya harcok kísérték, ezt a történetet máshol elmeséltem.¹² A politikai égbolt befelhősödésével az egymás közötti ellentétek

¹¹ A háború utáni mozdulatművészeti tanárképzés történetéről lásd: <http://www.szochalo.hu/hireink/article/101991/1247/page/7>

¹² http://www.kritikaonline.hu/kritika_07november_lenkeijulia.html

től is meggyengített mozdulatművészek nem tudtak csatát nyerni, az ötlet hamvába halt, az 1947-ben táncszakra fölvelt hallgatók 1951-ben testnevelő tanárként végeztek. Ám az első egy-két tanévben, ha zűrösen és nyögvenyelősen is, de beindulni látszott a táncszak. És itt ismét előkerül Liebermann Lucy neve.

Ebben a szövegben ügyeltem arra, hogy hősnőm nevét pontosan úgy tüntessem fel, ahogy a hivatkozott szövegben találtam, akkor is, ha tz helyett cz-vel írták. Az *Életrajzi lexikon* megjegyzi, hogy Liebermann Lucy Pátzay Pál felesége volt. Azt már Popper Pétertől tudjuk, hogy Pátzay három közül a második férje volt Liebermann-nak. Azt az anekdotává stilizálódott történetet is elmeséli, amikor egy 1943-as bombatámadás során eldöntötte: elhagyja őt. Az említett affidavit-lista mutatja, hogy valahol menet közben felmerült az esetleges emigrálás terve is. Viszont az interneten találtam *Egy városalapító* című dokumentumot, amelyik emléket állít az Ajka település várossá nyilvánításában legfőbb szerepet játszó férfiúnak. Vitéz Petneházy Antal mérnök-alezredesről van szó, a Magyar Bauxitbánya Rt. alkalmazottjáról, majd vezérigazgatójáról, a timföldgyár és alumíniumkohó, majd az Ajkai Erőmű építésének miniszteri biztosáról, aki elhatározta: „Várost csinálók ebből a porfészekből.” A portré a következő adalékkal zárul: „Tovább árnyalja a róla alkotott képet, hogy a holocaust elől álnéven Ajkára menekített és személyes védelmet biztosított egy titokzatos zsidó származású hölgynek, aki a kaszinót vezette, bekapcsolódott a község szociális és kulturális életébe. Tilhof Ede helytörténeti kutatásai során kiderült, hogy Liebermann Lucy klinikai pszichológus, Pátzay Pál felesége volt a védelmezett személy.”¹³

Ennyi a sztori, Popper Péter viszont felidézi Liebermann harmadik férje, a bányamérnök Anti bácsi alakját. A mentőakció tehát házassággal végződött. Jól nevelt boszorkányként Liebermann ügyelt arra, hogy monogramját ne kelljen megváltoztatnia.

Hogy a válás és az újraraházasodás pontosan mikor zajlott, nem tudjuk. Elvált asszonyok nyugodtan viselhetik továbbra is a férjük nevét. Azt sem tudom, hogy Pátzay Pál következő feleségének mi volt a foglalkozása. Ha esetleg gyógytornász volt, még mulatságosabb a történet, de azért ez nem nagyon valószínű. A Testnevelési Főiskola táncszakkal kapcsolatos dokumentumaiban ugyanis többször előfordul Liebermann Lucy neve, éspedig a következőképpen.

¹³ <http://www.ajkanet.hu/~hartinger/ajkatortenet.html>

Az 1948. november 10-én tartott kari ülés jegyzőkönyve a jelenlevők között megnevezi Petneházyne Liebermann Lucit. Ezt először elírásnak vagy Liebermann TF-től való viszonylagos távolsága következményének tartottam, a fenti adalékok azonban igazolják: ez volt a helyes névírás (a Lucitól eltekintve). De az 1948. december 22-i jegyzőkönyv már ismét Páczaínét ír. Ami persze lehet a megszokás következménye. A tanulmányi szakok bizottságának 1949. január 8-án összeült konferenciájának jegyzőkönyvében, ahol mellesleg a jelenlevők között Liebermann nincs is felsorolva, a következőt olvassuk: „Szentpál Olga: a táncszak megbeszélésére vonatkozóan külön értekezlet összehívását kéri. A tánc nagy munkát igénylő szak. Komoly, mélyreható tanulmányozás kell hozzá. Kevés, hogy két éven át foglalkozzanak vele csak a hallgatók. Például idegen néptáncokban csak fél éven keresztül részesülnek a Főiskola hallgatói, ez szinte semmi. A tánc a testnevelésnek kiegészítő része, ilyen kevés óra mellett ennek helyes tanítását megoldani nem tudjuk. Külön értekezlet összehívását kérte ismételten, amelyre a Táncszövetség egy-két kiküldöttjét és dr. Ortutay Gyulánét is meghívna. Páczaíné: a gyógytorna részéről is külön értekezlet összehívását kérte, mert a leszűkített keretek között lehetetlen a megfelelő anyagot nyújtani. [...]”

Egy biztos. Pátzayné/Petneházyne a tanfolyami szintű után a főiskolai szintű mozdulatművészeti tanárképzés előkészítésében is részt vett.

Úgy tűnik, a TF-kudarccal (ami legkevésbé az ő kudarca volt) a társadalomjobbító elképzeléseket félretéve Liebermann visszavonult szakmája keretei közé, ahol maradandót alkotott. Ha konkrétan azt, amit a klinikán munkatársaival felépített, az őt követő reformok felszámolták is, ahogy Popper Péter beszámol róla, test és lélek egységként való fejlesztésének és gyógyításának eszméjét, ami mozdulatművészeknek, gyógypedagógusoknak, orvosoknak és analitikusoknak közös célja volt, ma már nemigen lehet kiirtani a közgondolkodásból.

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Anna Borgos, Ferenc Erős (chairman of the editorial board), György Péter Hárs, György Hidas, Anna Kovács (technical editor), Kata Lénárd, Judit Mészáros, Júlia Vajda, Anna Valachi.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2009/1)

MAJOR ARTICLES

ANNETTE SIMON, East German roads to psychoanalysis – between idealisation and defense. The author accounts of her personal experiences about her psychoanalytic training in the former GDR in an eclectic and clandestine manner, and reports how she put it into practice now in the new Germany. Following Hannah Arendt's works, she discusses the then common practice of betrayal, and concludes that while it is possible to forgive individuals who behaved treacherously under the communist regime, it is necessary to pay attention to shame and blame.

ANNA BORGOS, Mechanisms of defense. Encounters of psychoanalysis and ideology in the light of Lilly Hajdu's life course. Psychoanalysis and politics have crossed each other many times and ways since the beginning of the 20th century. The life story of Lilly Hajdu bears a tragic imprint of these crossroads, and it demonstrates excellently how history and ideology permeate scientific endeavours, determining a personal and professional life course. Reconstructing the analyst's biography, the essay points out these encounters and influences in her personal life history, and also in the wider history of Hungarian psychoanalysis from the 1910s to the 1950s.

WORKSHOP

ERNST FALZEDER, Sándor Ferenczi between orthodoxy and heterodoxy. During the past decades, the image of Ferenczi has undergone significant changes. Formerly often stigmatized, ostracized, silenced to death, or even declared crazy, he himself has now become, at least in certain circles, something of an icon. This article deals with Ferenczi's oscillation between orthodoxy and dissent, and his dilemma that he had to realize that Freud, who fascinated him because he systematically called everything into question, was not willing to have himself called into question. Regarding Ferenczi's last years and months, he undoubtedly went through a serious crisis. It is maintained that this crisis should be neither pathologized, seeing it as the result of an alleged psychotic disposition, nor trivialized, by calling it a malevolent invention of his enemies.

FRANCO BORGOGNO, Ferenczi and Winnicott: "a partially missing link" (of the soul). The aim of this paper is to present the close link between Ferenczi's and Winnicott's theoretical, clinical and therapeutic thought, indicating how this link has become something of a

"missing link" in the history of psychoanalytic ideas, an implication which we retain, in part, to this day. In the first part entitled "Who's speaking to whom?", I aim to explore the contents of the most essential parts of their messages, stressing the similarities and differences between them, and citing the most important authors whom they address (Freud for Ferenczi, Klein for Winnicott). In the second part, I aim to tackle the general direction underlying both their work and their lives, concentrating specifically on "the maternal", and examining the repercussions of this aspect on psychoanalytic technique and practice. In the third part, as a kind of "Parting", I will present further brief conclusions on the relevance and significance of their thoughts in modern day psychoanalysis, defining Ferenczi and Winnicott as "founders of future discursiveness".

TOM KEVE, Ferenczi and Ortvy - Two boys from Miskolc. Rudolf Ortvy (1885-1945), born in Miskolc was a distinguished scientist, Professor of Physics. The Ortvy and Frankel/Ferenczi families were neighbours in Miskolc and were undoubtedly acquainted with one another. There are two surviving letters from Ferenczi to Ortvy, written in 1910. Ortvy was very interested in psychoanalysis. Their correspondence is of much interest not only because of the light it throws on their relationship, but especially because of the critical comments Ferenczi makes about Freud. There are two further indications of the relationship between the two men. Ortvy is mentioned in one of Ferenczi's letters to Freud in connection with their planned holiday in Egypt. More significantly, Ferenczi gave credit to Ortvy for drawing his attention to possible links between repression in psychoanalysis and Mendel's Laws of Inheritance.

ARCHIVES

DENIS SILAGI, Notes to the theme "Psychoanalysis in Hungary". Denis Silagi (Dénes Szilágyi), a Hungarian historian and journalist (1912-2007), who emigrated to Germany after World War II, wrote his personal recollection of the history of Hungarian psychoanalysis in 1988 in Munich. Growing up in a "psychoanalytically infected" family (his father was the renowned poet, journalist and psychoanalytic author Géza Szilágyi), he had personal contacts with many of the Hungarian psychoanalysts between the two world wars.

JÚLIA LENKEI, A psychoanalyst between the movement artists. A portrait of Lucy P. Liebermann. The Hungarian psychoanalyst Lucy P. Liebermann started her carrier as a teacher of therapeutic gymnastics and callisthenics. In the 1930s and 1940s she participated in an avantgarde callisthenic movement which was very popular at that time. The movement created modern dance productions, and trained dancers for modern technique as well. At the same time they focused on the complex psychological and physical personality training of the non-professional, non-artist members, too.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18-22, H-1132 Budapest. Phone/fax: (36-1)239-6043. E-mail: thalassa@mtapi.hu erof@mtapi.hu Homepage: <http://thalassa.mtapi.hu>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above).

The present issue of THALASSA was supported by the National Cultural Fund of the Republic of Hungary.

Contents

Foreword (*Ferenc Erős*) 3

MAJOR ARTICLES

Annette Simon: East German roads to psychoanalysis – between
idealisation and defense 5

Anna Borgos: Mechanisms of defense. Encounters of psychoanalysis
and ideology in the light of Lilly Hajdu's life course 21

WORKSHOP

Ernst Falzeder: Sándor Ferenczi between orthodoxy
and heterodoxy 47

Franco Borgogno: Ferenczi and Winnicott:
"a partially missing link" (of the soul) 57

Tom Keve: Ferenczi and Ortvyay – "Two boys from Miskolc" 69

ARCHIVES

Denis Silagi: Notes to the theme "Psychoanalysis in Hungary" 79

Júlia Lenkei: A psychoanalyst between the movement artists.
A portrait of Lucy P. Liebermann 92

ENGLISH SUMMARIES 102